

ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ
Національної академії наук України

**АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ
МЕХАНІЗМУ МОДЕРНІЗАЦІЇ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Відповідальний редактор
д.е.н., проф. В.І. Кононенко

Київ – 2003

Актуальні аспекти механізму модернізації економіки України: Зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т економіки.
Ред. кол.: Кононенко В.І. (відп. ред.) та ін. – Київ, 2003. – 146 с.

ISBN № 966-02-9825-2

Збірник присвячено питанням механізму регулювання процесів осучаснення економіки України та досягнення рівня, необхідного для вступу і успішного функціонування в ЄС на основі реалізації структурно-інноваційної моделі розвитку.

Збірник підготовлено у рамках НДР “Інституційне забезпечення оновлення економіки України” (Держ. реєстр. № 0102U003432, 2002-2003 рр.) відділу теоретичних проблем регулювання економіки Інституту економіки НАНУ, фінансованої із Державного бюджету України.

Рецензенти:

член-кор. УААН, д.е.н. Б.Й. Пасхавер, к.е.н. О.Б. Шульга,
к.е.н. О.Л. Попова

Редакційна колегія:

д.е.н., проф. В.І. Кононенко (відповідальний редактор),
д.е.н. О.О. Веклич, д.е.н. Л.М. Шаблиста, д.е.н. В.П. Супрун,
д.е.н. О.І. Радзієвський, І.П. Сердюк (відпов. секретар).

Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту економіки НАН України
(протокол № 16, постанова №75 від 4 грудня 2003 р.)

ISBN № 966-02-9825-2

© Інститут економіки
НАН України, 2003

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
КОНОНЕНКО В.І. – Модернізація економіки України та її основні напрямки на сучасному етапі	5
ШЕВЧЕНКО Л.І. – Методологічні підходи до визначення структури економіки	14
ЗИМОВЕЦЬ В.В. – Про напрями модернізації фінансової системи України.....	25
ШАБЛИСТА Л.М. – Адаптація податкової системи України до європейських стандартів.....	41
КІНДЗЕРСЬКИЙ Ю.В. – Пріоритети бюджетної політики у контексті модернізації економіки	61
БЕЛІНСЬКА Я.В. – Валютна динаміка та модернізація структури виробництва.....	85
ФОМІН І.С. – Напрями удосконалення зовнішньоекономічної політики України при підготовці вступу до СОТ	104
ПАЛАМАРЧУК Г.М. – Модернізація організаційних структур	120
СУПРУН В.П. – Регулювання неконкурентних галузей економіки	129
ВЕКЛИЧ О.О. – Екологічна складова модернізації економіки ..	137

ВСТУП

Під модернізацією економіки розуміється її осучаснення, а саме досягнення рівня високорозвинених країн в розвитку виробничого потенціалу, НТП і економічної системи в цілому. Модернізація є складовою частиною нового етапу економічних реформ, засобом досягнення рівня, необхідного для вступу в ЄС, а також формування нової інноваційної моделі української економіки, що забезпечує її успішне функціонування в ЄС, довгострокове ефективне зростання, підвищення конкурентоспроможності та життєвого рівня населення.

Для вирішення завдань модернізації необхідне удосконалення існуючих форм і методів державного і ринкового впливу, приведення їх до сучасних вимог світової економіки.

Це передбачає дослідження таких основних напрямків модернізації та інституціональних зрушень: визначення основних напрямків модернізації інституційного забезпечення модернізації економіки України, її форм і методів; методологічні підходи до зміни моделі структури економіки; реформування природних монополій (ПМ): – розвиток державного регулювання ПМ; – реформування фінансового механізму функціонування і розвитку ПМ; створення стабільної і ефективної грошово-фінансової системи, що відповідає світовим стандартам: – забезпечення стабільної і ефективної фінансової системи України; – розвиток інститутів валютного регулювання і контролю; скорочення податкового тиску і побудова сучасної податкової системи; бюджетне забезпечення інституційних змін поточного і стратегічного характеру; розвиток сучасних організаційних форм підприємництва; засоби екологізації економіки.

В.І. Кононенко

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ОСНОВНІ НАПРЯМКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Стаття присвячена розкриттю сутності модернізації економіки України та осучаснення її основних напрямів в умовах європейської інтеграції України

Термін модернізація суспільства, або економіки в широкому сенсі слова досить новий в сучасній науці, він використовується в суспільно-економічній лексиці України лише кілька років.

У радянські часи, особливо на перших етапах, в умовах індустріалізації країни, коли вживався термін, що, по суті, є синонімом по відношенню до макроекономічних процесів, а саме “реконструкція” економіки, що означало докорінну зміну, перебудову на нових принципах: промисловості – на базі передової техніки, сільського господарства – на основі колективізації селянських господарств тощо.

В економіці термін модернізація до останнього часу в Україні вживався відносно лише матеріальних елементів виробництва. Так, в Економічній енциклопедії, виданій в Україні в 2001 рр., під модернізацією все ще розумівся: “процес часткового оновлення, заміна застарілого устаткування (машин, механізмів, обладнання та ін.)” [1, с. 468]. Але таке звуження тлумачення модернізації (суспільства, економіки тощо) не відповідало потребам інтенсифікації процесів оновлення економіки, що спостерігається з середини минулого сторіччя, та розвитку соціально-економічних теоретичних течій в західних країнах, що привело до сформування теорії модернізації суспільного розвитку.

Концепція модернізації суспільства виникла десь півстоліття тому, після другої світової війни в середовищі неоліберальних теоретиків переважно соціологічного напрямку, які намагалися ус-

відомити нові реалії світу, що розвивається в більш досконалих соціальних формах¹. Основи теорії модернізації були опубліковані в 60-х – 70-х рр., і отримали подальшу підтримку в прикладних дослідженнях у багатьох країнах, а також в ООН.

Щодо сутності модернізації, то згідно цієї теорії, вона визначається як “синонім, точніше варіант розвитку, удосконалення, якісних змін, що звичайно, але не завжди пов’язані із зростанням, накопиченням кількісних змін (економічних, соціальних, демографічних, культурних та ін.) [2, с. 3].

Теорія модернізації присвячена переходу до сучасного суспільства від традиційного, що відтворює себе на основі традиції і є “джерелом легітимації минулого” [3, с. 3].

Згідно теорії модернізації її вирішальною ознакою є інновації, осучаснення. А осучаснення, в свою чергу, передбачає наявність взірця, певного еталона сучасної (“модерності”), порівняння з яким породжує намагання зрівняння з цим вищим рівнем даного явища. При перманентному існуванні нерівномірності соціально-економічного розвитку, завжди існує співіснування передових і відсталих, або менш розвинутих країн, що робить “доганяючу” модель розвитку історично виправданим постійним процесом [2, с. 3].

Тому теорія модернізації розглядає “доганяючий” розвиток як цілком нормальне явище, до якого і в наших умовах сучасної України відносяться із певною соромливістю. Але в історії не раз траплялись ситуації, коли у розвитку певних країн доганяючий розвиток змінювався на випереджаючий і, навпаки.

Ідеї соціологів щодо закономірностей розвитку людства і модернізаційних процесів лягли в основу і поглядів економістів на модернізацію економіки (в тому числі і в трансформаційних суспільствах). Теорія модернізації економіки є різновидом теорії її розвитку.

Тлумачення модернізації економіки в поширеному розумінні використовувалось у російській економічній теорії і господарської практики вже в 90-х роках, зокрема в плані дій уряду Росій-

¹ Ще представники так званої соціології розвитку – the sociology of development: І.Л. Горовиць, С.П.Хантінгтон, Р.Редфілд, К. Фуртадо, Д.Лернер, Б.Хозелиць і У.Е. Мур, М. Дж. Леві, С. Айзенштадт та ін. [2, сс. 10, 17-18].

ської Федерації на 2000 – 2001 рр. поряд з програмою здійснення соціальної політики увага була зосереджена на заходах по модернізації економіки, що були спрямовані на досягнення стабільних темпів економічного зростання, підвищення конкурентноздатності, прогресивних зрушень у структурі економіки відповідно до світових тенденцій [4, с. 3].

Теоретичні розробки російських економістів стосувались перш за все комплексу взаємопов'язаних напрямів модернізації, що охоплювали перетворення економіки, її інституційну систему і економічну політику [5].

Концепція докорінної модернізації суспільства і економіки в останні роки стала об'єктом уваги з боку владних структур і наукових кіл в Україні. Так, питання про модернізацію економіки як найважливішої складової частини модернізації суспільства була поставлена ще в 1999 р. в одному з виступів Президента України Л.Д. Кучми, який наголосив на необхідності розробити “концепцію та програму широкомасштабної всеохоплюючої модернізації економіки, усіх сфер суспільного життя”. За думкою Л.Д.Кучми, слід “віднести процес суспільної модернізації до загальнонаціональних пріоритетів, є “вищою мірою актуальним завдання залучення до його реалізації найширших верств населення” [6, с.3].

Завдання модернізації економіки знайшло свій розвиток в інших програмних стратегічних документах, зокрема в Концептуальних засадах стратегії економічного розвитку України на 2002 – 2011 рр. (європейський вибір), де мова йшла про широкомасштабну модернізацію національної економіки, про “суттєві зміни в механізмах трансформаційних процесів, їх системне оновлення” [7, с. 5].

Основну увагу вищеназваний документ надає модернізації промисловості України, що має один із найбільших у Європі структурно розгалужених промислових комплексів, що вимагає докорінної структурної перебудови в напрямках посилення високотехнологічної і соціальної спрямованості та інших прогресивних змін [7, с. 8 – 9].

Наукові публікації в Україні присвячені проблемам модернізації як суспільства, так і економіки, почали виходити десь в кінці 90-х років [8].

Але, на жаль, в економічній літературі України категорія модернізація економіки до цього часу не отримала необхідної розробки, з точки зору характеру процесів модернізації, напрямів і механізмів її здійснення як на сучасному етапі, так і в подальшій перспективі, що ставить відповідні завдання подальшої наукової розробки даних питань.

Новий зміст модернізації економіки викликає необхідність розробки: критерія змін (їх глибини), часу (поточні, середньо- або довгострокові) та сферах їх поширення в економіці (продуктивних сил і виробничих відносинах, у відносинах власності галузях чи видах економічної активності) та пов'язаних з економікою, політичних, владних структурах тощо. Тобто це стосується системи економічних, політичних, правових і інших інститутів, їх системи.

Щодо критерія і глибини оновлення, то вона визначається, з одного боку, існуючим рівнем економіки України, з другого – рівнем, що необхідно досягти за певний час. Критерієм модернізації економіки є вихідний рівень економіки в процесі ринкової трансформації на її сучасному етапі, а рівень для досягнення – високорозвиненої країни, здатної вступити і ефективно функціонувати в ЄС, в організації країн, що визнані як такі, що досягли високого рівня розвитку економіки, соціального забезпечення та культури, а також інтеграції.

Необхідність дотримання принципу системності перетворень у процесі модернізації економіки вимагає субординацію і взаємозв'язок пріоритетів і конкретних цілей, що відповідає вимогам інтеграційної стратегії України. Як справедливо зауважив А. Філіпенко, всестороння економічна модернізація в Україні була зумовлена спрощеним, звуженим змістом ринкової трансформації згідно з так званою Вашингтонською угодою, розробленою МВФ, Всесвітнім банком і казначейством США у 80-х роках, що залишала за своїми рамками промислову, аграрну, науково-технічну і регіональну політику [9, с.7]. Не набагато в цілому допомогла так звана пост-Вашингтонська угода (консенсус), що привернула більше уваги до фінансової системи, науково-технічної політики, але не до всієї сукупності модернізаційних проблем.

Вище названі трансформаційні програми, що стосувалися перехідних економік, по суті, означали лише початковий етап оновлення і усучаснення їх економік, – порівняно із значним досвідом, набутим розвинутими країнами в справі регулювання економіки – в процесі розробки теорій кейсіанського, монетаристського та іншого змісту, що дозволило їм довгий час уникати загальносвітових потрясінь.

Як відзначалося, визначальною рисою усякої модернізації є інновація, інноваційний розвиток суспільства, економіки, їх складових частин. Щодо економіки України та інших постсоціалістичних країн – то модернізація їх економік пов'язана як з ринковими трансформаціями, що відбуваються в цей час, так і з поточними змінами, викликаними змінами у світовій економіці в епоху глобалізації, що ускладнює модернізаційні реалії.

Оскільки в останню історичну епоху найбільш успішним прикладом організації суспільства і проведення економічної модернізації був розвиток Заходу, то наступні модернізаційні процеси, що відбувались протягом ХХ ст. в Південно-Східній Азії, СРСР та інших регіонах із притаманними їм особливостями відбувались переважно в рамках тісної взаємодії з Західною цивілізацією. Тому цілком слушним є обрання за орієнтир модернізації України на сучасному етапі в межах середньострокового періоду, а саме ЄС, з яким Україну як європейську державу поєднують історичні і геополітичні спільності.

Це пов'язано з тим, що відносно цивілізаційної, соціокультурної ідентичності України, то вона згідно визначення Ю.В.Павленка, належить, складаючи її основу, до “Західноправославної субцивілізації Православно-Слов'янської цивілізації макрохристиянського цивілізаційного світу”, і є “зоною перетину Православно-Східнослов'янської та Західноєвропейсько-Північноамериканської цивілізацій...”, маючи найтіснішої взаємодії з Західною цивілізацією [10, с. 831 – 832].

Вирішальне значення для визначення середньострокового еталону модернізації України має висновок Ю.В. Павленка про те, що західні проекти мають на українському ґрунті цілеспрямовано адаптуватися до вітчизняних, багато в чому принципово відмінних від західних умов. Разом з тим Україна потенційно здатна сприймати євро-атлантичні досягнення найбільш органіч-

но порівняно з більшістю інших країн світу, маючи великий, майже півтисячолітній досвід такої адаптації [10, с. 832].

Найбільш адекватною формою розвитку суспільства і економіки України на сучасному етапі (при підготовці до вступу в ЄС) можна визнати запропоноване С. Хантінгтоном сполучання модернізації і вестернізації, що створює основу для впровадження переважно національної моделі модернізації на наступному етапі [3, с. 18 – 19]. Тобто тільки на наступному етапі модернізації, коли після вступу в ЄС розширяться можливості ефективного використання переваг і конкурентоспроможності України. В умовах Євросоюзу виникнуть інші умови реалізації модернізаційного процесу в економіці України. Європейський Союз, який з 2004 р. об'єднуватиме економіку 25 країн із загальним населенням у півмільярда людей, стане найбільшим у світі єдиним ринком. Приєднання України до такого ринка створюватиме основу для її подальшого економічного зростання і якісних змін у виробництві, прогресивних змін в інституційній системі, тобто для подальшої економічної модернізації на наступні періоди розвитку.

Створення передумов для набуття Україною повноправного членства в ЄС визначається в документі “Європейський вибір” стрижнем стратегії економічного розвитку України на найближчі 10 років як основне геополітичне завдання нашої держави, на що “мають піти всі інституційні перетворення, політика економічних, соціальних і гуманітарних реформ” [11. сс. 146 – 147].

Умови вступу до ЄС були визначені європейською Радою на засідання в Копенгагені 22 червня 1993 р., згідно з якими країна центральної та східної Європи може стати членом ЄС, якщо “буде готова взяти на себе зобов'язання членства та відповідатиме економічним і політичним вимогам”. Ці вимоги знаходять свій вираз у Копенгагенських критеріях як в загальних, так і 3-х групах основних складових критеріїв : 1) політичних, 2) економічних і 3) так званих “членських”.

Питанням модернізації економіки присвячені не тільки критерії другої групи (економічні), але й більшість із загальних критеріїв, і критеріїв третьої групи. Що стосується 3-х загальних критеріїв, то для економіки безпосереднє значення мають такі з них, як “наявність конкуренції і ринкових сил у межах ЄС”, а також “спроможність взяти на себе зобов'язання, що впливають із

членства в ЄС, включаючи визнання цілей політичного, економічного та валютного союзу”.

До другої групи критеріїв (економічних) належать наступні:

- макроекономічна стабільність, що дає змогу суб'єктам господарювання приймати рішення в атмосфері стабільності та передбачуваності;
- здійснення адміністративної реформи та структурних реформ;
- наявність ринкових інститутів;
- лібералізація цін і торговельного режиму;
- відповідне правове забезпечення ринкових перетворень, включаючи регулювання права власності, виконання законів і контрактів;
- поліпшення умов конкуренції;
- створення середовища, сприятливого для підприємницької діяльності;
- достатня частка малих підприємств у структурі економіки;
- створення сприятливого інвестиційного клімату;
- достатня кількість людських і матеріальних ресурсів, включаючи інфраструктуру (енергопостачання, телекомунікації, транспорт тощо), рівень освіти і дослідницької діяльності;
- підвищення кваліфікації робочої сили;
- поліпшення структури та диверсифікація експорту;
- здійснення промислової політики, спрямованої на зниження матеріало- та енергоємності виробництва;
- відсутність перешкод для доступу на ринок і виходу з нього;
- суспільний консенсус щодо найважливіших питань економічної політики;
- розвиненість фінансового сектора;
- ступінь впливу урядової політики і законодавства на конкуренцію шляхом проведення торговельної політики, політики конкуренції, надання державної допомоги;
- рівень і темпи інтеграції держави в ЄС перед його розширенням.

Переважає більшість критеріїв третьої групи, виконання яких є умовою вступу держав до Економічного та монетарного союзу, стосуються цінової стабільності, дефіциту бюджету, державного боргу, стабільності національної валюти та відсоткових

ставок, і також присвячена економічним заходам поточного або середньострокового характеру. Це, зокрема, заходи, що передбачають надання допомоги, зокрема відповідно інвестицій, поліпшення екологічних умов, транспортної та іншої інфраструктури, становища сільського господарства, а також поступову лібералізацію ринків.

Цілі модернізації економіки (економічної політики), що виходять із вимог до членів ЄС, базуються, перш за все, на необхідності модернізації економіки, створенні сприятливих умов для забезпечення сталого економічного зростання, “обмеження макроекономічних ризиків, пов’язаних із зростанням сукупного попиту та дефіцитом зовнішніх поточних рахунків”. Це передбачає забезпечення безкризового як у сфері виробництва, так і в грошово-валютній сфері. Моделі сталого економічного розвитку визначаються як основна стратегія існування світової економіки у XXI столітті, особливо в економічно розвинених країнах.

Якщо систематизувати критерії, що стосуються економіки, то вони відносяться до основних напрямів модернізації в середньостроковому періоді як реального сектора економіки України, так і інституційних змін. Якщо модернізаційні процеси в народному господарстві відносно повно досліджені і відображені в офіційних документах, що з’явилися останнім часом в Україні, то модернізація інституційної системи як бази всього модернізаційного процесу, що має вирішальне значення, особливо в результаті значної деформації інститутів протягом попередніх семи десятиріч розвитку директивно-командної економіки, ще не набула своєї необхідної розробки. Незважаючи на численні дискусії, “власне цілісна концепція інституціональних перетворень продовжує бути відсутньою”, і як у держави, так і в економічній науці та в діловому світі [12, с. 17], а також в наукових публікаціях, що з’явилися останнім часом в Україні. Оскільки потрібно не відтворювати модернізаційний процес на основі інституційної системи минулого, а формувати інститути на новій економічній і соціальній базі. Також необхідно формувати ефективний модернізаційний механізм економіки у відповідності з новими завданнями і умовами розвитку в найближчі роки. Це відповідає основним Копенгагенським критеріям, зокрема “наявності діючої ринкової економіки”, під чим розуміються ефективна економіка, що передбачає “спроможність витримати тиск конкуренції, ринкових сил у межах ЄС”.

Література:

1. Економічна енциклопедія: у трьох томах, т 2 / Редкол.: С.В. Мочерний (відпов. ред.) та ін. – К.: Академія, 2001. – 848 с.
2. Кравченко И.И. Модернизация мира и современной России. Выход из кризиса // Вопр. философии. – 2002. – № 9.
3. Федотова В.Г. Неоклассические модернизации и альтернативы модернизационной теории // Вопросы философии. – 2002. – № 12.
4. План действия правительства РФ в области социальной политики и модернизации экономики на 2000 – 2001 годы // Финансы. – 2000. – № 3; Глазов С.О. О правительственном плане действий в области социальной политики и модернизации экономики // РЭЖ. – 2000. – № 8.
5. Узяков М.Н. и др. Проблемы модернизации экономики России (концепция) // Проблемы прогнозирования. – 2000. – № 6; Кушлин В. Цели и факторы модернизации экономики // Экономист. – 2001. – № 8; Любимцев С. Структурная модернизация экономики // Экономист. – 2003. – № 2. Ясин Е. Модернизация экономики и система ценностей // Вопр. экономики. – 2003. – № 4.
6. Виступ Президента України Л.В.Кучми на засідання Академії політичних партій // Уряд. кур'єр. – 2 вересня 1999. – № 163.
7. Послання Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади, стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 – 2011 роки.” // Уряд. кур'єр. – 2002. – 4 червня.
8. Наприклад, Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства. – К.: Академія. – 1999; Філіпенко А. Економічна модернізація в стратегії суспільних перетворень // Уряд. кур'єр. – 1999. – 16 вересня; Геєц В. Інновативно-інноваційний шлях розвитку – модернізаційний проект розвитку української економіки і суспільства початку ХХІ століття // Банківська справа. – 2002. – № 4; Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / За ред. д.е.н. Б.Є.Кваснюка. – Київ – Харків. – Форт. – 2003. –Розділ 3. Держава і зростання: взаємодія під тиском імперетиву модернізації.
9. Філіпенко А. Економічна модернізація в стратегії суспільних перетворень // Уряд. кур'єр. – 1999. – 16 вересня.
10. Економіка України: стратегія і практика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М.Геєця. – К.: Фенікс, 2003. – 1006.
11. Верховна Рада України Комітет з питань Європейської інтеграції: “Про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом”: Парламентські слухання. – К.: 2003.
12. Узяков М.Н. и др. Проблемі модернизации экономики России (концепция) // Проблемы прогнозирования. – 2000. – № 6.

Л.І. Шевченко

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРИ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто методологічні підходи до визначення структури економіки та шляхи її покращання; проаналізовано галузеву структуру випуску товарів та послуг, валової доданої вартості.

Наближення України до європейських стандартів стосується, насамперед, підвищення рівня та якості життя населення, що можна досягти, головним чином, завдяки реалізації інноваційної моделі розвитку та модернізації економіки. Серед найважливіших проблем на цьому шляху є визначення доцільної структури економіки, вдосконалення відтворювальних пропорцій.

Аналіз структури економіки, пропорцій відтворення, визначення напрямів їх змін потребує визначитись із методологічними підходами до структури економіки, проведення ревізії принципів і підходів, на яких базувалася планова економіка.

Структура економіки – це не тільки певні кількісні співвідношення, але і якісна характеристика. Вона дозволяє оцінювати національну безпеку держави, перспективи розвитку економіки, характеризує її стабільність, збалансованість, енергетичну незалежність, ефективність виробництва, відповідність інноваційному розвитку, соціальну спрямованість.

Основу формування пропорцій простого і розширеного відтворення було сформульовано К.Марксом. Вона ґрунтується на поділі суспільного виробництва на два підрозділи – виробництво засобів виробництва (І підрозділ) і виробництво предметів споживання (ІІ підрозділ) і співвідношеннях структурних елементів вартості продуктів підрозділів. Умови економічної рівноваги і відтворення виробництва були визначені таким чином: продукт

ISBN 966-02-2825-2

Актуальні аспекти механізму
модернізації економіки. – Київ, 2003.
© Л.І. Шевченко, 2003.

першого підрозділу має бути не меншим (більшим) за спожиті засоби виробництва обох підрозділів, величина новоствореної вартості першого підрозділу має бути не меншою (більшою) спожитих засобів виробництва в другому підрозділі, і третій висновок формулюється так – сума новоствореної вартості обох підрозділів має бути не меншою (більшою) від продукту другого підрозділу (вироблених предметів споживання). Для простого відтворення вважалося достатнім збереження рівності згаданих величин і для розширеного – перевищення.

Визначені вище умови відтворення виробництва використовуються в практиці багатьох країн світу. Наступний важливий висновок, який був зроблений, виходячи з закономірностей розвитку виробництва, полягає в тому, що технічний прогрес впливає на співвідношення витрат живої та уречевленої праці і для розширеного відтворення стає обов'язковим випереджаючий розвиток першого підрозділу. Саме останній принцип був відправним моментом народногосподарського планування в адміністративно-командній економіці.

Як відзначалось, наведені умови пропорційності відтворення цілком логічні та дійсно можуть бути використані при розробці господарських балансів.

Але чому в такому випадку виробництво товарів у централізовано-плановій економіці постійно страждало, з одного боку, від дефіцитів, а з другого – від виробництва певної кількості непотрібних товарів (що не користувалися попитом). При цьому наполегливо витримувалися випереджаючі темпи розвитку виробництва засобів виробництва і, зокрема, важкої промисловості. Переважання частки галузей важкої промисловості в структурі промисловості було однією з характерних рис радянської економіки. Крім того, вона характеризувалася високою енергоємністю виробництва, а в експорті переважала сировинна спрямованість. Чому саме так сталося, однозначно відповісти на це запитання не просто. Для еквівалентного обміну між галузями, підрозділами виробництва дуже важлива наявність обґрунтованих цін, товарно-грошових відносин, визначення потреб у товарах і продукції. Зарубіжні економісти вбачали причину в тому, що виробництво

не було зорієнтоване на споживання. До того ж значну частку виробництва займала питома вага ВПК, можна також відзначити замкнутий характер радянської економіки і суспільства в цілому.

На нашу думку, головною причиною невдачі використання даної теорії економічної рівноваги, реалізації умов розширеного відтворення була відсутність ринкового середовища і, зокрема, цін, які формувалися б під впливом співвідношення попиту і пропозиції та сприяли самоврегулюванню господарських пропорцій. В народному господарстві не відбувався вільний перелив ресурсів (фінансових, трудових та ін.) між галузями і сферами виробництва. Розраховані вартісні показники (виробничі фонди, товари, послуги) не відповідали реальним пропорціям. Механізм регулювання працював все більш відхиляючи структуру економіки (виробництва) від доцільної, такої, яка б відбивала реальні потреби, платоспроможний попит.

Є також застереження щодо використання згаданих схем відтворення в сучасних економічних процесах, виходячи з того, що змінилася диференціація структури відтворення, з'явилися нові види економічної діяльності та нові сфери нематеріального виробництва, що займають із часом все більші масштаби. У першу чергу, слід відмітити розвиток ринку послуг. На базі незмінних схем відтворення визначення доцільних пропорцій навряд чи буде вдалим. Але, на нашу думку, поява нових видів економічної діяльності, що відсутні в класичних схемах відтворення, не є головною завадою використання цих схем.

Головною проблемою є складності у визначенні вартісних показників у масштабах всієї економіки, виділення окремо товарів, послуг лише споживчого призначення, тенденції споживчого попиту, обмеженість фінансових ресурсів. Це завдання ще більш ускладнюється саме в умовах перехідної економіки, коли ще не в повну міру діє ринкове саморегулювання, а межі державного регулювання невизначені. Виникає становище, коли “команди” про відповідні зміни в обсягах виробництва (відтворення) надходять із різних кінців і дуже часто неузгоджені. Досить згадати діючу нормативно-правову базу – положення окремих законодавчих актів часто мають протилежні напрями. Ще й досі не визначені

сфери і межі державного регулювання, і зокрема, цінового, не має спільної думки в суспільстві (звичайно, закріпленої в законодавчих актах), в які виробничі чи економічні процеси можна втручатись адміністративно, а в які – ні, і, нарешті, хто і як визначить місце виникнення небажаних структурних зрушень і шляхи їх виправлення.

З початку економічних перетворень в Україні, коли відслідковується структура промислового виробництва, аналізуються її зрушення, кожного року відмічали, що воно відбувається не в бажаному напрямі і при цьому спостерігали, що в наступному році це зрушення ставало ще більш значним. Виникли цінові диспропорції (в доповнення до раніше існуючих).

Найбільш поширеним підходом до визначення структури виробництва (економіки) вважається платоспроможний попит. У такому випадку забезпечується відповідність попиту і пропозиції і виробляється саме те, що може бути реалізовано. Це створює передумову економічної рівноваги, що, в свою чергу, розцінюється як таке становище економіки, коли зберігається здатність до саморегулювання. Саморегулювання здійснюється завдяки дії ринкових факторів.

Таким чином, вибрано цілком логічний і, на перший погляд, всеосяжний інструмент визначення структури виробництва. Але платоспроможний попит як основа виробничих пропорцій має досить значні недоліки. Це, по-перше, його відповідність конкретному моменту, що спонукає структуру реагувати, як правило, на вчорашній попит, по-друге, цілковита залежність від доходів, їх диференціації і, знову ж таки, ускладнення при передбаченні прямої зміни попиту, наявність диспропорцій в цінах, а звідси – неоднакові тенденції в обсягах товарних натуральних і грошових потоків (наприклад, досить значні розбіжності в динаміці цін на продукти харчування і непродовольчі товари). Платоспроможний попит реагує на інфляційні очікування та інші купівельні очікування (наприклад, сплеск закупок борошна, круп у липні 2003 року як реакція на чутки про неврожай і бажання зробити деякий запас). Такі зміни платоспроможного попиту мають не стільки впливати на зміну структури виробництва, скільки формувати си-

стему вирішення подібних ситуацій шляхом введення товарів із державних резервів, переконливої інформації тощо.

При побудові структури виробництва на основі платоспроможного попиту завжди актуальна проблема визначення тенденцій і напрямів його змін залежно від зміни структури споживання.

Але найбільш значним недоліком платоспроможного попиту як інструменту для визначення структури виробництва є відсутність попиту на такі структурні елементи, що не підкріплені платоспроможністю – розвиток науки (особливо фундаментальної), нових технологічних виробництв, багатьох напрямів соціальних потреб (охорони здоров'я, збереження навколишнього середовища, культурних і духовних цінностей).

Структура, побудована лише на платоспроможному попиті, – це відтворення наших недоліків, нашої бідності, розшарування суспільства. Має бути відпрацьований механізм корекції для врахування не тільки збільшення очікуваних доходів населення та фінансових коштів підприємств, але й зміни самих потреб.

Структура економіки (народногосподарські пропорції) відбиває кількісні співвідношення між галузями, стадіями і елементами виробництва. Залежно від того, під яким кутом зору чи відповідним розрізом розглядаємо структуру суспільного виробництва, можна виділити декілька підходів: галузевий (або за видами економічної діяльності), секторний, відтворювальний, технологічний. Рівень пропорцій також може бути різний – загальноекономічний, виробничо-галузевий тощо.

Для оцінки пропорцій обміну та відшкодування складових частин сукупного суспільного продукту потрібно мати інструмент і систему відслідковування матеріально-речових потоків, щоб вчасно виявляти диспропорції. Таким цілям довгий час слугували баланси народного господарства, в яких відбивався товарообмін між галузями і сферами виробництва. У міжгалузевих балансах виробництва та розподілу продукції давалася характеристика відтворення суспільного продукту за матеріально-речовим і вартісним складом. У балансах розкривалися зв'язки між галузями матеріального виробництва, розподіл національно-

го доходу на оплату праці та додатковий продукт, відбивалося його використання на споживання та нагромадження [1, с. 16 – 17]. Аналіз динаміки показників балансів давав можливість оцінювати основні тенденції господарських пропорцій.

Але в балансах народного господарства недооцінювалася нематеріальна сфера, не враховувалися деякі види діяльності, крім того, не виділялось проміжне споживання і в результаті здійснювався подвійний рахунок. Баланси народного господарства виявилися непридатні для міждержавних порівнянь. Для наближення до світових стандартів (СНР ООН) відбувся перехід до системи національних рахунків, в якій відслідковуються найважливіші процеси в економіці: виробництва, доходів, споживання, нагромадження капіталу, фінансів, тобто охоплюються всі види операцій відтворювального процесу.

Відповідно до міжнародного стандарту інституційні одиниці групуються в п'ять секторів: нефінансові корпорації, фінансові корпорації, сектор загального державного управління, домашні господарства, некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства. У СНР відбивається становище економіки на різних стадіях відтворення, показується рух товарів і послуг, а також виробництво та використання валового внутрішнього продукту. Стадія виробництва характеризується показниками випуску, проміжного споживання, валового внутрішнього продукту (валової доданої вартості). Національні рахунки будуються за двосторонньою формою: одержані вартості виступають і як ресурси, і як використання ресурсів, завдяки чому національні рахунки набувають ланцюгового характеру.

Випуск товарів і послуг на рівні секторів та за видами економічної діяльності (галузей економіки) оцінюється за основними цінами, на рівні економіки в цілому – за ринковими цінами, які, крім основних цін, враховують чисті податки на продукти. Випуск – це вартість товарів і послуг у звітному періоді, проміжне споживання – витрати на товари і послуги, використані для виробничих потреб. Валова додана вартість розраховується як різниця між випуском і проміжним споживанням. Валовий внутрішній продукт (ВВП) визначається як сума валових доданих вартостей і

податків на продукти за виключенням субсидій на продукти. За категоріями доходу ВВП складається з таких доходів: оплата праці найманих працівників, податки за виключенням субсидій на виробництво та імпорту, валовий прибуток, змішаний дохід. ВВП відбиває вартість вироблених товарів і послуг кінцевого використання.

Відповідно до системи національних рахунків розробляється міжгалузевий баланс виробництва та розподілу товарів і послуг (у статистичних щорічниках такий баланс наводиться, починаючи з 1995 р.). У цьому балансі дається характеристика процесів відтворення та взаємозв'язків між галузями матеріального виробництва (галузями, які виробляють товари) та нематеріальних послуг (галузями, які надають послуги). Баланс не тільки базується на національних рахунках, але і використовує ідентичні з ними показники та методологію їх обчислення. У балансі окремо виділені проміжне споживання і валовий внутрішній продукт, наводиться вартісний склад валового внутрішнього продукту та його використання на кінцеве споживання та валове нагромадження, а також структура витрат кінцевого споживання. Починаючи з 2001 р., Статистичний щорічник України замість Міжгалузевого балансу наводить таблицю “Витрати-випуск”, в якій від галузевої структури матеріального виробництва та нематеріальних послуг здійснено перехід до структури за видами економічної діяльності. Відслідковувати структурні зміни в економіці можна за всіма таблицями національних рахунків, а не лише за згаданою таблицею “Витрати-випуск” [2, с. 44 – 45; 3, с. 48 – 49].

Нижче наведено галузеву структуру випуску товарів та послуг і валової доданої вартості (табл. 1). Аналізуючи динаміку структури за 10 років (починаючи з 2001 р., аналогічні таблиці складаються за видами економічної діяльності, що не дозволяє вважати їх зіставними) можна відмітити такі характерні зміни – зниження частки галузей, які виробляють товари, при зростанні частки галузей, які надають послуги. При цьому темпи зростання частки валової доданої вартості в галузях, які надають послуги, випереджали темпи зростання частки цих галузей у загальному випуску, що визначається структурою розподілу випуску на про-

міжне споживання та валову додану вартість. Інакше кажучи, цілком логічно, що в галузях, які надають послуги, проміжне споживання (зокрема, сировина, матеріали, паливо для виробничих потреб) займає меншу частку, ніж у виробництві товарів. Загальний індекс ВВП за одинадцять років (2001 р. до 1990 р.) виявився нижчим від індексу випуску товарів та послуг (47,2 % та 58,5 % відповідно). При цьому темпи зростання загальних обсягів випуску за останні 3 роки виявилися вищими за темпи зростання валового внутрішнього продукту [4, с. 15].

Доцільно також відмітити зниження частки валової доданої вартості у випуску (зростання проміжного споживання) в 2000 р. порівняно з 1990 р. як в цілому за галузями економіки, так і в окремих галузях, що означає зниження частки вартості продуктів (товарів, послуг) кінцевого використання. Такі тенденції спостерігалися в усіх базових галузях економіки: промисловості, сільському господарстві, будівництві. Такі структурні зрушення вважаються негативними.

Таблиця 1.

**Структура випуску товарів та послуг,
валової доданої вартості за галузями економіки**

(відсотки)

	Випуску товарів і послуг			Валової доданої вартості			Частка валової доданої вартості у випуску		
	1990	1995	2000	1990	1995	2000	1990	1995	2000
Усього за галузями економіки	100	100	100	100	100	100	47,4	38,9	38,6
у тому числі:									
Галузі, які виробляють товари	76,6	67,8	66,6	70,7	58,1	53,4	43,7	33,4	30,9
з них:									
промисловість	50,7	47,4	47,0	36,0	34,6	31,4	33,7	28,4	25,8
сільське господарство	18,7	13,6	14,5	25,5	14,9	16,3	64,7	42,9	43,1
будівництво	6,8	6,1	3,9	8,5	7,7	4,2	58,9	49,4	42,3
Галузі, які надають послуги	23,4	32,2	33,4	29,5	44,4	47,8	59,9	53,5	55,2

Джерело: Стат. щорічник України за 1996 рік. – С. 18 – 19; Стат. щорічник України за 2001 рік. – С. 34.

Можна також відмітити зниження частки оплати праці в складі валової доданої вартості, що свідчить про зміни структури витрат на виробництво, а саме – зростання матеріалоемності про-

дукції (товарів). Особливо значні зміни сталися у виробництві товарів (де накладається подвійне зниження частки – валової доданої вартості у випуску і оплати праці у складі самої валової доданої вартості). Так, частка оплати праці у випуску товарів (в основних цінах) у 2000 р. становила 13,6% проти 21,5% у 1990 р [5, с. 18 – 19; 3, с. 34].

Якщо розглянути структуру валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання за період з 1990 р., то структурні зміни виявляються не дуже значними. Частка кінцевих споживчих витрат за весь період в цілому зросла на 3 відсоткових пункти, таке саме зростання сектора загального державного управління в цілому, домашніх господарств – майже без змін, валове нагромадження основного капіталу скоротилося на 3,3 відсоткових пункти. Тобто, при загальному значному скороченні ВВП структура його кінцевого використання змінилася незначно [4, с. 21].

Таким чином, аналіз структури економіки трансформаційного періоду в Україні свідчить про значні зрушення і наявність несприятливих тенденцій в цілому за весь період (перш за все, зниження частки валової доданої вартості у випуску) і лише за останні 2 – 3 роки з'явилися ознаки зламу в цих тенденціях.

Прийнятну структуру, структуру, якої доцільно прагнути, не завжди можна визначити конкретними усталеними кількісними співвідношеннями. Головне, щоб ця структура та напрями її перебудови сприяли і створювали умови для реалізації стратегії соціально-економічного розвитку, вирішення головних завдань інноваційної моделі розвитку, задоволення внутрішніх потреб, підвищення експортного потенціалу, соціальній спрямованості виробництва, забезпечення всіх верств населення товарами і послугами, підвищення рівня і якості життя населення. Це, власне кажучи, не конкретні завдання щодо змін у структурі, а найбільш загальні підходи до оцінки її прийнятності.

Спробуємо далі намітити окремі штрихи (віхи), що позначали б потрібний, на нашу думку, шлях до позитивних зрушень. Найголовніше макроекономічне завдання відтворювальних пропорцій – збільшення обсягів ВВП, ефективне його використання.

Розглянемо з цього приводу саме структурний аспект. Важливий шлях його зростання – це скорочення обсягів проміжного споживання, що проходить через зниження витрат матеріалів, паливно-енергетичних і сировинних ресурсів. З цією метою має змінитися структура витрат на виробництво завдяки проведенню політики енергозбереження, економії ресурсів, підвищення продуктивності праці та збільшення заробітної плати, прибутковості і рентабельності продукції. Як бачимо, саме через структуру випуску товарів і послуг, аналізу її динаміки стають очевидними напрями і шляхи економічного зростання. Власне кажучи, зміна структури витрат на виробництво разом із зростанням випуску – це основні виробничі завдання.

Наступний важливий структурний аспект – забезпечення відбиття у відтворювальних пропорціях платоспроможного попиту, що сприяло б збалансованості попиту і пропозицій, і в той же час корекції цього процесу в двох напрямках. По-перше, при зміні структури виробництва важливо враховувати завтрашній попит, користуючись прогнозами та світовим досвідом, по-друге, потреби суспільства в цілому в таких видах діяльності як охорона довкілля, розвиток науки, збереження і створення духовних і культурних цінностей тощо, платоспроможний попит на які підтверджує держава через фінансування.

Ще один немаловажний аспект – це зміна структури економіки в бік збільшення власного виробництва товарів і послуг кінцевого використання для споживання населення. Це, в першу чергу, стосується таких видів діяльності, як легка і харчова промисловість, а також сфера побутових послуг. Саме в цьому напрямі важливо прогнозувати попит на товари і послуги, які завтра можуть бути затребувані і оплачені.

Реалізація структурних змін і, головне, постійне вдосконалення структури економіки (промисловості) потребують певних передумов – наявності виробничого потенціалу, ресурсів, поглиблення ринкових перетворень у поєднанні з удосконаленням державного управління. В умовах перехідних економік, коли централізоване керівництво втратило свої позиції, а ринкове середовище ще остаточно не завоювало свої, можуть виникати про-

тиріччя між структурними зрушеннями, вигідними для окремих виробників (інвесторів) через їх швидку результативність і тими, що матимуть віддалений результат, але більш потрібні суспільству. Державні органи управління мають стати на заваді негативних проявів стихійних ринкових процесів, але вони не повинні підміняти чи витіснити дію ринкових механізмів.

Важливим інструментом структурних зрушень є ціни, що дозволяють визначати співвідношення попиту і пропозицій, зорієнтувати виробника щодо обсягів виробництва, сприяють створенню економічної рівноваги і саморегулюванню. Цінові диспропорції викривляють реальні масштаби структурних елементів і тим самим можуть націлювати на помилкові структурні зрушення.

Важливе значення цін у структурних зрушеннях визначається також тим, що завдяки цінам формуються фінансові ресурси і здійснюється їх вільний перелив у ті галузі (види діяльності), де створюється потрібна продукція.

Таким чином, структурна перебудова досягається не спеціальними ізольованими важелями та інструментами, а тими загальними, що сприяють економічному зростанню, підвищенню ефективності виробництва і що спрацьовують в умовах виваженого поєднання ринкових і державних регуляторів.

Література:

1. Статистичний щорічник України за 1994 рік. – К.: Техніка, 1995. – 519 с.
2. Статистичний щорічник України за 2000 рік. – К.: Техніка, 2001. – 598 с.
3. Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К.: Техніка, 2002. – 644 с.
4. Національні рахунки України за 2001 рік. – К.: Держкомстат України, 2003. – 118 с.
5. Статистичний щорічник України за 1996 рік. – К.: Українська енциклопедія, 1997. – 618 с.

В.В. Зимовець

ПРО НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Розглядаються актуальні проблеми модернізації фінансової системи України та подолання відставання у цій сфері від розвинутих країн. Пропонуються конкретні напрями і завдання розвитку фінансової системи України на сучасному етапі.

Посилення ролі фінансового сектора в економічному розвитку України є об'єктивною необхідністю. Динамічний розвиток економік розвинутих країн протягом останніх двох десятиліть став можливим завдяки сформованості системи високоспеціалізованих фінансових інститутів, що забезпечували як достатні обсяги вільного капіталу, так і його високу мобільність. Фінансова система, що набула вагомості як окремий чинник економічного розвитку, формувалась у цих країнах протягом багатьох десятиліть. Відтак перед Україною постає завдання створення умов для якомога швидшого розвитку фінансової системи, подолання відставання у цій сфері.

Протягом попереднього десятиліття, на етапі переходу економіки України до ринкової моделі, низка об'єктивних чинників уповільнила формування дієвої фінансової системи в нашій країні, серед яких - скорочення ВВП, зростання майнового розшарування, створення (не без державної участі) широких можливостей для отримання надприбутків у сфері перерозподілу власності. У цей період фінансові інститути, що створювались в Україні (комерційні банки, інвестиційні фонди) виконували переважно допоміжну (технічну) функцію, обслуговуючи процеси перерозподілу власності та вилучення капіталу з економічного кругообігу. Не існувало об'єктивних передумов для формування фінансової системи, націленої на трансформацію заощаджень в інвестиції.

Поки що відсутня єдина концепція формування сучасної фінансової системи, державна економічна політика у цій сфері залишається імітаційною і обмежується створенням правового підґрунтя для діяльності в Україні фінансових інститутів, аналогічних тим, що діють у розвинутих країнах.

Відтак набуває актуальності проблема розробки комплексного підходу до стратегії розвитку фінансової системи України у середньо- та довгостроковій перспективі у рамках загальної стратегії економічного розвитку. Для цього необхідно: 1) узагальнити основні характеристики “сучасної фінансової системи”, що функціонує у розвинутих країнах; 2) встановити відмінності фінансової системи України від “сучасної фінансової системи” за кількісними та якісними ознаками і 3) обґрунтувати напрями розвитку фінансової системи України у перспективі. Розробка напрямів модернізації фінансової системи є актуальним науковим завданням, спрямованим на вивчення теоретичних засад побудови сучасної фінансової системи, її адаптації до тактичних і стратегічних цілей модернізації економіки та забезпечення стабільності такої системи.

Сучасна фінансова система (у розвинутих країнах) забезпечує швидку зміну векторів інвестування та інтенсивний міжгалузевий перерозподіл капіталу на користь найефективніших видів економічної діяльності[1]. Її характерною ознакою є багатоваріантність форм і механізмів залучення капіталу (як шляхом запозичень, так і шляхом емісії акцій). Модернізація фінансової системи (у функціональному аспекті) полягає у її переорієнтації на виконання вищезазначених функцій. Метою модернізації фінансової системи має бути підвищення її ефективності [2, с.100], критеріями якої є:

- доступність фінансових ресурсів для реального сектора за прийнятною ціною та наявність альтернатив у доступі до фінансових ресурсів для суб'єктів господарювання (як-то: банківський кредит, можливість збільшення власного капіталу; наявність і доступність ресурсів небанківського фінансового сектора; розвиненість механізмів державного інвестування і кредитування);
- мобільність капіталу в економіці, тобто спроможність фінансової системи до швидкого реагування на зміни тенденцій ефективності виробництва у різних сферах із відповід-

ним перерозподілом фінансових ресурсів на користь найперспективніших (з точки зору економічної ефективності) проектів.

Якість фінансової системи характеризується рівнем трансакційних витрат (витрат на пошук інформації, ведення переговорів та укладення контракту, моніторингу, захисту прав власності)[3, с.141]. Трансакційні витрати у фінансових системах, що формуються (до яких може бути віднесена українська), є набагато вищими, ніж у розвинутих. Це зумовлює високу вартість фінансових послуг і впливає на рівень процентної ставки. За інших рівних обставин (йдеться про макроекономічні індикатори – темпи інфляції та темпи економічного зростання) у примітивних фінансових системах рівень процентної ставки буде вищим (на цей критерій звертав увагу Д.Норт, зазначаючи: «рівень відсоткової ставки на ринках капіталу – чи не найяскравіший кількісний вимір ефективності інституційної основи»[4, с.92]). Модернізація фінансової системи (в інституційному аспекті) полягає у забезпеченні прозорих фінансових відносин і захисту прав власників капіталу – інвесторів і кредиторів.

Технологічні зміни відіграли ключову роль у фінансових інноваціях, запроваджених протягом останніх 20 років, та появі фінансових інститутів нового типу[5, с.30]. Новітні телекомунікаційні технології (розвиток мережі Internet та мобільного зв'язку) справляють значний вплив на функціонування фінансової системи і посилення конкуренції у сфері надання платіжних і посередницьких послуг, страхування та кредитування. Застосуванням сучасних технологій обробки та передачі інформації дає можливість укладення фінансових контрактів у режимі он-лайн (зникає необхідність у безпосередньому контакті між фінансовим інститутом і клієнтом), що зумовлює значне зниження трансакційних витрат (витрат на укладення таких контрактів). Фінансовий аналіз здійснюється також в режимі он-лайн, процентні ставки та кредитні ризики визначаються на підставі стандартизованих процедур, що дозволяє уникати шахрайства та зловживань менеджерів у банківській сфері. Відтак на сучасному етапі необхідно окремо виділяти технологічний аспект модернізації фінансової системи.

Також слід звернути увагу на сучасні тенденції в напрямі уніфікації фінансових систем, зняття обмежень на дії фінансових

інститутів різного типу та подальшої лібералізації (функціональної) у цій сфері. Прикладом такої уніфікації є прийняття Конгресом США в 1999 р. Акту Грема-Ліча-Блайлі «Про модернізацію фінансових послуг», який визначає такі напрями модернізації фінансової системи[6]:

- скасування заборони комерційним банкам на діяльність на ринку цінних паперів, із розміщення акцій (андеррайтингу) та володіння цінними паперами (акціями і облігаціями корпорацій), запроваджені Законом про банківську справу (США, 1933 р.), відомим як закон Гласса-Стігола;
- дозволено створення фінансових холдингових компаній, які можуть здійснювати діяльність у сфері страхування, операції з розміщення цінних паперів і банківські операції одночасно;
- комерційним банкам надано право створювати дочірні компанії з надання фінансових послуг (страхових та інвестиційних) за умови, що сукупні активи таких дочірніх компаній не перевищуватимуть 5 % активів банку та 20 млрд.долл.
- комерційним банкам дозволено проводити операції з цінними паперами, включаючи придбання муніципальних облігацій; з управління цінними паперами та пенсійними активами.

У цілому модернізацію фінансової системи США спрямовано на посилення конкуренції між фінансовими інститутами, та розширення асортименту і доступності фінансових послуг за нижчими цінами. Аналогічну мету доцільно ставити і при модернізації фінансової системи України, а саме – створювати сприятливі умови для розвитку фінансових інститутів різного типу, що сприятиме посиленню конкуренції і зниженню вартості фінансових послуг.

Значний вплив на напрями розвитку фінансової системи України в перспективі справлятимуть сучасні тенденції щодо глобалізації фінансових ринків, руйнування бар'єрів у фінансових відносинах між юрисдикціями та посилення конкуренції транснаціональних фінансових корпорацій за сфери впливу. Зазначені тенденції зумовлюють посилення конкуренції між країнами (юрисдикціями) у сфері регулювання фінансових систем, оскільки несправедливі та дискримінаційні нормативно-правові

умови здійснення фінансової діяльності зумовлюють швидку передислокацію фінансового капіталу та клієнтів у пошуках сприятливішого нормативного середовища[7, с.84].

Модернізація фінансової системи України має спрямовуватись на створення багатофункціональної і стабільної системи фінансових відносин шляхом створення сприятливого інституційного середовища із використанням сучасних фінансових технологій. Відповідно, функціональний аспект модернізації фінансової системи за змістом – це кінцева мета політики модернізації, інституційний та технологічний аспекти – засоби досягнення цієї мети. З теоретичних позицій модернізація фінансової системи – це її удосконалення відповідно до світової практики та з метою поліпшення виконання цією системою специфічних функцій, серед яких основні це - зростання обсягів інвестування, підвищення мобільності капіталу і здешевлення вартості залучення ресурсів, з урахуванням властивого для фінансової системи еволюційного характеру розвитку. Модернізація фінансової системи України це: 1) заходи з реформування та розвиток власне системи фінансових відносин по трансформації заощаджень в інвестиції; 2) переорієнтація фінансової системи на фінансове забезпечення модернізації реального сектора економіки. Якщо перше завдання передбачає удосконалення цієї системи як засобу (механізму) досягнення стратегічних цілей в економіці, то друге – це стимулювання та сприяння пріоритетним інвестиціям через фінансову систему у реальний сектор. Проблема полягає у тому, що модернізація фінансової системи потребує доволі тривалого часу (десятиліття), тоді як модернізація економіки потребує фінансових ресурсів вже сьогодні. Це вимагає розробки концепції, що дозволила б вирішувати одночасно обидва завдання (стратегія розвитку фінансової системи не повинна суперечити тактичним завданням із переорієнтації фінансових потоків у пріоритетні сфери).

Для підпорядкування напрямів розвитку фінансової системи загальноекономічній стратегії необхідне чітке визначення змісту поняття “модернізація”. Модернізація або осучаснення економіки може розглядатись у двох площинах: перша – це створення сучасної інституційної інфраструктури, аналогічної до тієї, що успішно діє в розвинутих країнах (звичайно - із урахуванням особливостей економіки України), тобто реформування виробничих

відносин; друга – це оновлення засобів і методів виробництва національного продукту (по суті – структурні зрушення в економіці) на базі запровадження сучасних технологій, тобто оновлення виробничої бази та інноваційний розвиток.

Поширеним є як перший, так і другий підходи. Проте, зазвичай, дослідження у цьому напрямі розмежовуються – інституційний підхід полягає в розробці проблемних питань нормативних відносин і мотивації в економіці (включаючи фінансовий сектор); виробничий підхід висуває на перший план конкретні цілі із оновлення виробничої бази та інноваційного розвитку – відповідно наявна фінансова система підпорядковується досягненню цих цілей, незалежно від її технічної готовності виконати цю функцію. Політичні рішення з цього питання схиляються до другого підходу, бажане видається за дійсне, висуваються вимоги до фінансової системи, що значно перевищують її можливості. Вимагається подолати слабкість фінансових інститутів водночас і назавжди, популярною стає вказівка “вжити невідкладних заходів щодо усунення зазначених недоліків”, що є неприпустимим із наукових позицій.

Фінансова система, що сформувалась в Україні на початку ХХІ ст., не відповідає сучасним вимогам, характеризується архаїчністю, наявністю багатьох неефективних ланок, успадкованих від попередньої (соціалістичної) фінансової системи та/або створених протягом 90-х років ХХ ст. шляхом імітації (копіювання) аналогів розвинутих країн із ринковою економікою. Методи реформування фінансової системи України, що застосовувались на попередньому етапі реформ, у цілому можуть бути поділені на дві групи. Перша – це адаптація наявних інститутів до роботи в умовах ринку (банків, бюджетно-податкової системи, фінансів підприємств). Друга – створення нових інститутів (насамперед, фондового ринку, та небанківських фінансових інститутів), у формах і по аналогії з тими, що діють у розвинутих країнах.

Ставлячи за мету модернізацію фінансової системи, необхідно враховувати напрями розвитку фінансових систем у розвинутих країнах. Ця рекомендація набуває особливої актуальності за умов інтеграції України до світових ринків, включаючи фінансові. Сучасні тенденції розвитку фінансових систем у розвинутих країнах свідчать про те, що останнім часом темпи зростання бан-

ківського кредиту стають набагато повільнішими. Удосконалення технологій контролю за ризиками докорінно змінює способи залучення капіталу. Акумуляція фінансових ресурсів все більшою мірою проводиться поза банківською системою, шляхом розміщення довгострокових облігацій[8, с.130]. Саме цей механізм генерує інвестиційний бум 90-х рр. XX ст. у розвинутих країнах. Стає помітною тенденція до звуження ролі банківського механізму до участі у наданні синдигованих кредитів, кредитуванні середнього бізнесу та торговому кредиті. Проте у перехідних економіках, в умовах слабкості ринкової інфраструктури та слабкості системи примусу у виконанні фінансових контрактів, банківський механізм залишається найбільш ефективним, оскільки він дає можливість розкрити необхідну інформацію про позичальників і має важелі щодо стягнення заборгованості.

На сучасному етапі розвитку фінансова система України може бути віднесена до такої, що базується переважно на безпосередніх відносинах (між інвесторами та виробничими підприємствами), набуваючи основних форм – банківського кредиту, що надається переважно “своїм” позичальникам; і високої концентрації прав власності на підприємства (володіння контрольними пакетами акцій). В українській фінансовій системі провідну роль відіграють комерційні банки, тоді як страхові компанії і інвестиційні посередники здійснюють свою діяльність у незначних обсягах. За нашими розрахунками, сукупний виробничий капітал усіх видів економічної діяльності в Україні станом на початок 2003 р. становив 1,02 трлн.грн. У порівнянні з цими даними сукупні активи фінансової системи України є незначними (за нашими розрахунками, з урахуванням страхових компаній та інвестиційних фондів – не перевищували 48 млрд.грн.[9]). Тобто через фінансові інститути залучено лише 4,7% капіталу, тоді як 95,3 % перебуває у безпосередньому володінні. Провідну роль відіграє банківський механізм, на частку якого припадають активи у сумі 42 млрд.грн., що становить майже 95% усіх активів фінансової системи України. За рахунок цього механізму на кінець 2002 р. було сформовано більше 40 % капіталу у сфері торгівлі, 4,1% капіталу – у промисловості і будівництві [розраховано за даними: 10]. Діюча фінансова система залишається функціонально неготовою до виконання завдань із фінансового забезпечення модер-

нізації економіки України, обслуговуючи переважно сферу обігу товарів проміжного і кінцевого попиту. Перспективи розвитку небанківського сегменту фінансової системи України оцінюються фахівцями оптимістично, зокрема очікується швидкий розвиток фондового ринку, який за прогнозами може зрости протягом наступних 3-5 років в 3-4 рази [11], що сприятиме переорієнтації фінансової системи зі сфери обігу на сферу виробництва. За таких умов стратегічно правильною, на нашу думку, була б політика сприяння і стимулювання розвитку небанківських фінансових інститутів у поєднанні з політикою недискримінації у банківській сфері.

Проведені дослідження проблемних питань модернізації фінансової системи, проведені протягом останніх років, у результаті дали можливість виділити низку проблем в частині узгодження такої модернізації із загальноекономічною стратегією, характерних для перехідної економіки. Відомий російський економіст Є. Ясін виділяє дві можливі стратегії модернізації економіки: 1) модернізація зверху – у загальних рисах це “перерозподіл валового продукту на користь держави, концентрація в її руках ресурсів, необхідних для масових державних інвестицій у реконструкцію народного господарства”, а також застосування так званого “адміністративного ресурсу” з цією метою; 2) модернізація знизу – базується на приватній ініціативі, генерується на мікрорівні і, відтак, не потребує державного втручання. Серед чинників, що перешкоджають “модернізації знизу”, виділяються: 1) “слабка банківська система як наслідок слабкості підприємств як позичальників і поширення тіньової економіки, недоступність кредиту на прийнятних умовах”; 2) відсутність розвинутого ринку капіталів, неефективність трансформації заощаджень в інвестиції[12]. За таких умов пропонується активна державна структурна політика, серед основних принципів якої виділяються: 1) виключення адміністративного втручання та нав’язування бізнесу рекомендацій щодо пріоритетних напрямів інвестування; 2) активізація державних видатків (прямих інвестицій), кредитів або гарантій (на засадах “державна не повинна робити за ринок те, що він може краще зробити сам”) та співробітництво держави із приватним капіталом у вирішенні завдань розвитку (спільного інвестування важливих проектів). Для залучення ресурсів для фі-

нансового забезпечення модернізації економіки пропонується використовувати середньо- та довгострокові запозичення на внутрішньому і зовнішньому ринках. Поділяємо цю ідею у зв'язку з тим, що сучасний стан розвитку фінансової системи у нашій країні характеризується достатньо високими внутрішніми ризиками – індивідуальні інвестори скоріше відмовляються від послуг фінансових інститутів, аніж користуються ними. Натомість виконання державою функції агента у сучасних умовах може вирішити цю проблему, необхідні лише відповідні рішення та ефективні маркетингові дослідження для успішного розміщення облігацій розвитку на внутрішньому і зовнішньому ринках.

В умовах слабкого розвитку фінансової системи України та її орієнтації переважно на сферу обігу, а не на сферу виробництва, держава може тимчасово виконувати функцію заповнення “ринкових прогалин” – якщо фінансова система не в змозі забезпечити фінансовими ресурсами пріоритетні напрями розвитку, необхідно (тимчасово) покласти ці функції на державу. При цьому, із розвитком фінансової системи, зазначені функції і, відповідно, фінансові активи, нагромаджені державою у ході виконання цих функцій, необхідно передавати фінансовим інститутам. Іншим словами – держава бере участь в інвестуванні сьогодні, паралельно розробляється механізм поступової передачі фінансових активів у власність фінансових інститутів. Ідея про співробітництво держави і фінансових інститутів у цій сфері висувалась нами у попередніх роботах[13, с.191]. Вважаємо, що техніка та механізм такої взаємодії, можуть бути без проблем розроблені в межах діючого українського законодавства (з урахуванням помилок у державному інвестуванні за попередні роки).

Проведений нами аналіз української економічної політики свідчить про неконкретність і декларативність заходів, що пропонуються. Зазвичай ширша проблема формування механізмів фінансового забезпечення модернізації економіки звужується до проблеми фінансування діяльності у сфері науки і технологій: “Інвестиційна політика держави потребує вдосконалення, оскільки протягом багатьох років вона не стимулює розвиток науки та технологій. Кошти державного бюджету на науку розпорошуються за численними програмними позиціями замість концентрації на найважливіших пріоритетних, з точки зору науково-

технічного потенціалу та національних інтересів, напрямах”[10]. Обмежуючи ширшу проблему вирішенням лише її частини, а саме: фінансування наукових досліджень і розробок, держава усувається від виконання функції заповнення “ринкових прогалин” у сфері фінансового забезпечення модернізації економіки.

Низка об’єктивних чинників стримує модернізацію економіки України, в той час, як держава, по суті, втратила контроль за напрямами економічного розвитку. Необхідно усвідомлювати, що висока ефективність в окремих традиційних галузях (сировинних із експортною орієнтацією) поглинає левову частку фінансових ресурсів, що привласнюються олігархічними структурами. Без урахування цього доволі складно реалізувати активну державну структурну політику, в зв’язку із дефіцитом вільних і доступних фінансових ресурсів. Процеси міжгалузевого перерозподілу капіталу відбуваються занадто повільно, спостерігаються тенденції до вертикальної інтеграції (шляхом придбання контролю за суміжними підприємствами)[2, с.219.]. Проблема консервації сировинно-експортної орієнтації економіки та проблема модернізації економіки – взаємопов’язані між собою. Експансія фінансово-промислових груп у суміжні сфери діяльності, без урахування ринкових сигналів про вигідність і ризикованість такої експансії, означає розвиток системи корейського типу, що має більше недоліків, аніж переваг. Слід зазначити, що це питання на офіційному рівні в Україні як проблема взагалі не піднімається, що занепокоює.

Необхідно відмовитись як від політики невтручання держави у господарську діяльність, так і від практики створення особливих режимів сприяння тим чи іншим підприємствам. Ефективний перерозподіл капіталу у перехідній економіці дуже ускладнений у зв’язку з тим, що «ринок сегментований, бар’єри між галузями є нездоланими для абсолютної більшості фірм у зв’язку із їх низькою ліквідністю»[14]. Потрібен механізм перерозподілу надприбутків на користь високотехнологічних галузей обробної промисловості. У зв’язку із тим видаються слушними пропозиції щодо посилення податкового навантаження на галузі добувної промисловості і підвищення рентної плати за користування надрами[15]. Проте така політика зустрічатиме масований опір з боку олігархів, що контролюють добувні галузі. На нашу думку, за-

слуговує на увагу інший спосіб вилучення надприбутків із сировинно-добувного сектора - суттєве підвищення стандартів оплати праці у цих галузях, посилення ролі профспілок і держави (насамперед – Мінпраці) у захисті інтересів найманих працівників. Як уже зазначалось, зростання реальних доходів населення (що має відбутись у разі вибору такої стратегії) сприяло б прискоренню формування сучасних фінансових інститутів (недержавних пенсійних та інвестиційних фондів). Такий еволюційний шлях надає шанс і створює умови для розвитку сучасної фінансової системи в Україні у середньостроковій перспективі (протягом 5-10 років). Світовий досвід свідчить, що лише в окремих країнах вдалось створити таку систему протягом відносно короткого терміну, як то – Індонезія, Корея, Чилі, Туреччина [7, с.78].

Одночасно не слід виключати і податкових важелів у рамках структурної політики, у тому числі застосування економічно обґрунтованих рівнів податкового навантаження на сировинні та низькотехнологічні галузі. Вважаємо офіційний підхід до проблем реформування податкової системи неадекватним, таким, що не містить науково обґрунтованих підходів і стимулів для переорієнтації податкової системи на завдання модернізації економіки. Проблема міжгалузевої мобільності капіталу залишається поза увагою ідеології податкових реформ. Ця ідеологія носить суто декларативний характер, наголошуються проблеми типу «податкова система не націлена на реалізацію структурних завдань та завдань інноваційного розвитку» і «суперечності податкової системи перетворилися на найсуттєвіше гальмо розвитку української економіки і становлять найбільшу загрозу для виведення її на траєкторію сталого зростання»[10], проте не пропонується обґрунтованих дій для їх вирішення. Зниження ставок оподаткування та надання однакових податкових стимулів для інвестування, а саме у цьому полягає сутність податкових реформ, що проводяться в Україні, не вирішує поставленої нами проблеми із забезпечення мобільності капіталу в довгостроковій перспективі, а може лише поглибити конфлікт інтересів між традиційними видами економічної діяльності (ефективність яких зростає в зв'язку з лібералізацією податкового режиму) та новою економікою, для створення і розвитку якої, як і раніше, не вистачатиме ресурсів. Відповідно, вважаємо обраний напрям податкових реформ поми-

лковим на сучасному етапі. Не зрозуміло, за рахунок яких джерел планується “посилити інвестиційну складову державного і місцевих бюджетів, довести впродовж двох-трьох наступних років рівень відповідних асигнувань не нижче як до 3% ВВП”[10] і формувати бюджет розвитку у разі зниження ставок оподаткування.

Останнім часом на офіційному рівні одним з елементів структурної політики в Україні стає термін національні “критичні технології”, до складу яких віднесено: а) технології життєзабезпечення населення України (медицина, продовольство і товари народного вжитку, енергетика, екологія); б) перспективні технології подвійного застосування (транспорт, матеріали, технології машинобудування, інформатика і засоби зв'язку); в) технології спеціального призначення. При цьому не достатньо обґрунтованим вважаємо запропонований порядок віднесення тих чи інших технологій до складу критичних: “первинний варіант переліку критичних технологій національного рівня отримують шляхом експертного опитування представників академічної, вузівської та галузевої науки, промисловості”[10]. Не можна погодитись із таким підходом у структурній політиці, який по суті передбачає доведення переліку критичних технологій, що одержують підтримку держави, згори, у той час як такі сигнали повинні формуватись і надходити із реального сектора.

Як уже зазначалось, еволюційний і поступовий розвиток фінансової системи полягає у поступовому нагромадженні фінансових ресурсів та удосконаленні механізмів їх розміщення. Першочергових завдань і пріоритетних об'єктів інвестування набагато більше, ніж доступних фінансових ресурсів. Підвищення податкового навантаження на економіку за таких не може дати ефекту (збільшити обсяги бюджетних ресурсів) навіть у короткостроковій перспективі. З іншого боку – лібералізація податкового режиму, зниження ставок податків – політика, що орієнтується на підвищення підприємницької активності у середньостроковій перспективі, - є набагато виваженішою. Але й така політика функціонально не придатна для стратегії модернізації. Зниження ставок оподаткування може призвести до подальшого збагачення олігархічних структур, під контролем яких зараз знаходяться найприбутковіші підприємства традиційних галузей, і, за відсутності, сучасної фінансової системи, не забезпечить інтенсивного пере-

розподілу капіталу на користь сучасних видів економічної діяльності. Така політика спрацьовувала у розвинутих країнах (США, Великобританія) в 80-х рр., але вона спрацьовувала в докорінно іншому інвестиційному середовищі із розвинутими фінансовими інститутами.

Ліберальний податковий режим добре спрацьовує в умовах фінансової системи ринкового типу (market-based system) та за умови високих стандартів по оплаті праці. В іншому випадку, додаткові ресурси, вивільнені з-під оподаткування, втрачають мобільність. Відтак модернізація фінансової системи - формування сучасних фінансових інституцій (інвестиційних, пенсійних фондів, страхових компаній) за відсутності попиту на послуги таких інститутів може значно уповільнитись. Саме у цьому полягає суперечливість інтересів у рамках стратегії модернізації фінансової системи. Узгодження завдань модернізації фінансової системи із загальноекономічною стратегією, передбачає прийняття несперечливих рішень у цій сфері. Декларування і нормативно-правова підтримка фінансових інститутів різного типу повинні доповнюватись політикою, що сприяла б ресурсному забезпеченню таких інститутів. Проголошення державної участі в інвестиційному процесі в рамках політики виправлення “помилки ринку” потребує створення відповідних спеціалізованих фінансових інститутів, оскільки в іншому випадку не виключається ризик безконтрольного і неефективного використання фінансових ресурсів. Відтак невід’ємною складовою політики модернізації фінансової системи має бути формування дієздатних інститутів у сфері фінансових відносин різного рівня (між державою, капіталом і населенням).

Метою модернізації фінансової системи є створення висококонкурентної, багатофункціональної і стабільної системи фінансових відносин шляхом створення сприятливого інституційного середовища із використанням сучасних фінансових технологій. Модернізація фінансової системи – це її удосконалення відповідно до світової практики та з метою поліпшення виконання цією системою специфічних функцій, серед яких основні: зростання обсягів інвестування, підвищення мобільності капіталу і здешевлення вартості залучення ресурсів з урахуванням властивого для фінансової системи еволюційного характеру розвитку.

Основною функцією модернізованої фінансової системи України має стати забезпечення інвесторів інформацією про перспективні напрями інвестування через цінові механізми, насамперед фондового ринку. Визначальним елементом політики модернізації фінансової системи України має стати комплексна програма розвитку фондового ринку як ефективного інструмента забезпечення міжгалузевої мобільності капіталу та фінансового забезпечення модернізації економіки.

На сучасному етапі розвитку фінансова система України може бути віднесена до такої, що базується переважно на безпосередніх відносинах (між інвесторами (кредиторами) та виробничими підприємствами), набуваючи основних форм – банківського кредиту, що надається переважно “своїм” позичальникам; високої концентрації прав власності на підприємства (володіння контрольними пакетами акцій), тобто поєднує у собі елементи системи німецького типу (за традиційною класифікацією) та елементи системи корейського типу.

У довгостроковій перспективі політика модернізації фінансової системи має базуватись на принципі рівних умов для розвитку фінансових інститутів різного типу, оскільки сучасна фінансова система повинна містити елементи як прямих (безпосередніх) відносин між інвесторами та виробничими підприємствами, так і опосередкованих ринком цінних паперів. Саме комбінація механізмів прямого та непрямого інвестування сприяє стійкості фінансової системи, знижуючи системні ризики (вірогідність фінансових криз). На даному етапі необхідно створити сприятливіші умови для небанківських фінансових інститутів, що сприятиме посиленню конкуренції і розвитку усіх типів фінансових інститутів. Для цього доцільно:

- сприяти розвитку інститутів спільного інвестування, недержавних пенсійних фондів і страхових компаній із страхування життя, а також спеціалізованих фінансових інститутів (андеррайтерів);
- посилити роль держави у забезпеченні захисту прав акціонерів;
- запровадити податкові стимули, що заохочували б інвестувати заощадження в акції та довгострокові облігації (зокрема дозволити зменшувати оподатковуваний прибуток на су-

му інвестицій у довгострокові облігації (із терміном обігу більше 5 років), випущені підприємствами сектора “високих технологій”.

Проведення модернізації фінансової системи України вимагає взаємодії держави і фінансового сектора, створення державних інвестиційних інститутів, що заповнили б “ринкові прогалини” у середньостроковій перспективі (у наступні 10 років). Функція інститутів державного інвестування на сучасному етапі може стати вирішальною у забезпеченні ліквідності для цінних паперів українських емітентів, формуванні пропозиції надійних фінансових інструментів для фінансових інститутів консервативного типу (страхових компаній із страхування життя і пенсійних фондів). Таким чином, державні інститути можуть відіграти роль “буфера” між індивідуальними інвесторами, від імені яких виступатимуть інституційні інвестори, і реальним сектором із, відповідно високими ризиками інвестування. В рамках такої взаємодії доцільно було б:

- запровадити практику підтримки ліквідності акцій та облігацій, випущених під виконання перспективних проектів, через уповноважені державні банки (із застосуванням технологій підтримки ліквідності облігацій, що успішно застосовуються комерційними банками);
- організувати випуск державних довгострокових облігацій розвитку, емітентами яких могли б стати спеціально створені для цього державні фонди розвитку (спеціалізовані інвестиційні фонди) або спеціалізовані державні фінансові холдингові компанії
- розробити норми законодавства, що визначали б порядок створення і функціонування державних інвестиційних фондів (в т.ч. венчурних), зокрема банків у складі фінансово-холдингових груп.

Література:

1. Levine R. Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda // Journal of Economic Literature.— Vol XXXV. — June 1997 — P. 688–726.

2. Зимовець В.В. Акумуляція фінансових ресурсів та економічний розвиток (монографія)/ Відпов. ред. д.е.н., проф. В.І. Кононенко. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003.
3. Олейник А.Н. Институциональная экономика. - М.: Инфра-М.-2000.
4. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки.-К.: Основи, 2000.
5. Kroszner R.S. The Economics and Politics of Financial Modernization// Federal Reserve Bank of New York.- Economic Policy Review.- October 2000.
6. Financial Services Modernization Act. - www.house.gov/banking
7. The International Bank for Reconstruction and Development.- Building Institutions for Markets //World Development Report 2002.- Oxford University Press.- 2002.
8. Bank for International Settlements 72nd Annual Report.– Bank for International Settlements. – Basel.- 2002.
9. www.bank.gov.ua; www.insurancetop.com; www.ukrtrust.com
10. Послання Президента України до Верховної Ради України. «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році». - www.president.gov.ua/officdocuments/
11. Кошовий Д. Інститути спільного інвестування: початок другого життя //Контракти.- 2003.-№ 23.- <http://www.ukrtrust.com/>
12. Ясин Е.Г. Модернизация российской экономики: что в повестке дня (доклад) // Материалы II Международной научной конференции "Модернизация экономики России".- Москва.- 03-05/04/2001.- [www.hse.ru/ic2/materials_2 / yasin.htm](http://www.hse.ru/ic2/materials_2/yasin.htm)
13. Механізм структурних зрушень в економіці України (Монографія) /Відп.ред. Кононенко В.І.-К.: Ін-т економіки НАНУ, 2002.
14. Кузьминов Я., Яковлев А. Модернизация экономики: глобальные тенденции, базовые ограничения и варианты стратегии. - Материалы IV Международной научной конференции "Модернизация экономики России: социальный аспект". - Москва. - 02-04/04/2003.- www.hse.ru/ic4
15. Миронов В. Налоговый вектор модернизации // Эксперт. - 2001.- №15 (275).

Л.М. Шаблиста

АДАПТАЦІЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Досліджуються теоретичні та практичні аспекти податкового навантаження в Україні, визначаються напрями реформування податкової системи з урахуванням досвіду європейських країн.

Головний вектор сучасної економічної політики – створення інституційних основ, в рамках яких може ефективно функціонувати ринковий механізм і його державне регулювання. Одним з основних суспільних інститутів держави, що визначає довготермінове функціонування економіки, є податкова система. Податки є не тільки основним джерелом доходів бюджету, але й важливим інструментом регулювання доходів в окремих секторах економіки, еластичним важелем впливу на поведінку економічних і соціальних структур. Здійснюючи регулювання економіки за допомогою податків, держава шляхом зміни структури, форм і ставок оподаткування, надання податкових пільг, може сприяти створенню умов для розвитку пріоритетних галузей (виробництва), стимулювати інвестиційну, інноваційну та підприємницьку активність.

Отже, нормалізація податкового навантаження на товаровиробників є однією з ключових умов ефективного функціонування національної економіки на базі новітніх досягнень науки і техніки. Це означає, насамперед, наближення його до нормативно визначених і заданих меж, що дозволяють підприємствам розвиватись в найближчі роки нормально з точки зору загальносвітових закономірностей відтворювального процесу на все зростаючій технічній основі. В нинішніх умовах податкове навантаження в країні має важливе значення для руху капіталів.

ISBN 966-02-2825-2

Актуальні аспекти механізму
модернізації економіки. – Київ, 2003.
© Л.М. Шаблиста, 2003.

Становлення податкової системи України розпочалось на початку 1990-х років без належного теоретичного обґрунтування. І до цього часу відсутній консенсус щодо того, якою має бути податкова система країни. Не сформована універсальна методологічна концепція, за якою можна визначити гранично допустимий рівень податкового навантаження на юридичних осіб. Не вироблені і загальноприйнятні критерії оцінки такого рівня.

Дискусійність багатьох теоретико-методологічних аспектів оподаткування вимагає поглибленого дослідження податкового навантаження на економіку в цілому і на окремі її сфери і визначення напрямів його оптимізації.

Для подолання негативних тенденцій в оподаткуванні необхідне подальше удосконалення як системи оподаткування в цілому, так і окремих видів податків. Орієнтири європейської інтеграції України вимагають поступового руху до відповідної системи оподаткування. Основними цілями податкової політики країн, які в найближчий час вступають до ЄС, є зміцнення ринкових принципів побудови і функціонування податкових систем, а саме: зниження загального рівня тягара податків і оптимізації його розподілу по окремих категоріях платників, окремих видах господарювання та податків.

При виборі напрямів реформування податкової системи України слід виходити з найвищої мети державної політики – створення економічних умов для інноваційного розвитку. Для цього необхідно перетворити державний бюджет у механізм інноваційного розвитку і економічного зростання, раціональної структурної перебудови економіки постіндустріального типу. Цій меті має бути підпорядкована і податкова політика.

Сьогодні досить поширеною серед політиків, аналітиків і представників підприємницьких структур є теза щодо надмірного податкового навантаження на економіку. При цьому, як правило, виходять з індивідуальних інтересів окремих суб'єктів господарювання, якими податки сприймаються як плата за зменшення їхніх власних трансакційних витрат (витрат, пов'язаних із формуванням і забезпеченням реалізації стратегії й тактики поведінки економічного суб'єкта). Платник податку розраховує на надання йому суспільних благ в обсязі, еквівалентному сплаченому пода-

тку. Оскільки “обмін” податків на суспільні блага підпорядкований вартісним категоріям несиметрично (величина податкового навантаження має безпосередній вартісний вимір, у той час як рівень споживання суспільних благ часто оцінюється суб’єктивно) на практиці досить часто недооцінюється реальний вклад держави у відтворювальний процес, що суб’єктивно сприймається економічними суб’єктами як надмірний податковий тиск [1, с. 11 – 12] і служить аргументом для переходу до “тіньового існування”. Слід зауважити, що зв’язок між тяжкістю податку і прагненням уникнути його є, але він не порівняний з прямою залежністю ухилень від можливості уникнути податку: якщо така можливість є, платник ухиляється від податку незалежно від його величини. Можливість заглиблення у “тінь” визначається іншими чинниками – недосконалою системою корпоративного управління і контролю, можливістю вирішення ділових питань методами корупції.

Висновки щодо надмірності оподаткування в Україні спираються на відомі принципи оподаткування, сформульовані А.Смітом. Але індивідуалістські принципи А.Сміта, як відзначає історик податків Б.Сабіне (Велика Британія), зорієнтовані лише на інтереси платників, і вони ледве не поставили країну на межу державного існування під час наполеонівських війн (1786 – 1815). Згодом “неуцьке ставлення до податків” у дусі *laisser faire* загрожувало Британії фінансовим банкрутством, аж доки був запропонований прибутковий податок (1842) [2, с. 53]. Підкреслюючи соціально-економічну роль держави, відомий фінансист Ф.Нітті підкреслював: “Чи не буде нанесено великої шкоди, коли держава, відмовившись від податку, буде тим самим вимушена не виконувати і послуг загальної користі. Податки... можуть не мати значення гальма для виробництва” [3, с. 25]. Державу, за висловом П.Хейне, можна розглядати як інструмент для зменшення трансакційних витрат [3, с. 28]. Сьогодні вплив держави на економіку незмірно зріс і продовжує зростати, що, безумовно, посилює значення фіскальної функції податків.

Зважаючи на суспільний характер процесу відтворення, недостатньо при визначенні рівня податкового навантаження виходити лише з індивідуалістичних міркувань. Необхідно враховувати і певні суспільні рамкові умови, за яких можуть нормально

функціонувати окремі суб'єкти господарювання. В макроекономічному сенсі податок є частиною виробленого в суспільстві продукту, що перерозподіляється на забезпечення додаткових витрат, якими є пропозиція певних суспільних благ: фізичний захист, правозахист, захист від надзвичайних ситуацій; відповідний культурний, моральний та освітній рівень населення; демографічний потенціал і рівень громадського здоров'я; рівень розвитку науки, інформаційної, транспортної та енергетичної інфраструктури; єдиної грошово-кредитної системи, що надаються державою. Навіть якщо ці блага частково забезпечуються зусиллями приватних економічних суб'єктів, вони, зрештою, формують інституційне та економічне середовище, яке впливає на величину трансакційних витрат в економіці в цілому. Відповідні потенційні трансакційні витрати економічного суб'єкта зменшуються на величину суспільних та квазісуспільних благ, що споживаються у суспільстві. Останні доповнюють індивідуальні відтворювальні процеси, сприяючи їх стійкості та завершеності [1, с. 11].

Отже, процес оподаткування і, зокрема, рівень податкового навантаження слід розглядати у контексті збалансування індивідуальних і суспільних інтересів. Саме погодження інтересів двох сторін податкових відносин є основним чинником ефективного оподаткування. Органічне поєднання інтересів держави та платника податку має реалізовуватись не лише при побудові окремого податку, а й при здійсненні податкового контролю. Недостатнє опрацювання цих питань призводить до обмежень при використанні податкової політики як фактора економічного зростання. Організація та розвиток оподаткування мають формуватися під впливом складного взаємозв'язку потреб і можливостей їх задоволення. Сьогодні в теорії та практиці такий підхід до розв'язання протиріч податкової системи практично відсутній. В разі подальшого ігнорування цієї основоположної передумови ефективності податкових відносин процес їх поступального розвитку може загальмуватись, що створить перепону економічному розвитку та суспільному добробуту.

Податкове навантаження на економіку повинно аналізуватись як із відтворювальних позицій, так і з позицій оцінки стимулюючого (антистимулюючого) впливу оподаткування на вироб-

ництво. Залежність між виробництвом і оподаткуванням є тією методологічною проблемою, з якої слід виходити при конструюванні ефективної податкової системи. Узагальнюючим показником податкового навантаження на економіку є частка сумарної величини всіх податкових платежів у ВВП (при його первинному і вторинному розподілі), який розраховується за Національними рахунками. В табл. 1 представлені дані, що характеризують динаміку загального рівня оподаткування в Україні. Як засвідчують дані, за період з 1992 по 2001 рік загальний рівень оподаткування (чисті податки в % до ВВП) зріс на 7,8 процентних пункта, а в 2001 р. порівняно з 1996 р., коли рівень був найвищий, – знизився на 15,6 процентних пункта.

Таблиця 1.
Загальний рівень оподаткування в Україні (% до ВВП)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Податки при розподілі первинного доходу (податки на виробництво та імпорту)	14,5	21,6	25,2	24,4	25,0	22,6	22,1	21,1	18,3	15,0
у тому числі:										
податки на продукти	11,0	14,6	18,0	15,8	14,6	15,4	16,9	18,5	15,8	12,3
інші податки, пов'язані з виробництвом	3,5	7,0	7,2	8,6	10,4	7,2	5,2	2,6	2,5	2,7
Податки при вторинному розподілі доходу	24,0	24,6	26,1	25,6	26,4	24,9	24,5	21,0	19,5	19,4
у тому числі:										
поточні податки на доходи, майно тощо	9,0	15,1	15,2	12,2	11,7	10,8	10,1	8,5	9,6	9,3
внески на соціальне страхування	15,0	9,4	10,9	13,4	14,7	14,2	14,4	12,6	9,9	10,1
Всього податків	38,5	46,1	51,4	50,4	51,4	47,5	46,6	42,1	37,8	34,4
Субсидії на виробництво та імпорту	13,6	14,0	7,9	5,4	3,1	3,2	2,9	3,5	1,8	1,7
Чисті податки (без субсидій)	24,9	32,1	43,5	44,6	48,3	44,3	43,7	38,6	36,0	32,7

Джерело: [4, с. 239, 240, 255, 256, 271, 272, 287, 288, 303, 304, 319, 320, 335, 336, 351, 352, 367, 368; 5, с. 5, 12 – 13; власні розрахунки].

Зниженню податкового навантаження сприяло, насамперед, розширення пільгового оподаткування у зв'язку з встановленням особливих режимів оподаткування в спеціальних економічних зонах (СЕЗ) і територіях пріоритетного розвитку (ТПР), а також

в ряді галузей промисловості. Так, в 1998 – 1999 рр. обсяг пільг в % до ВВП зріс порівняно з 1997 р. відповідно на 7,9 і 9,3 процентних пункта (з 21,1% – в 1997 до 29,0 – в 1998 і 30,4% – в 1999 р.) (див. табл. 2). У наступні роки до зниження податкового навантаження призвело списання податкових заборгованостей, згідно з Законом України від 21.12.2000 “Про порядок погашення обов’язків платників податків перед бюджетом та цільовими фондами”, а також скасування відрахувань у деякі цільові фонди (Інноваційний, Чорнобильський, Дорожній).

За європейськими мірками, податкове навантаження в Україні досить помірне. Так, в 2001 р. рівень податкового навантаження в Україні був на 8,2 процентних пункта нижчий за середній рівень по ряду розвинутих європейських країн (40,9 % [14, с. 13]). У порівнянні з країнами з перехідною економікою (Чехією і Польщею) рівень податкового навантаження в Україні був нижчий відповідно на 4,1 і 7,3 процентних пункта (в Чехії – 36,8%, в Польщі – 40,0% [16, с. 138 – 140]). Разом з тим, специфіка в цій сфері полягає в тому, що система оподаткування в цілому і окремі податки значною мірою організовані і функціонують у такий спосіб, що мало сприяють розширенню бази оподаткування. Це пов’язано з некомпетентним використанням структури податкової системи в регулюванні економіки. Зокрема, не враховується те, що окремі податки справляють неоднаковий вплив на різні види економічної діяльності, призводячи до нерівномірного їх оподаткування.

Таблиця 2.

Обсяг податкових пільг відносно ВВП

	1997	1998	1999	2000	2001
Сукупний обсяг податкових пільг, млрд. грн.	19,7	29,8	39,7	46,8	51,1
Номінальний ВВП, млрд. грн.	93,4	102,6	130,4	170,1	201,9
Пільги в % до ВВП	21,1	29,0	30,4	27,5	25,3

Джерело: [1, с. 40].

В останні 5 років (1998 – 2002) в Україні в структурі податкових надходжень до Зведеного бюджету значну частку займають непрямі податки (ПДВ, акцизні збори, податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції) і частка їх зменшується повільно

(див. табл. 3). За 5 років вона знизилась всього лише на 0,6 процентних пункта (з 44,5% в 1998 р. до 43,9% – в 2002 р.).

Таблиця 3.

**Структура податкових надходжень
до Зведеного бюджету України**

	1998	1999	2000	2001	2002
Податкові надходження	100	100	100	100	100
у тому числі:					
Прямі податки	55,5	54,5	57,7	59,6	56,1
з них:					
податок на прибуток підприємств	26,1	25,3	24,6	22,6	20,7
прибутковий податок із громадян	16,3	17,6	20,4	23,9	23,8
податки на власність	0,9	1,6	1,7	1,5	...
платежі за використання природних ресурсів	6,8	5,8	6,3	6,2	5,4
Непрямі податки	44,5	45,5	42,3	40,4	43,9
з них:					
ПДВ податок на додану вартість	34,1	33,5	30,1	28,2	29,7
акцизний збір	5,9	7,1	7,2	7,2	9,0
податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції	4,5	4,9	5,0	5,3	5,2

Джерело: [7, с. 57]; власні розрахунки.

Непрямі податки добре виконують фіскальну функцію, особливо в умовах нестабільного перехідного періоду і неочікуваних коливань інфляції, що його супроводжують. Разом з тим, непрямі податки сприяють переводу інфляції попиту в інфляцію витрат, з якою боротися важче, і завищують інфляцію в цілому. Крім того, вони носять регресивний характер. Їх навантаження, наприклад, на доходи багатих платників (підприємств і осіб) неминуче виявляється значно нижчим, ніж на доходи бідних і середніх платників. Обидва ці наслідки застосування непрямих податків негативно впливають на стимули господарювання.

З галузей економіки найбільше податкове навантаження припадає на промисловість (зокрема, обробну), на другому місці – будівництво. Про це свідчать порівняльні дані щодо співвідношення часток окремих галузей економіки у чистих податках на продукти у ВВП, представлені в табл. 4. В обробній промисловості середні фактичні ставки податків на продукцію хімічної промисловості, машинобудування, легкої та деяких інших галузей у

2 – 4 рази перевищують чисті податки на продукти в електроенергетиці, паливній промисловості та металургії [8, с. 43].

Особливо обтяжливим для виробничої сфери є податок на додану вартість, причому не стільки через його ставку (за 1998 – 2001 рр. ефективна ставка ПДВ знизилась з 15,3 до 8,9%), скільки через його адміністрування, специфіка якого полягає в тому, що податкове зобов'язання часто виникає раніше за надходження коштів від реалізації, потребуючи мобілізації частини оборотних коштів. Чим дефіцитнішими є оборотні кошти для підприємства і чим складнішою є вироблена продукція, тим більш обтяжливим є сам ПДВ. Крім того, існує постійна невпевненість у відшкодуванні сплаченого податку при експорті продукції (послуг), що також негативно впливає на фінансовий стан підприємств.

Таблиця 4.

Оцінка тягаря непрямих податків на різні види економічної діяльності

Види економічної діяльності	Частка у ВВП, %		Частка у чистих податках на продукти (без субсидій), %		Співвідношення часток у чистих податках на продукти і у ВВП	
	2000	2001	2000	2001	2000	2001
Сільське, мисливське, лісове та рибне господарства	13,0	14,1	6,0	6,1	0,46	0,43
Добувна промисловість	4,4	4,6	3,1	3,6	0,70	0,78
Обробна промисловість	22,5	22,1	55,7	53,4	2,47	2,42
Виробництво електроенергії, газу та води	5,7	5,5	4,0	3,1	0,70	0,56
Будівництво	4,1	4,1	9,7	7,2	2,36	1,76
Оптова, роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту	8,2	11,0	6,3	8,6	0,77	0,78
Транспорт і зв'язок	11,0	12,6	9,3	14,2	0,84	1,13

Джерело: [6, с. 48;]; власні розрахунки.

Якщо ПДВ негативно впливає на поточне функціонування підприємства, то податок на прибуток звужує можливості розширеного відтворення. При визначенні тягаря податку на прибуток необхідно зіставляти цей податок не з балансовим прибутком (фінансовим результатом) підприємства, а з прибутком рентабельних підприємств. Різні бази оподаткування дають значні роз-

біжності в оцінці податкового навантаження. Так, якщо податкове навантаження на балансовий прибуток в 2002 р. становило 64,2%, то на прибуток рентабельних підприємств – 34,8%, або в 1,8 раза менше [9, с. 10, 75, 79].

До надлишкового оподаткування виробничої сфери, особливо трудомістких галузей, призводить високий сукупний рівень оподаткування фонду оплати праці, який у 2001 р. становив 36,3%.

Діюча податкова система зумовлює значну нерівномірність розподілу податкового навантаження між сферою матеріального виробництва і фінансовими організаціями, незважаючи на істотні розбіжності в їх фінансових можливостях, про що свідчать дані табл. 5.

Як видно з даних табл. 5, в 2000 і 2002 роках фінансовий результат на одного зайнятого в фінансовій сфері перевищував цей показник по всіх видах економічної діяльності відповідно в 10,9 і 18,9 раза, а по промисловості – в 2,8 і 19,8 раза. Тобто спостерігається тенденція до збільшення розриву між фінансовими можливостями галузей матеріального виробництва і фінансовою сферою.

Таблиця 5.

***Фінансові результати на одного зайнятого працівника
в різних видах економічної діяльності***

(грн.)

Види економічної діяльності	2000	2001	2002
Усього	554,1	892,4	684,8
у тому числі:			
сільське господарство, мисливство та лісове господарство	357,6	172,2	– 47,2
промисловість	2154,8	1905,6	653,0
будівництво	44,8	691,0	– 35,9
оптова й роздрібна торгівля	819,3	704,6	1249,3
транспорт і зв'язок	588,9	3154,6	3162,5
фінансова діяльність	6058,5	10375,7	12956,6

Джерело: [9, с. 75; 10, с. 73; 7, с. 408]; власні розрахунки.

Нерівномірно розподілено податкове навантаження між державним і недержавним секторами економіки. Так, за нашими розрахунками, в 2002 р. у промисловості при переважаючій част-

ці підприємств недержавної (зокрема, колективної) форми власності в загальній кількості підприємств, обсязі продукції та фінансових результатах на одиницю продукції припадало фінансових результатів в 2,6 раза більше, ніж у недержавному секторі, що означає і менше податкове навантаження на останній [7, с. 327, 330]. Використання спрощеної системи оподаткування знижує фактичне податкове навантаження на доходи індивідуальних підприємців порівняно з працюючими по найму особами у декілька разів, а для високих доходів – у десятки разів. Якщо визнати факт існування тіньової економіки, то виявляється, що підприємства, які платять всі податки, несуть на собі податковий тягар більш високий, ніж це витікає із середньостатистичних даних. Суб'єкти господарювання, що функціонують у тіньовій економіці, сплачують окремі непрямі податки в розмірі близько 7% до ВВП [11, с. 68].

Таблиця 6.

Структура податкових пільг у розрізі галузей економіки

(% до загального обсягу пільг)

Галузь	2000	2001
Промисловість	40,4	38,7
Паливна	...	1,3
Нафтопереробна	0,5	0,8
Електроенергетика	3,1	1,7
Хімічна і нафтохімічна	3,1	2,7
Машинобудування і металообробка	5,0	5,8
Чорна металургія	16,3	14,6
Харчова	...	7,6
Сільське господарство	2,8	3,2
Транспорт і зв'язок	9,2	8,1
Будівництво	1,4	1,5
Торгівля і громадське харчування	19,9	23,8
Фінанси, кредит, страхування, пенсійне забезпечення	11,6	12,6
Управління	6,4	4,1

Джерело: [12, с. 362].

Національна податкова система надмірно деформована наданням різноманітних пільг, що розподіляються між окремими галузями економіки вкрай нерівномірно (див. табл. 6).

Значна частка пільг, як видно з даних табл. 6, припадає на мобільні види діяльності – торгівлю та фінансову, в яких строк

обороту капіталу менший і окупність затрат швидша, ніж у виробничій сфері, і які досить легко можуть бути перенесені за межі території країни. Крім того, в торгівлі і сфері обслуговування є більше можливостей ухилення від податків через перевантаження готівкових розрахунків, що відіграють суттєву роль у приховуванні доходів і зниженні сум сплачених податків. До того ж рентабельність операційної діяльності в фінансовій сфері, торгівлі (оптовій і роздрібній) набагато вища, ніж у промисловості. Так, у 2002 р. рентабельність операційної діяльності в фінансовій і торговій сферах становила відповідно 16,3 і 10,3%, тоді як в обробній промисловості лише 4,2%. У промисловості перевага в одержанні пільг надавалась галузям перших технологічних переділів, зокрема чорній металургії, а частка пільг для такої галузі як машинобудування і металообробка, що має забезпечувати перехід економіки на інноваційний шлях розвитку, була значно меншою за частку пільг для чорної металургії (в 2000 р. – в 3,3, а в 2001 р. – в 2,5 раза).

В розрізі окремих податків найбільше пільг припадає на податок на додану вартість (див. табл. 7). Як видно з даних табл. 7, пільги з ПДВ перевищували надходження цього податку більш як в чотири рази. Друге місце за пільгами займає акцизний збір: пільга відносно надходжень від нього становила в 2000 р. 95,0%, а в 2001 р. – 97,6%. Частка пільг щодо ПДВ в 2001 р. знизилась порівняно з 2000 р. на 1,1 процентних пункта. Пільги з цього податку відносно ВВП скоротилися з 71,7 до 65,9%. Найпоширенішою пільгою є зменшення оподатковуваного прибутку на суму балансових збитків, отриманих платником податків за попередні роки [13, с. 37]. На останньому місці – пільги по витратах підприємств на капітальні вкладення (особливо в інноваційну діяльність).

Отже, існуюча система пільг зорієнтована в основному на зниження податкового навантаження на поточне споживання, а не на розширене відтворення. Вона послаблює фіскальну функцію податкової системи, проте практично не посилює регулюючу (стимулюючу).

Величина податкового навантаження залежить від політики державних видатків, що формуються виходячи з функцій держа-

ви і діючих нормативів витрат на їх виконання. Висновок щодо надмірності податкового навантаження можна зробити лише з урахуванням структури витрат: співвідношення продуктивних (витрати на фінансування галузей економіки – матеріальні і нематеріальні) і непродуктивних (соціальне забезпечення, державне управління, оборона тощо) витрат. Якщо бюджетні кошти витрачаються на фінансування пріоритетних напрямів інноваційно-інвестиційної діяльності, визначених відповідними законодавчими актами, то це означає продуктивне використання податкових надходжень, результатом якого (при ефективному використанні коштів) є зростання податкової бази в майбутньому. В даному разі податкове навантаження не можна вважати обтяжливим. При зростанні частки непродуктивних витрат, низьких (або від’ємних) темпах зростання ВВП, наявності значної кількості збиткових підприємств будь-яке податкове навантаження сприйматиметься як обтяжливе.

Таблиця 7.

Податкові пільги по окремих податках відносно загальної суми пільг і податкових надходжень до Зведеного бюджету України

(% до ВВП)

	2000		2001	
	частка пільги в загальній сумі пільг	пільга відносно надходжень податку	частка пільги в загальній сумі пільг	пільга відносно надходжень податку
Податок на прибуток підприємств	11,8	71,7	10,7	65,9
Плата за землю	1,9	63,3	2,0	63,5
ПДВ	81,0	401,5	81,7	404,0
Акцизний збір	4,5	95,0	5,0	97,6
Разом	100	140,5	100	139,5

Джерело: [6, с. 56]; Звіти ДПА України.

В Україні в останні 5 років (1998 – 2002) намітилась тенденція до зниження видатків Зведеного бюджету відносно ВВП. Так, у 2002 р. порівняно з 1998 р. видатки бюджету до ВВП знизились з 30,4% до 26,7%. При цьому в структурі витрат різко зменшилась частка витрат на підтримку галузей економіки (з 18,2% до 9,6%, або на 8,6 процентних пункта). Натомість значно зросли

непродуктивні витрати – на державне управління тощо. У видатках на підтримку галузей економіки переважали витрати поточного характеру, частка ж витрат на структурну перебудову економіки (зокрема, обробних галузей промисловості) скорочується. Так, за період 1998 – 2000 рр. частка витрат на конверсію та розвиток підприємств оборонного та машинобудівного комплексів у загальній сумі витрат на промисловість і енергетику скоротилася з 3% в 1998 р. до 2,3% – в 2000 р. В 2002 р. державні централізовані капітальні вкладення профінансовані лише на 59,78% [1, с. 30].

Отже, структура видатків Зведеного бюджету України свідчить про незначну роль податків у відтворювальному процесі, а, значить, і в зростанні бази оподаткування. А якщо врахувати велику частку збиткових підприємств (в 2002 р. в цілому по всіх видах економічної діяльності вона становила 38,2%), значні ухилення від сплати податків, то можна зробити висновок, що нинішній рівень податкового навантаження на прибуткові підприємства у виробничій сфері є обтяжливим [9, с. 76].

Як свідчить зарубіжний досвід, є прямий зв'язок між ставками податків і економічним зростанням. Ті країни з перехідною економікою, у яких податки вищі, ніж в Україні, мають і значно вищі доходи на душу населення. Вони ж демонструють і швидкі темпи економічного зростання, оскільки завдяки вагомим надходженням до бюджету мають можливість краще фінансувати розвиток людського капіталу і технологій. Але такий зв'язок можливий лише при активній позиції влади – розумному використанні податкових надходжень у бюджет.

Враховуючи, що сьогодні податковий коефіцієнт в Україні нижчий, ніж в європейських країнах, постановка питання про зниження ставок податків ігнорує продуктивний характер державних витрат. Проблематично домогтися збереження, а тим більше зростання доходів бюджету шляхом зниження ставок податків на підприємства. Суттєве зменшення податкового коефіцієнта може тільки ускладнити і без того складну бюджетну ситуацію, а без концентрації коштів у державі і збільшення державних інвестиційних витрат дуже важко розраховувати на прискорення економічного зростання.

Зниження рівня оподаткування необхідно розглядати не просто як зниження податкового навантаження на виробництво, а саме: “як розширення внутрішніх фінансових ресурсів підприємств” [15, с. 19].

При оптимізації податкового навантаження необхідно зберегти і посилити гнучкість, адаптивність податкової системи, її перерозподільчі і стимулюючі якості. Це досягається за допомогою податкових пільг. Сьогодні для європейських країн (Польщі, Угорщини, Чехії), які в найближчий час вступають в ЄС, характерні процеси скорочення наборів і уніфікації податкових пільг і звільнень. Цим зміцнюються ознаки єдності і цілісності податків як системи, її нейтральності відносно різних секторів економіки, форм власності і організації господарської діяльності. Зберігаються і удосконалюються за формами лише небагато типових для ринкових умов пільг і звільнень, такі, наприклад, як встановлення неоподатковуваних мінімумів баз податків, можливість вирахування з бази податку витрат на прискорену амортизацію, вирахування втрат і збитків минулих років [16].

В Україні при деформованості структури економіки, нерозвиненості механізмів ринкового перерозподілу ресурсів і регулювання використання принципу нейтральності є, на наш погляд, стратегічно поспішним і економічно необґрунтованим, оскільки сприятиме консервації існуючої структури економіки. Побудова податкової системи на принципах нейтральності означала б виключення будь-якої можливості її впливу на поведінку економічних суб'єктів. Досвід індустріально розвинених країн свідчить, що масштабні зміни у відтворювальній структурі сучасної економіки неможливо здійснити, спираючись лише на дію ринкових механізмів конкуренції [17, с. 118 – 145]. В середньостроковий період першочерговим завданням податкової політики є запровадження податкового стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності.

Для активізації інноваційної діяльності вітчизняних підприємств необхідно за допомогою податкових пільг стимулювати випереджаюче зростання виробництв, заснованих на нових технологічних укладах; підтримувати розвиток принципово нових енерго- і ресурсозберігаючих технологій, створення нових поко-

лінь техніки. Пільгове оподаткування повинно здійснюватись відповідно з встановленими державними вимогами і стандартами. Суб'єкти господарювання повинні брати на себе чіткі зобов'язання щодо використання коштів, зекономлених у результаті наданої пільги (зниження витрат, зміна асортименту продукції, технічне переозброєння виробництва, впровадження енергозберігаючих технологій тощо).

З метою вирівнювання умов господарювання в різних видах економічної діяльності доцільно було б запровадити диференційований підхід до встановлення ставок податків, насамперед щодо податку на прибуток підприємств. Для усунення диспропорцій між реальною і фінансово-посередницькою сферами слід обмежити надприбутки (прибутки, що перевищують середній рівень рентабельності реального виробництва) тих фінансово-посередницьких структур, що безпосередньо не вкладають кошти в розширення виробництва, а займаються високодохідними і високоліквідними операціями, встановивши для них ставку податку на прибуток на декілька процентних пунктів вищою від базової ставки. Разом із тим слід створити пріоритетне середовище для фінансово-посередницьких структур (комерційних банків, інвестиційних фондів тощо), що сприяють проведенню активної інноваційно-інвестиційної політики [17, с. 201].

Більш рівномірному розподілу податкового навантаження між окремими секторами економіки, підприємствами різної величини (крупні, малі) сприяло б удосконалення бази оподаткування. Так, доцільно було б базу оподаткування комерційних банків розраховувати виходячи з вартості їх активів, як це практикується в ряді держав Латинської Америки [18]. Це дало б змогу реальніше оцінити обсяг банківських операцій та запобігти бухгалтерським маніпуляціям при визначенні податкової бази. Базу оподаткування для малих підприємств бажано розраховувати виходячи не з фінансової звітності платника, а на основі оцінки об'єктивних даних про задіяні фактори виробництва підприємства (кількість устаткування певної продуктивності, чисельність професійних працівників, що мають ліцензію на здійснення діяльності, площу і місцезнаходження приміщення тощо).

Фіскальній і стимулюючій функціям податків слід надавати оптимальне співвідношення, що вимагає раціоналізації структури податкової системи і розвитку податкових відносин. З подоланням найбільш гострих проблем перехідного періоду повинно знижуватись навантаження на непрямі податки. Змінюватись повинна, насамперед, їх структура в напрямку зменшення частки ПДВ і зростання частки акцизних зборів і мита. Не можна погодитися з пропозицією деяких авторів замінити ПДВ податком на реалізацію [19, с. 31 – 53; 20, с. 26; 21, с. 64]. Це, на наш погляд, – недоцільно, по-перше, через переваги ПДВ порівняно з податком на реалізацію (насамперед, більш широка база оподаткування), а, по-друге, з огляду на наміри європейської інтеграції. Згідно з Римським договором (1957) щодо створення ЄС, наявність ПДВ в податковій системі є обов'язковою умовою вступу в члени ЄС. Шоста директива Ради ЄС від 17 травня 1997 р. стала основою сучасної європейської системи ПДВ, оскільки була прийнята з метою уніфікації бази ПДВ в усіх країнах ЄС. Враховуючи десятирічний досвід застосування ПДВ в Україні, необхідно поетапно знижувати ставку ПДВ до середньоєвропейського рівня (15%), ввести пільгову ставку ПДВ (на рівні 5%) для деяких соціально важливих товарів і послуг, упорядкувати (скоротити) пільги, удосконалити порядок відшкодування податку при експорті.

Якщо орієнтуватись на частку акцизів у податкових доходах в Угорщині, Польщі та Чехії, то в Україні вона має підвищитись майже вдвічі (частка акцизів у податкових доходах в Угорщині (1997), Польщі (1998), Чехії (1998) і Україні (2002) становила відповідно 17,2; 18,5; 17,6; 9,0% [16, с. 137]. Підвищити частку акцизів і мита в податкових надходженнях можна за рахунок скасування деяких пільг щодо цих податків, особливо в СЕЗ і ТПР.

Характерною тенденцією в формуванні податкової системи ринкового типу в європейських країнах є гармонізація навантажень по двох податках – податку на фізичних осіб і податку на доходи (прибуток) корпорацій. Гармонізація означає, що податкові умови по зароблянню доходів, наприклад, шляхом підприємництва, роботи по найму тощо в певних рамках зближуються або вирівнюються. Цим стимулюється конкуренція різних спосо-

бів заробляння доходів, стимулюється зростання доходів, взагалі, і податкових зборів, зокрема. В останні роки в європейських країнах з перехідною економікою намітилась тенденція до перевищення надходжень податку на доходи фізичних осіб над доходами юридичних осіб відносно ВВП. Так, в кінці 1990-х років податок на доходи фізичних осіб і податок на юридичних осіб до ВВП становив в Польщі відповідно 6,1 і 3,2, в Чехії – 5,2 і 3,7, в Угорщині – 6,1 і 1,2 [16, с. 139]. В Україні в останні два роки (2001 – 2002) також намітилась тенденція до перевищення (хоч і незначного) надходжень прибуткового податку з громадян над надходженнями податку на прибуток підприємств. Так, в 2001 р. рівні цих податків до ВВП становили відповідно 4,3 і 4,1, в 2002 р. – 4,9 і 4,3% [9, с. 10; 7 с. 36, 57].

У цілому в найближчий час немає підстав очікувати помітного зниження рівня податкового навантаження на економіку, оскільки малоймовірно, що державні витрати знизяться (швидше, навпаки, вони будуть зростати, враховуючи особливості сучасного відтворювального процесу і складність і масштабність завдань, що стоять перед економікою країни). Проблематично також, щоб у найближчий час розширилась база оподаткування за рахунок зниження ставок двох базових податків (на прибуток і на доходи фізичних осіб, ліквідації ряду галузевих пільг). Ефект від зниження ставок податків може бути досягнутий лише при проведенні комплексу взаємопов'язаних заходів щодо підвищення ефективності виробництва, стабілізації бюджетно-фінансової системи, розширення ринку збуту продукції, поліпшення податкового адміністрування і звуження можливостей для ухилення від оподаткування.

У перспективі одним із напрямів зниження податкового навантаження на товаровиробників може стати часткове його перенесення на рентні платежі, тобто “на дохід з капіталу, землі або майна, який регулярно одержують їх власники, не займаючись підприємницькою діяльністю” [22, с. 400]. Концепція природно-ресурсного оподаткування активно розробляється російськими вченими Д.Львовим, К.Гофманом, Л.Нестеровим, М.Ашировим та ін. [23 – 26]. Так, академік Д.Львов вважає, що “можливості збільшення доходів бюджету за рахунок введення повноцінних

рентних платежів повинні бути використані для суттєвого зниження податкового навантаження на підприємницьку діяльність: ПДВ, податку на прибуток тощо” [22, с. 255]. В Україні проблема оподаткування природокористування спеціально не досліджується. Окремі її аспекти представлені в науковій доповіді О.Веклич [27], статті А.Лисецького [28].

Сьогодні рентні платежі в Україні чисто символічні і не відповідають реальній економічній оцінці природного ресурсного потенціалу в країні. Так, до 2001 р. рентна плата за нафту і газ становила 0,1% до ВВП, а в 2001 – 2002 рр. була підвищена до 0,3% до ВВП. Плата за транзит природного газу в 2002 р. становила 1,0 % до ВВП і порівняно з 2001 р. знизилась на 0,3 процентних пункта [12, с. 496]. Платежі за використання природних ресурсів в 2002 р. становили 1,1% до ВВП, в т. ч. плата за землю – 0,8% [7, с 36, 57]. Подібний стан з оподаткуванням природно-ресурсного потенціалу не сумісний не лише з найближчими завданнями економічного оздоровлення України, але й із стратегією переходу до екологічно стійкого господарювання.

Для часткового перенесення податкового тягаря на природокористування необхідно вирішити ключове питання концепції рентної політики – формування механізму виокремлення і вилучення ренти. Інституційними передумовами, необхідними для більш широкого використання ренти, при формуванні доходів бюджету, є такі: створення інститутів Національного Дивіденду і Суспільної ренти, розробка земельних кадастрів, організація підготовки спеціалістів по оцінці природних ресурсів, заключення орендних договорів, проведення аукціонів на доступ до природних ресурсів тощо.

Податковий тягар – частина сукупного фінансового навантаження, що обмежує ресурси розширення і оновлення підприємств. Тому при спробах полегшити (знизити) податковий тиск на товаровиробників слід ув’язувати між собою не лише різні види податків і зборів, але й всі складові фінансового навантаження. Чинниками податкового тягаря можуть бути ціни і тарифи природних монополій, темпи інфляції, кредитні ставки, дохідність цінних паперів, дивіденди, норми амортизації, валютний курс гривні.

Зазначені вище напрями модернізації податкової системи мають бути взяті за основу при розробці концептуального документа – Основних напрямів реформування податково-бюджетної політики, який би передбачав на першому етапі внесення необхідних змін, насамперед, до базових податкових законів, а на наступному – доопрацювання і поетапне введення в дію Податкового кодексу.

Література:

1. Податки в Україні: від каральної до стимулюючої функції. Зб. наук. ст. – К.: Альтерпрес, 2003. – 119 с.
2. Sabine B.E. A History of Income Tax. – London: George Allen & Unwin, 1996.
3. Горский И.В. Налоговая политика и экономический рост // Финансы. – 2000. – № 1. – С. 22–26.
4. Національні рахунки України за 1990–2000 роки. Стат. збірник. – К.: Держкомстат, 2002. – 378 с.
5. Національні рахунки України за 2001 рік. Стат. збірник. – К.: Держкомстат України, 2003 р. – 111 с.
6. Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К.: “Техніка”, 2002. – 643 с.
7. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К.: Вид-во “Консультант”, 2003. – 663 с.
8. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / За ред. д.е.н. Б.Є.Кваснюка. – Київ – Харків: Форт, 2003. – 423 с.
9. Фінанси України за 2002 рік. – К.: Держкомстат України, 2003. – 133 с.
10. Фінанси України за 2001 рік. – К.: Держкомстат, 2002. – 116 с.
11. Ефективність реформування української економіки. Зб. наук. праць. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1999. – 210 с.
12. Економіка України: стратегія і практика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М.Гейця. – К.: Фенікс, 2003. – 100б.
13. Павлюк К.В. Ефективність надання податкових пільг // Фінанси України. – 2002. – № 1. – С. 34–40.
14. Амоша О., Вишневський В. До питання про оцінку рівня податків в Україні // Економіка України. – 2002. – № 8. – С. 11 – 19.

15. Федосов В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За наук. ред. В.Федосова – К.: КНЕУ, 2003. – 387 с.

16. Кулигин П.И. Стимулирующая функция налогов в переходной экономике: из опыта Венгрии, Польши, Чехии. – МЭМО. – 2000. – №6. – С. 135–145.

17. Шаблиста Л.М. Податки як засіб структурної перебудови економіки. – К.: Ін-т економіки, 2000. – 217 с.

18. Василишин Э.Н. Механизм регулирования деятельности коммерческих банков России на макро- и микроуровнях. – М.: ОАО «Экономика», 1999. – 271 с.

19. Тимошенко Ю., Турчинов О. Основні напрями удосконалення системи оподаткування в Україні. – К.: НАН України, 1998. – 68 с.

20. Найденов В., Махмудов О. Про реформування податкової системи // Економіка України. – 2001. – № 12. – С. 24 – 29.

21. Ковальчук Т.Т. Податково-бюджетна політика та забезпечення умов динамічного економічного зростання: Від парадигми фінансової стабілізації до ідеології зростання: Зб. наук. ст. / За ред. Я.А.Жаліла. – К.: Сатсанга, 2002. – С. 63 – 65.

22. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. – К.: Тов. “Знання”, 2000. – 587 с.

23. Львов Д.С., Моисеев Н.Н., Гребенников В.Г. О концепции социально-экономического развития России // Экономика и математические методы. – 1996. – Т. 32, вып. 3. – С. 5 – 20.

24. Путь в XXI век: стратегические проблемы и перспективы российской экономики / Коллектив авторов под рук. акад. Д. Львова. – М.: Экономика, 1999. – 793 с.

25. Львов Д.С. Экономика развития. – М.: Экзамен, 2002. – 511 с.

26. Нестеров Л., Аширов М. Воспроизводство и национальное богатство (методологические аспекты) // Вопросы экономики. – 2002. – № 10. – С. 103 – 113.

27. Веклич О.О. Екологічне оподаткування в Україні: реалії на напрями вдосконалення з урахуванням світового досвіду. Наукова доповідь. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2001. – 47 с.

28. Лисецький А. Сільськогосподарська рента: теорія і практика // Економіка України. – 2003. – № 10. – С. 37 – 46.

ПРІОРИТЕТИ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ У КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Вибір пріоритетів (пріоритет – переважаче, найголовніше; надання переваги певному засобу, способу дій, варіанту рішення і т.п. [1, с.90]) економічної політики в цілому й бюджетної політики зокрема залежить від сукупності взаємопов’язаних і взаємозалежних об’єктивних і суб’єктивних факторів. Академік І.І. Лукінов відзначає, що проблема вибору виникає тоді, коли мають місце прояви будь якого дефіциту (матеріальних, фінансових, трудових ресурсів; нестача відповідних знань, напрацювань, освітньо-кваліфікаційного рівня; часових обмежень і т.п.), який перешкоджає чи стримує досягнення суспільством чи окремою людиною певних цілей свого існування, й наголошує, що обрані пріоритети повинні виконувати каталізуючі функції економічного розвитку [2, с.246,252].

Розглядаючи обрані пріоритети державної економічної політики в Україні стосовно обґрунтованості їх вибору та ефективності впливу на соціально-економічні процеси в 90-рр. ХХ ст., відповідно у періоди кризового спаду (1991-1994 рр.), депресії (1995-1998 рр.), поживавлення (1999-2003 рр.), можна зробити висновок, що ці пріоритети були економічно необґрунтованими, взаємно неузгодженими, іноді взаємовиключними, взаємонепідпорядкованими, спрямованими на досягнення перманентних поточних завдань, без урахування довгострокових цілей розвитку, а тому нездатними їх забезпечити.

В державній економічній політиці утворилась велика кількість незбалансованих пріоритетів між окремими її складовими, зокрема монетарною, бюджетно-податковою, валютною, ціно-

вою, інвестиційною, промисловою, аграрною політикою. Більшість галузей економіки у різні періоди названі пріоритетними з точки зору державної підтримки. Усе це спотворило сам принцип пріоритетності (тобто вибір такого механізму чи сфери підтримки, які б у дійсності виконували каталізуючі функції розвитку), не сприяло концентрації, а навпаки розпорошувало обмежені фінансові ресурси, а тому не могло ніяким чином забезпечити проведення широкомасштабної модернізації економіки у її сучасному, а не застарілому механістичному розумінні.

Отже, можна стверджувати, що проблема вибору пріоритетів як в економічній політиці, так і в бюджетній політиці залишається недостатньо розробленою, а тому вона потребує проведення подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню бюджетної політики в Україні, окремим аспектам її проведення, її пріоритетам присвячено значну кількість робіт вітчизняних науковців. Серед них, з нашої точки зору, слід відмітити роботи О.Д.Василика, С.А.Буковинського, І.О.Луніної, Л.М.Шаблистої.

О.Д. Василик та С.А. Буковинський в своїх роботах [3, с.49-78; 4, с.5-14; 5, с.15-23] розглядали теоретичні основи використання бюджету у фінансовому забезпеченні суспільного добробуту, зокрема проаналізовано генезу поглядів світової фінансової науки щодо сутності бюджету принципів його формування і використання; висвітлено іноземний досвід використання таких методів бюджетного регулювання як фінансування та кредитування, їх переваги і недоліки з точки зору окупності державних витрат, ефективності використання коштів; запропоновано окремі форми і методи бюджетної підтримки реального сектора в Україні.

В роботах І.О. Луніної [6; 7, с.495-525; 8, с.222-243] розглядаються проблеми формування раціональної податкової системи, ефективних процедур бюджетного планування, форм підтримки підприємств, реформування системи міжбюджетних відносин. Піднімаються питання взаємозаліків з бюджетом, розподілу податкового навантаження, обґрунтовуються концептуальні засади реформування податкової системи України, зокрема акцентується увага на таких податках як ПДВ та податок на майно. Аналізується стан державних фінансів з позицій доходів, видатків, бюджетного дефіциту, недоїмки, зовнішнього і внутрішнього боргу й у

зв'язку з чим критично оцінюється чинна політика бюджетної підтримки вітчизняних підприємств в таких формах як пряме фінансування та субсидування, непряме і приховане субсидування, державні гарантії.

Робота Л.М. Шаблістої [9] присвячена податковій складовій бюджетного регулювання. Зокрема досліджується вплив податків на структурні зрушення в економіці, розриваються особливості діючої податкової системи та податкової політики, надаються рекомендації по реформуванню податкової системи з точки зору оптимізації податкового навантаження, упорядкування системи пільг задля накопичення підприємствами власних інвестиційних ресурсів, підвищення стимулюючого впливу податків на процеси структуроутворення на основі запровадження міжгалузевої диференціації ставок податку на прибуток, регресивного оподаткування перспективних підприємств, що нарощують обсяги виробництва. Між тим, автор застерігає, що використання лише стимулюючої функції податків в активізації інвестиційної діяльності підприємств не може вирішити проблему концентрації і міжгалузевого розподілу фінансових ресурсів на користь перспективних галузей, оскільки будь-які пільги забезпечують лише підвищення рівня самофінансування підприємств, яким надаються пільги. Автор притримується позиції, з якою ми цілком погоджуємось, що лише держава може забезпечити структурні зрушення, відповідно мобілізувавши необхідні ресурси і ставши стратегічним інвестором.

Розглянуті роботи в цілому відображають ключові загальні проблеми бюджету та бюджетної політики як у частині формування доходів так і у напрямках використання видатків. Проте, з нашої точки зору в них недостатньою мірою відображені причини виникнення цих проблем, зокрема ті, що лежать в площині існуючих структурних диспропорцій як у міжгалузевому розрізі так і у відтворювальних процесах, ті, що утворились внаслідок нерозвиненості ринкових інститутів і макроекономічних проранків в державній економічній політиці, а саме в поспішній безгрошовій приватизації, непродуманому монетарному регулюванні, що спричинило спочатку гіперінфляцію, а потім дефіцит грошей, що в обох випадках паралізувало роботу підприємств, знецінило їх майно, знецінило заощадження населення – основний

інвестиційний ресурс, тим самим поглибило існуючі диспропорції, перемістило економіку в "тінь", позбавило підприємства власних фінансових ресурсів для розвитку та можливість їх запозичення, розірвавши зв'язки між реальним та фінансовим сектором економіки, посилило технологічне відставання виробництва і непривабливість для стратегічних інвесторів. Надані авторами рекомендації по удосконаленню бюджетної політики практично не виходять за рамки теперішньої моделі вітчизняної економіки та бюджетних процесів, що сформувались у ній, вони розраховані лише на часткове, косметичне поліпшення поточної ситуації в бюджеті, на "латання дірок" у його плануванні та використанні, не маючи довгострокових орієнтирів й відповідно пріоритетів розвитку вітчизняної економіки, не визначаючи чітко місце та можливості бюджету у забезпеченні структурних зрушень та модернізації, у формуванні нової інноваційно і соціально спрямованої економічної системи.

Отже **метою статті** є уточнення існуючих пріоритетів бюджетної політики в Україні, тобто вибору таких її механізмів, які у конкретний часовий період сприятимуть максимальному виконанню державою своїх функцій як у короткостроковій так і у довгостроковій перспективі, виходячи з необхідності забезпечення структурних зрушень і модернізації економіки.

Основними завданнями, які слід вирішити у досягненні поставленої мети слід вважати: виявлення особливостей перехідної економіки України, що зумовлюють розробку нетрадиційних підходів і напрямів у використанні державних фінансів порівняно з розвиненими ринковими економіками інших країн; оцінка рівня впливу окремих механізмів бюджетної політики на стійкість та темпи економічного розвитку; аналіз поточної економічної ситуації у контексті формування доходів та визначенні напрямів використання видатків бюджету; аналіз існуючих пріоритетів бюджетної політики з точки зору можливості проведення структурних зрушень та модернізації в економіці; надання рекомендацій по удосконаленню пріоритетів бюджетної політики у розрізі галузей, підприємств та конкретних механізмів цієї політики відносно них.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що державне втручання в ринковій економіці доцільно здійснювати тоді, коли ви-

никають ситуації "провалів ринку", а саме, коли він не спроможний задовольнити попит на певні товари чи послуги. Це відбувається при недосконалій конкуренції, у випадку природних монополій, при неповній (асиметричній) інформації про ситуацію на ринку або властивостях пропонованих благ, у випадках суспільних благ і зовнішніх ефектів [6, с.15]. Українська економіка на даному етапі свого розвитку характеризується як *перехідна*, тобто така, за визначенням, наприклад, проф. Б.Є. Кваснюка, яка перебуває у стані трансформації народного господарства від однієї (адміністративно-командної) до другої (ринкової) системи господарювання і в суспільстві відбуваються глибокі економічні, соціальні та політичні перетворення, які не завжди можна характеризувати лише як еволюційні [8, с.18,19].

В перехідній економіці неспроможність ринку значно розширюється, оскільки внаслідок нерозвиненості його саморегулюючого механізму не можуть бути подолані не лише класичні "ринкові провали", але й успадковані від старої системи суттєві структурні деформації у пропорціях виробництва, процесах відтворення основного капіталу і трудових ресурсів, розподілу і споживання вироблених благ. Ці деформації, як зазначають фахівці [10, с.7,8], виникли внаслідок значної монополізації економіки, її мілітаризації; переважання у структурі промислового виробництва продукції базових галузей, зокрема добувної промисловості та металургії, на фоні недорозвиненості галузей з виробництва товарів і послуг народного споживання і, як наслідок, переважання продукції проміжного споживання у валовому випуску, надання економіці витратного характеру; значної техніко-технологічної відсталості виробництва внаслідок порушення у процесах відтворення основного капіталу, зорієнтованості більшою мірою на екстенсивні ніж на інтенсивні фактори зростання, віддання переваги розширенню і поточному ремонту діючих і будівництву нових виробничих потужностей в ущерб їх реконструкції і модернізації на прогресивній інноваційній основі.

Виходячи з необхідності подолання зазначених деформацій, а також неспроможності нерозвиненого ринкового механізму вітчизняної економіки це зробити, більшість економістів останнім часом все більше схиляються до думки про необхідність посилення ролі і активної участі держави в економічних перетворен-

нях в якості повноправного економічного суб'єкта, відходячи від поглядів ринкового "романтизму" початку 90-х рр. XX ст., й особливо зважаючи на те, що саме держава виступила ініціатором таких перетворень й тому вона не повинна самоусуватись від здійснення. Зауважимо, що посилення ролі держави не слід отожднювати з поверненням до адміністративно-командної економіки, де держава була повним монополістом на засоби виробництва, матеріальні ресурси й отримані доходи. Державне регулювання повинно доповнювати ринкову самоорганізацію, в кожний конкретний період застосовуючи такі засоби регулювання і впливу, які б співвідносились зі ступенем розвитку ринкових інститутів.

Одним з основних інструментів впливу держави на економічні процеси виступає система державних фінансів, зокрема така її ключова складова, як бюджет, сукупність принципів, заходів та напрямів формування доходів та використання видатків якого становить бюджетну політику. Ми схилиємось саме до такого визначення бюджетної політики, тоді як частина дослідників розглядають її лише як політику з формування напрямів державних витрат [11, с.123; 12, с.344; 13, с.48], яка у поєднанні з податковою політикою¹ становить фіскальну політику держави. Наш підхід до такого тлумачення бюджетної політики заснований на понятті самого бюджету як фінансового плану держави у вигляді грошового вираження *збалансованого* розпису доходів і видатків держави, з чого слідує, що політика державних витрат і податкова політика взаємозалежні і нерозривно взаємопов'язані, а тому їх неправомірно розглядати незалежно одна від одної, особливо з точки зору впливу на діяльність господарюючих суб'єктів.

Бюджетна політика як у частині державних витрат так і у частині податкових доходів (доходів від оподаткування) безпосередньо впливає на динаміку економічного розвитку через здатність регулювати платоспроможний попит, який в свою чергу є індикатором для розширення чи згортання виробництва.

¹ Податкова політика трактується як державна політика оподаткування юридичних і фізичних осіб з метою формування доходів державного бюджету за одночасного стимулювання ділової активності; п.п. реалізується через систему податків, податкових ставок і податкових пільг [12, с.347].

В економічні теорії відповідно до цього сформувались два напрями. Перший напрям – "економіка попиту", – заснований на поглядах Дж.М.Кейнса, відповідно до яких держава повинна прямо стимулювати платоспроможний попит за рахунок: по-перше, розширення державних поточних та інвестиційних (капітальних) витрат, які відіграватимуть роль мультиплікатора виробництва; по друге, шляхом регулювання ставки процента з метою збільшення доступності кредитних ресурсів. Високі державні витрати забезпечувались в основному високим рівнем оподаткування та запозиченнями. Оскільки державні витрати, як поточні, так і капітальні, здійснюються в основному за певним обмеженим переліком напрямів, то вони повинні узгоджуватись з потребами структурної політики, мати тимчасовий характер, в іншому випадку надмірна довготривала підтримка одних галузей та сфер викликатиме виникнення і розвиток структурних деформацій, зниження зацікавленості одержувачів такої підтримки у підвищенні результативності власної діяльності, а у суспільства в цілому – формування "утриманської" психології.

Другий напрям дістав назву "економіка пропозиції". В її основі лежить теза про необхідність мінімізації втручання держави у економічне життя, яке досягалось значною лібералізацією господарських відносин, мінімізацією рівня державних витрат, їх концентрації переважно на забезпеченні мінімальних основних соціальних функцій, суттєвим зниженням рівня оподаткування з метою розширення власних фінансових можливостей виробників та споживачів, ліквідацією значної кількості податкових пільг. Платоспроможний попит таким чином стимулюється державою опосередковано. Держава залишала за собою лише право регулювати грошовий обіг через контроль за грошовою масою та її агрегатами, рівнем інфляції. Така політика сприяє підвищенню власної ініціативи і відповідальності за результати праці, розвиткові конкуренції, наданню переваги в регулюванні економічних процесів ринковим саморегулюючим механізмам. Ця політика дієва при розвиненій фінансовій та ринковій інфраструктурі, високорозвиненому, як технологічно, так і організаційно, виробничому секторі, вона зорієнтована в основному на подолання короткострокових циклічних спадів, проте практично не здатна подолати

стійкі глибокі структурні деформації, в тому числі і ті, що виникли внаслідок надмірного державного втручання.

Тому, політика розширення державних витрат та ліберальна податкова політика зовсім нерівнозначні між собою з точки зору ступеню, термінів досягнення, стійкості та строковості ефекту й масштабності впливу на виробництво, особливо у здатності забезпечення структурних зрушень і модернізації. Можна стверджувати, що державні витрати більш активно і цілеспрямовано впливають на динаміку зростання і структурні зрушення порівняно з податковою політикою.

В самій структурі як державних витрат так і податків, окремі їх складові також значно різняться між собою з названої точки зору. У структурі державних витрат різниця між окремими складовими залежить від їх функціонального призначення, скоригованого на економічний зміст видатків. Як зазначалось, бюджет покликаний виконувати такі основні функції держави як управлінська, оборонна, соціальна та економічна, а за економічним змістом витрати поділяються на поточні (споживання) та капітальні (інвестиції). Такий розподіл видатків покладений в основу Бюджетного кодексу (ст.10) та Бюджетної класифікації України¹. Так, остання розподіляє за функціональною ознакою усі видатки на десять груп, які можна об'єднати у три макрогрупи залежно від глибини та стійкості впливу, а саме це видатки на: 1) виконання державою загальних функцій, оборону, громадський порядок, безпеку та судову владу; 2) економічну діяльність, охорону навколишнього природного середовища, житлово-комунальне господарство; 3) соціальну сферу, зокрема на охорону здоров'я, духовний та фізичний розвиток, освіту, соціальний захист та соціальне забезпечення.

Виходячи з наведеної класифікації видатків й оцінюючи масштабність їх впливу можна говорити, що найбільший вклад в темпи зростання вносять видатки на економічну діяльність та соціальні видатки. При цьому, з огляду на їх економічний зміст, розширення таких поточних видатків, як оплата праці працівни-

¹ Див.: Бюджетний кодекс України, №2542-III від 21.06.01.; Наказ Міністерства фінансів України №604 від 27.12.01 "Про бюджетну класифікацію та її запровадження" – <http://www.rada.gov.ua>

ків бюджетних установ й поточні трансферти населенню (збільшують сукупний попит) та субсидії і поточні трансферти підприємствам (стимулюють пропозицію), нестійке і дієве в основному в короткостроковій перспективі, при цьому, оскільки одна частина цих видатків розрахована на широке коло споживачів, а інша частина на підтримку поточної економічної діяльності, то й відповідно, вони не здатні (і не покликані) забезпечити концентрації ресурсів для структурних зрушень. Стійкість економічного зростання, як у короткостроковій, так і довгостроковій перспективі, з нашої точки зору, здатні забезпечити лише видатки на економічну діяльність капітального спрямування при відповідній структурній та інноваційній політиці.

Оцінюючи економічне піднесення, досягнуте зниженням загального рівня податкового навантаження, можна говорити що воно відбувається досить інерційно, зорієнтовано в основному на середньо- та довгострокову перспективу, на початкових періодах запровадження практично не відчутне, оскільки відбувається завдяки збільшенню самофінансування, яке також не може відбутись одномоментно й одразу. Досить проблематичним залишається питання проведення структурних зрушень. Воно фактично не вирішується при запровадженні лише понижених податкових ставок для усіх без виключення суб'єктів. Такі зрушення можуть досягатись тільки при відповідній міжгалузевій диференціації ставок, а її запровадження не завжди відповідає економічним інтересам, часто відбувається в інтересах вузько корпоративних лобістських груп. Податковий механізм стимулювання також не передбачає міжгалузевого переливу капіталу та його швидкої акумуляції на заданих напрямках.

Отже, можна говорити, що пріоритет бюджетної політики це такий її механізм, або сукупність взаємо узгоджених механізмів, який у даній конкретній економічній ситуації, максимально здатен порівняно з іншими її механізмами забезпечити досягнення певної цілі суспільного розвитку у коротко-, середньо- або довгостроковій перспективі в рамках покладених на державу функцій.

При виборі пріоритетів бюджетної політики у досягненні цілей модернізації та структурної перебудови економіки слід виходити з фактичного стану її галузей, наявних структурних деформацій, можливості потенційного підвищення рівня інвестиційної

активності підприємств за рахунок усіх джерел (власних, залучених, запозичених) й за умови відсутності для них державної підтримки. Слід також враховувати, що джерела інвестиційних ресурсів стосовно конкретних підприємств не можна визнавати незалежними одне від одного. Наявність у підприємства власних інвестиційних ресурсів та рівень його прибутковості є одним з основних чинників, який впливає на прийняття рішення кредиторами про надання чи не надання позик, а у випадку залучення додаткових ресурсів з фондового ринку – на котировку та ліквідність цінних паперів підприємства. Якщо підприємства збиткові, то вони фактично не мають шансів залучити чи запозичити кошти на власну інвестиційну діяльність. У цьому випадку саме держава здатна засобами бюджетної політики вплинути на виробничу та інвестиційну спроможність підприємства.

Враховуючи значну інерційність процесів модернізації та структурної перебудови, їх неможливість проведення за один рік, а також зважаючи на необхідність активного залучення держави до цих процесів засобами бюджетної політики, доцільно в основу принципів її проведення покласти розробку взаємоузгодженого коротко, середньо та довгострокового планування, яке б відображало потенційні фінансові ресурси, що можуть бути залучені до бюджету у конкретний плановий період, а також їх перерозподіл як між окремими статтями видатків у цей період, так і можливий перерозподіл між самими періодами.

На сьогоднішній день, як і прогнозували фахівці, щорічні темпи приросту уповільнюються, оскільки екстенсивні чинники пожвавлення, зокрема ефект від девальвації гривні у 1997-1999 рр., сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура та використання резервних потужностей значною мірою себе вичерпали, натомість це не було використано для проведення якісних структурних зрушень і модернізації. Ряд серйозних структурних проблем, навпаки загострились і без активного державного втручання не можуть бути розв'язані, а саме це¹:

¹ Послання Президента України до Верховної Ради України у 2000 – 2002 рр.: "Про внутрішнє і зовнішнє становище України", "Європейський вибір: концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки" – <http://www.president.gov.ua>

- погіршення структури промислового виробництва у бік збільшення частки сировинних і зменшення обробних галузей;
- збільшення сировинної складової експорту й частки самого експорту у ВВП, що звузило внутрішній ринок, надало економіці вираженої сировинно-експортної орієнтації, збільшило її технологічну залежність від високо розвинених країн, посилило вплив зовнішньоекономічних дестабілізаційних чинників, загальмувало розвиток власних високотехнологічних обробних галузей;
- критична зношеність основних виробничих фондів, за якої стає неможливим їх відновлення, не відбувається не лише розширене, але й просте відтворення основного капіталу, призупинені відновлення та модернізація діючих ОФ, тим самим в економіці накопичуються фізично зношені і морально застарілі засоби виробництва, консервуючи таким чином відсталий технологічний уклад.

Проте, в останнє десятиліття бюджетна політика не стала ефективним інструментом подолання структурних деформацій, переведення економіки на рейки інноваційного розвитку та модернізації. Ця політика не вписується ні в концепцію стимулювання попиту, ні в концепцію стимулювання пропозиції, в ній повністю відсутні довгострокові орієнтири розвитку.

З одного боку, рівень державних витрат, що характеризуються частиною виробленого ВВП, перерозподіленого через державний бюджет, в Україні мав чітко виражену тенденцію скорочення. Видатки бюджету скоротились з 52,4% від ВВП у 1994 р. до 27,4% у 2001 р. (табл. 1). При цьому скорочення державних витрат не супроводжувалось скороченням рівня податкового навантаження, а навпаки його зростанням для більшості виробництв та галузей. Високі податки тісно поєднувались з наявністю значної кількості податкових пільг, при чому за відсутності їх достатньої економічної обґрунтованості. Надання пільг відбувалось виключно під політичним лобістським тиском потужних виробничих угруповань, які керувались потребами ринкової кон'юнктури. Оскільки ринкова кон'юнктура в Україні на сьогоднішній день сприятлива лише для продукції сировинних добувних галузей, то і відповідно ці пільги надавались під розширення її виробництва, тим самим, держава такою податковою політикою

спричиняла не послаблення, а навпаки посилення структурних деформацій.

З іншого боку, надмірний податковий тиск не супроводжувався збільшенням бюджетних витрат ні на економічну діяльність держави, тобто на підтримку реального сектору, ні на посилення соціальної захищеності населення. Разом із скороченням державного споживання, у самій структурі бюджетних витрат економічні видатки (за старою класифікацією – витрати на народне господарство) скоротились за період 1991-2001 рр. у 2,5 рази (з 37,2% до 14,9%) і становили на кінець періоду 4,1% ВВП, тоді як на початок – 14,2%. Скорочення цих витрат офіційно пояснювалось з одного боку необхідністю мінімізації втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання, підвищення їх відповідальності за кінцеві результати, створення конкурентного середовища і рівних умов господарювання, а з іншого боку – об'єктивною необхідністю збільшення тягаря соціальних витрат бюджету в кризових умовах. Однак насправді соціальні витрати у зазначений період у структурі видатків бюджету залишались приблизно на одному рівні (45,1% у 1991 р., 39,6 % у 2000 р. та 45,9 % у 2001 р.), з них витрати на соціальний захист навіть зменшились (з 18,7 до 15,0%), відносно ж ВВП соціальні витрати та витрати на соціальний захист зменшились суттєво, відповідно в 1,4 і 1,7 рази. На фоні гасел про дерегуляцію підприємницької діяльності, мінімізацію втручання держави у неї, підвищення соціального захисту населення, фактично відбувалось збільшення бюджетних витрат за іншими статтями, зокрема такими як державне управління та правоохоронна діяльність¹.

Таблиця 1.

Структура видатків Зведеного бюджету України на розвиток економіки та соціальної сфери

Показник	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Видатки зведеного бюджету, % (до підсумку / до ВВП)	100,0 38,1	100,0 38,6	100,0 52,4	100,0 44,6	100,0 41,9	100,0 36,7	100,0 30,4	100,0 26,7	100,0 28,3	100,0 27,2
Соц.-культ. заходи	45,1 17,2	56,6 21,8	33,2 17,4	39,4 17,6	36,3 15,2	46,5 17,1	42,0 12,7	38,6 10,3	39,6 11,2	45,9 12,6
соц. захист населення	18,7 7,1	31,5 12,2	11,2 5,8	13,7 6,1	12,0 5,0	16,4 6,0	13,5 4,1	11,9 3,2	12,4 3,5	15,0 4,2

¹ Див.: Статистичний щорічник України за 2001 рік. – с. 57.

Показник	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
наука	<u>2,1</u> 0,8	<u>0,9</u> 0,3	<u>0,9</u> 0,5	<u>1,0</u> 0,4	<u>1,4</u> 0,6	<u>1,7</u> 0,6	<u>1,0</u> 0,3	<u>0,8</u> 0,2	<u>1,5</u> 0,4	<u>1,4</u> 0,4
Підтримка галузей економіки	<u>37,2</u> 14,2	<u>24,2</u> 9,4	<u>33,2</u> 17,4	<u>9,6</u> 4,3	<u>10,1</u> 4,2	<u>12,9</u> 4,7	<u>22,7</u> 6,9	<u>20,6</u> 5,5	<u>15,1</u> 4,3	<u>14,9</u> 4,1
Промисловість ¹⁾	-	-	-	-	-	-	<u>10,6</u> 3,2	<u>9,9</u> 2,6	<u>7,1</u> 2,0	<u>6,9</u> 1,9
Сіл. господарство ²⁾	-	-	-	-	-	-	<u>1,9</u> 0,6	<u>1,5</u> 0,4	<u>1,8</u> 0,5	<u>1,9</u> 0,5
Транспорт і зв'язок ³⁾	-	-	-	-	-	-	<u>5,6</u> 1,7	<u>5,8</u> 1,6	<u>3,9</u> 1,1	<u>3,2</u> 0,9

¹⁾ Промисловість, енергетика, будівництво;

²⁾ Сільське та лісове господарство, рибальство та мисливство;

³⁾ Транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика;

Джерело: Статистичний щорічник України за 2001 рік. – с.55-63; Статистичний щорічник України за 1995 рік – с.93,94; Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 році". – с.180-181.

При скороченні витрат бюджету на економічну діяльність здавалося б, що вони повинні були б концентруватись в першу чергу на вирішенні структурних проблем, спрямуванні у фондостворюючі інвестиційні галузі обробної промисловості. Насправді, так само як і податкова політика у частині надання пільг, бюджетні видатки в першу чергу спрямовувались на підтримку сировинних добувних галузей (табл. 2). Видатки бюджету на підтримку галузей ПЕК були найбільшими порівняно з іншими видатками на економічну діяльність і становили у 2001-2002 рр. третину цих видатків. При цьому видатки на усю обробну промисловість становили лише 0,3% у 2001 р. та 0,4% у 2002 р. видатків на економічну діяльність. Слід також звернути увагу, що процент виконання запланованого рівня видатків становив для галузей ПЕК 95,5 та 80,2% відповідно у 2001 та 2002 рр., тоді як для обробної промисловості він був найменшим у ці роки, відповідно 60,5 та 38,%. Отже можна зробити висновок, що підтримка галузей обробної промисловості, які в першу чергу покликані забезпечити вирішення структурних проблем, оновлення і модернізацію виробництва, не належить до пріоритетів бюджетної підтримки і бюджетної політики і ще раз підтверджує її фактичну спрямованість на поглиблення існуючих структурних диспропорцій і пристосування до поточної кон'юнктури.

Таблиця 2.

**Структура видатків Зведеного бюджету України
на економічну діяльність у 2001-2002 рр.**

(млн. грн. / відсотків до підсумку)

Статті видатків	2001			2002		
	Запла- новано	Вико- нано	Вико- нання, %	Запла- новано	Вико- нано	Вико- нання, %
Видатки, всього	62862,5	55528,0	88,3	71181,1	60318,9	84,7
до ВВП, %	-	27,2	-	-	27,3	-
в тому числі: Економічна діяльність ¹⁾	8345,4	<u>7299,5</u> 13,1 ²⁾	87,5	10377,7	<u>7200,9</u> 11,9 ²⁾	69,3
з неї:						
Сільське г., лісове г. та мисливство, рибне г.	1382,7	<u>1094,8</u> 15,0 ³⁾	79,2	1932,5	<u>1377,6</u> 19,1 ³⁾	71,3
Паливно-енергетичний комплекс	2274,8	<u>2172,5</u> 29,7	95,5	2720,8	<u>2181,2</u> 30,3	80,2
<i>Вугільна галузь</i>	2044,1	<u>1962,7</u> 26,8	96,0	2645,7	<u>2139,6</u> 29,7	80,1
<i>Нафтогазова галузь</i>	-	-	-	8,5	<u>8,7</u> 0,1	102,3
<i>Електроенергетична галузь</i>	230,7	<u>209,8</u> 2,8	90,9	10,7	<u>7,0</u> 0,1	65,4
<i>Інші галузі ПЕК</i>	-	-	-	55,8	<u>25,9</u> 0,4	46,4
Інша промисловість та бу- дівництво	428,1	<u>298,3</u> 4,1	69,7	469,0	<u>292,1</u> 4,1	62,3
<i>Промисловість з видо- бутку рудних та неруд- них корисних копалин</i>	18,0	<u>12,7</u> 0,1	70,5	16,8	<u>9,1</u> 0,1	54,2
<i>Обробна промисловість</i>	40,0	<u>24,2</u> 0,3	60,5	80,6	<u>30,7</u> 0,4	38,0
<i>Будівництво</i>	-	-	-	9,6	<u>6,5</u> 0,1	67,7
<i>Відтворення мінераль- но-сировинної бази</i>	370,1	<u>261,4</u> 3,6	70,6	362,0	<u>245,8</u> 3,4	67,9
Транспорт	1897,9	<u>1760,9</u> 24,1	92,8	1914,5	<u>1782,7</u> 24,8	93,1
Зв'язок, телекомунікації та інформатика	45,2	<u>28,9</u> 0,4	63,9	60,1	<u>34,0</u> 0,5	56,5

¹⁾ код 0400 функціональної класифікації видатків бюджету згідно наказу Мініфіну України №604 від 27.12.01 "Про бюджетну класифікацію..."

²⁾ до загальної суми видатків бюджету;

³⁾ до суми видатків на економічну діяльність;

Розраховано: Річний звіт про виконання Закону України "Про державний бюджет України на 2001 рік" / Міністерство фінансів України. – К., 2002. – с.327-331; Річний звіт про виконання Закону України "Про державний бюджет України на 2002 рік" / Міністерство фінансів України. – К., 2003. – с.351-357; Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році". – К.: ІВЦ Держкомстату, 2003. – с.182.

Примітка: Статті видатків на економічну діяльність наведені за чинною функціональною класифікацією видатків бюджету (код 0400) згідно Бюджетної класифікації, затвердженої наказом Мініфіну №604 від 27.12.01; видатки за 2001 рік, наведені у річному звіті, мали дещо відмінну класифікацію, а

тому вони, для співставності, адаптовані до чинної, зокрема на економічну діяльність у цей рік розраховані як сума видатків за статтями: 14. Промисловість та енергетика; 15. Будівництво; 16. Сільське г., лісове г., рибальство і мисливство; 17. Транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика; 18. Інші послуги, пов'язані з економічною діяльністю; у цьому зв'язку деякі данні 2001 р. у таблиці відсутні.

Окрім явної бюджетної підтримки галузей ПЕК, як засобами податкової політики, та і безпосереднім фінансуванням, до цих галузей застосовувалась і непрямая, чи прихована, бюджетна підтримка у таких формах, як списання чи реструктуризація податкової заборгованості, заборгованості за бюджетними позичками і т.п.¹

В цілому, реальна підтримка виробництва здійснювалось для обмеженого кола підприємств, які могли лобіювати свої інтереси і у більшості випадків виходячи з суб'єктивних критеріїв щодо необхідності такої підтримки, ефективність роботи таких підприємств не підвищувалась, фінансова і матеріальна допомога нівелювала необхідність докорінних змін в організації технології та кінцевій продукції виробництва, його пристосування до жорстких і динамічних умов ринку. Левова частка видатків на економічну діяльність (майже 90%) припадало на поточне споживання, тобто не створювало основ для стабільного довгострокового розвитку, дискредитуючи необхідність бюджетної підтримки. Капітальні видатки були мізерні, вони завжди фінансувались за остаточним принципом і спрямовувались переважно у невиробничу сферу.²

¹ Закони України "Про звільнення вугледобувних та вуглезбагачувальних підприємств Мінвуглепрому України від сплати заборгованості" №241 від 11.11.94; "Про списання заборгованості за позичками, що надавалися з державного бюджету підприємствам вугільної промисловості на зворотній основі у 1994-1996 роках" № 910 від 13.07.99; "Про списання та реструктуризацію податкової заборгованості вугледобувних, вуглепереробних та шахтовуглебудівних підприємств Мінвуглепрому України та гірничодобувних підприємств з підземного видобутку сировини Мінпромполітики України" №268 від 20.11.98; "Про списання та реструктуризацію податкової заборгованості відкритого акціонерного товариства "Лисичанськнафтооргсинтез" за станом на 1 жовтня 1999 року" №1335 від 22.12.99; Указ Президента України "Про структурну перебудову вугільної промисловості" №116 від 07.02.96; Постанова Верховної Ради України "Про невідкладні заходи щодо фінансового забезпечення вугільної промисловості України у 1999 році" №472 від 04.03.99.

² Див.: Постанови Кабінету Міністрів України "Про розподіл державних централізованих і державних капітальних вкладень на реалізацію Чорнобильської будівельної програми та переліки об'єктів, що фінансуються за їх рахунок у 2001 році" № 312 від

Державні централізовані капіталовкладення у структурі джерел інвестицій та відносно ВВП скоротились у 4 рази (з 26% усіх КВ та 4,3% ВВП у 1991 році до 6,4% та 1,0% у 2001 р.), незважаючи на прогнозоване їх збільшення до 2001 р. до 18,5% загального обсягу (табл. 3).

Таблиця 3

**Фактичні і прогнозовані обсяги капітальних вкладень
за джерелами фінансування в Україні у 1991-2001 рр.**

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999 ¹⁾	2000 ¹⁾	2001 ¹⁾
Всього, у факт. цінах, млн. грн. ²⁾	49,7	866	29310	229904	937816	12557	12401	13958	<u>17552</u> 18232	<u>23629</u> 19720	<u>32573</u> 21800
до попереднього року, %	92,9	63,1	89,6	77,5	71,5	78,0	91,2	106,1	100,4	114,4	120,8
до 1990 р., %	92,9	58,6	52,5	40,7	29,1	22,7	20,7	21,9	22,1	25,2	30,4
до ВВП, %	16,6	17,2	19,8	18,9	17,2	15,4	13,3	13,6	13,5	13,6	16,1
з них в об'єкти виробничого призначення, %	66	62	55	54	59	64	66	69	72	74	67
в т.ч. за рахунок коштів (% до підсумку)											
Державного бюджету	26	28	22	23	22	15	8,4	7,4	<u>7,6</u> 12,3	<u>6,1</u> 14,2	<u>6,4</u> 18,5
місцевих бюджетів	-	-	-	-	-	-	3,5	4,2	<u>3,9</u> 0,0	<u>4,5</u> 1,5	<u>4,2</u> 2,3
власних к. підприємств та організацій	-	-	-	-	-	-	75,2	72,2	<u>70,5</u> 63,6	<u>67,6</u> 60,8	<u>66,3</u> 57,3
іноземних інвесторів	-	-	-	-	-	-	1,1	3,0	<u>3,9</u> 1,6	<u>4,1</u> 1,6	<u>4,4</u> 1,6
населення на індив. житл. будівництво	-	-	-	-	-	-	8,1	7,5	<u>6,3</u> 11,6	<u>5,8</u> 12,2	<u>5,1</u> 12,5
інших джерел ³⁾	-	-	-	-	-	-	3,7	5,7	<u>7,8</u> 10,8	<u>11,9</u> 9,6	<u>13,6</u> 7,7

¹⁾ у чисельнику – фактичні обсяги інвестицій, у знаменнику – прогнозовані згідно "Основних напрямів інвестиційної політики на 1999-2001 рр." (Указ Президента України від 18.08.99 №1004).

²⁾ за 1991-1995 рр. в млрд. крб.

³⁾ кошти громадських організацій, кредити вітчизняних банків, зовнішні державні кредити.

Джерело: Послання Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 році". – с. 211, 213; Статистичний щорічник України за 2001 рік. – с.213.; Статистичний щорічник України за 1995 р. – с.273, 274;

Скорочення державних інвестицій у першій половині 90-х рр. є наслідком проведення політики, як відзначалось в концепції

регулювання інвестиційної діяльності¹, спрямованої на "децентралізацію управління економікою, зняття із себе функцій забезпечення інвестиційних потреб економіки і їх передачу суб'єктам господарювання". Згодом, загрозлива кризова ситуація в цілому по економіці й зокрема в інвестиційній сфері зумовила задекларувати необхідність "підвищити регулюючу роль держави у відновленні інвестиційного процесу шляхом концентрації та спрямування інвестиційних ресурсів ... у розвиток пріоритетних секторів економіки"², але зовсім скоро, очевидно через неможливість державою забезпечити концентрацію інвестиційних ресурсів, роль держави в інвестиційній діяльності знову звелася до створення рівних умов для ведення бізнесу та інвестування економіки суб'єктами господарювання, дальшої дерегуляції підприємницької діяльності та лібералізації ділової активності в інвестиційній сфері, зокрема шляхом забезпечення мінімізації втручання органів влади у господарську діяльність підприємців³.

Рішенням влади власну інвестиційну діяльність держава повинна проводити керуючись такими привабливими і цілком обґрунтованими гаслами як:

- усунення структурних деформацій в економіці України шляхом випереджаючого нарощування темпів розвитку споживчих галузей та сфери послуг;

- розширення і модернізація транспортної інфраструктури, зокрема газотранспортної системи, створення умов для зростання обсягів транзитних перевезень, створення національної мережі міжнародних транспортних коридорів на основі залучення інвестицій у розвиток транспортної інфраструктури, дорожнього господарства, з використанням механізмів концесії та лізингу;

- сприяння збільшенню обсягу інвестицій у галузі зв'язку та телекомунікаційних послуг;

¹ Постанова Кабінету Міністрів України "Про Концепцію регулювання інвестиційної діяльності в умовах ринкової трансформації економіки" №384 від 01.06.95

² Указ Президента України "Про основні напрями інвестиційної політики на 1999-2001 рр." № 1004 від 18.08.99

³ Указ Президента України "Про додаткові заходи щодо збільшення надходжень інвестицій в економіку України" № 108 від 22.02.01; Указ Президента України "Про заходи щодо поліпшення інвестиційного клімату в Україні" № 512 від 12.07.01; Програма розвитку інвестиційної діяльності на 2002-2010 роки / Постанова Кабінету Міністрів України №1801 від 28.12.01.

– стимулювання залучення інвестицій у наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність.

Серед запланованих заходів по усуненню структурних деформацій в економіці слід виділити, зокрема, зміни у напрямках спрямування капітальних вкладень шляхом переорієнтації інвестицій у високотехнологічні, наукоємні галузі, освоєння виробництва продукції та систем машин, що забезпечуватимуть запровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, комплексне технічне і технологічне переоснащення виробництва, масове оновлення основних фондів; виробництво імпортозамінної продукції; освоєння системи машин для розвитку агропромислового комплексу; розширення експортної бази, у т. ч. високих технологій та товарів з високим ступенем обробки¹.

В основу визначення напрямів державного інвестування покладалась їх відповідність інноваційній моделі розвитку і досягненню мети модернізації промислового виробництва. Перевагу планувалось надавати виробництвам, що формують "точки зростання", до яких віднесені авіаційна і ракетно-космічна галузі; танкобудування, суднобудування, комп'ютерна індустрія. Припускалось, що розвиток цих "точок зростання" відіграє стимулюючо-імпульсну роль у піднесенні інших галузей, таких як металургія, хімія, приладобудування, електротехніка.

Фінансування інвестиційної діяльності держави передбачалось здійснювати з державного та місцевого бюджетів у межах видатків на капітальні вкладення та видатків на проведення структурної перебудови економіки.

У зв'язку з цим варто відзначити традиційну для державної економічної політики в Україні розбіжність між декларованими і фактичними напрямками державних капіталовкладень. Хоча, наприклад у 2002 р. (табл. 4), частка державних капіталовкладень у промисловість становила 39,1% загального обсягу державних капіталовкладень, однак між галузями промисловості вона розподі-

¹ Розділи III, V, VII "Програми розвитку інвестиційної діяльності на 2002-2010 роки"; Послання Президента України до Верховної Ради України "Європейський вибір: концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки" (розділ VII); Послання Президента України до Верховної Ради України у 2000 р. "Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 рр. – Урядовий кур'єр, 23 лютого 2000 р., № 34, – с. 6,10.

лялась так: 32,2% припадало на добувну промисловість (з неї 31,1% на вугільну промисловість), 2,7% – на обробну промисловість (з неї на машинобудування 0,2%), решта – на галузі не віднесені до перших двох. Отже, фактичні напрями державних капіталовкладень, так само як бюджетних видатків в цілому на економічну діяльність, не забезпечують потреб структурної перебудови і не вирішують завдань модернізації економіки.

Таблиця 4

Структура інвестицій в основний капітал за рахунок коштів державного бюджету за окремими видами економічної діяльності у 2002 р.

	Інвестиції в ОК з усіх джерел		в т.ч. за рахунок коштів держбюджету		
	млн. грн.	до підсумку, %	млн. грн.	до підсумку, %	у загальному обсязі, %
Всього	37177,91	100,0	1862,78	100,0	5,0
до ВВП, %	16,9	-	0,8	-	-
в т.ч.					
Сільське г., мисливство та лісове г.	1930,22	5,2	88,27	4,7	4,6
Промисловість	15112,09	40,6	728,25	39,1	4,8
з неї:					
Добувна промисловість	3819,38	10,3	600,23	32,2	15,7
Видобування енергетичних матеріалів (кам'яного та бурого вугілля, торфу, нафти)	3139,83	8,4	579,96	31,1	18,5
Видобування неенергетичних матеріалів (залізної руди та руд кольорових металів)	679,55	1,8	20,27	1,1	3,0
Обробна промисловість	8432,68	22,7	51,14	2,7	0,6
Харчова промисловість та перероблення с/г продуктів	3086,11	8,3	0,12	0,0	0,0
Легка промисловість	145,66	0,4	1,32	0,1	0,9
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	572,24	1,5	36,35	2,0	6,4
Металургія та оброблення металу	1365,97	3,4	5,31	0,3	0,4
Машинобудування, ремонт та монтаж машин та устаткування	1023,89	2,8	3,41	0,2	0,3
виробництво машин та устаткування	447,45	1,2	0,11	0,0	0,0
виробництво електричного та електронного устаткування	297,11	0,8	2,85	0,2	1,0
виробництво транспортного устаткування	279,33	0,8	0,45	0,0	0,2
Виробництво та розподілення е/е, газу та води	2860,03	7,7	76,88	4,1	2,7

	Інвестиції в ОК з усіх джерел		в т.ч. за рахунок коштів держбюджету		
	млн. грн.	до підсумку, %	млн. грн.	до підсумку, %	у загальному обсязі, %
Будівництво	1822,81	4,9	190,51	10,2	10,5
Транспорт і зв'язок	7004,20	18,8	223,48	12,0	3,2
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	5549,23	14,9	185,78	10,0	3,3
Державне управління	448,65	1,2	207,21	11,1	46,2
Освіта	581,27	1,6	81,84	4,4	14,1
Охорона здоров'я та соціальна допомога	577,02	1,6	65,93	3,5	11,4

Розраховано: Капітальні інвестиції в Україні за 2002 рік. Ч. III. Інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення) за видами економічної діяльності / Стат. бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2003. – с.4-22, 75-81.

Вибір інноваційної моделі розвитку в державній економічній політиці не викликає сумніву, однак з обережністю слід поставитись до галузей, обраних "точками зростання" (авіаційна, ракетно-космічна, танкобудівна, суднобудівна). Ці галузі належать до машинобудування, державні інвестиції у нього, як показано вище мізерні, частка продукції цих галузей у загальному обсязі промислової та машинобудівної продукції також незначна, тому збільшення виробництва у цих галузях відчутного імпульсу для всієї економіки не дасть.

Хоча у названі галузі, віднесені до "точок зростання", передбачено першочергове спрямування державних інвестицій, до них застосовуються лише більш помірковані засоби бюджетної підтримки, такі як¹: митні пільги (для літакобудівної, бронетанкової, суднобудівної галузі), розстрочка у сплаті заборгованості перед держбюджетом та державними цільовими фондами (для бронетанкової галузі), надання державних гарантій за іноземними кредитами (для суднобудівної промисловості). Така підтримка

¹ Закони України "Про державну підтримку літакобудівної промисловості в Україні" № 2660 від 12.07.01 (Відомості Верховної Ради України, 2001, № 50, С.261); "Про державну підтримку космічної діяльності" №1559 від 16.03.00 (ВВРУ, 2001, № 22, С. 172); "Про державну підтримку суднобудівної промисловості України" № 774 від 23.12.97 (ВВРУ, 1998, №18, С. 90); "Заходи щодо державної підтримки суднобудівної промисловості в Україні" № 1242 від 18.11.99 (ВВРУ, 2000, №3, С. 20); "Про визнання бронетанкових галузі однією з пріоритетних у промисловості України та заходи щодо надання їй державної підтримки" № 2211 від 11.01.01 (ВВРУ, 2001, № 11, С. 46).

спрямована на розширення самофінансування підприємств цих галузей, тому не слід очікувати від цього яких-небудь серйозних і швидких структурних зрушень.

До того ж зазначимо, що згідно законодавчо затверджених цілей державної підтримки, продукція зазначених галузей повинна бути в першу чергу зорієнтована на експорт¹, тоді як розширення експортної орієнтованості високотехнологічних товарів є лише одним з ряду пріоритетів державної політики модернізації промисловості, у зв'язку з чим не зрозуміло яким чином ці "точки зростання" забезпечуватимуть в решті галузей впровадження у виробництво енерго- та ресурсозберігаючих технологій, його технологічне переоснащення й масове оновлення основних фондів, виробництво імпортозамінної продукції, виробництво машин для АПК. Досить проблематичним залишиться вирішення питання розширення внутрішнього споживчого ринку, його насичення вітчизною промисловою продукцією.

Висновки і рекомендації. В бюджетній політиці України відсутні чітко визначені пріоритети, які б забезпечували формування ефективної структури економіки, її модернізацію, посилювали б регулюючі і стимулюючі функції бюджету. До пріоритетів такої політики слід відносити як окремі механізми, що у даній ситуації максимально сприяють досягненню поставленої цілі, так і окремі галузі чи сфери економіки, стосовно яких ці механізми можуть бути застосовані.

Теперішня бюджетна політика не зорієнтована на довгострокові перспективи розвитку, вона задовольняє лише потреби поточного споживання, тим самим ставлячи себе у повну залежність від стану економіку, ніяким чином позитивно не впливаючи на нього, а іноді, навіть навпаки, погіршує його.

Модель бюджетної політики в Україні за своїм змістом не відповідає найбільш поширеним класичним моделям взаємодії

¹ Закони України "Про державну підтримку літакобудівної промисловості в Україні" № 2660 від 12.07.01 (Відомості Верховної Ради України, 2001, № 50, С.261); "Про державну підтримку космічної діяльності" №1559 від 16.03.00 (ВВРУ, 2001, № 22, С. 172); "Про державну підтримку суднобудівної промисловості України" № 774 від 23.12.97 (ВВРУ, 1998, №18, С. 90); "Заходи щодо державної підтримки суднобудівної промисловості в Україні" № 1242 від 18.11.99 (ВВРУ, 2000, №3, С. 20); "Про визнання бронетанкових галузі однією з пріоритетних у промисловості України та заходи щодо надання їй державної підтримки" № 2211 від 11.01.01 (ВВРУ, 2001, № 11, С. 46).

держави і ринку, зокрема концепції "економіки попиту" та концепції "економіки пропозиції", які мають суттєві відмінності між собою з точки зору методів впливу на діяльність суб'єктів, в тому числі засобами бюджетної політики.

Існує невідповідність між проголошеними декларативними і фактичними пріоритетами бюджетної політики. У частині податків: постійно наголошується на необхідності зниження податкового навантаження, ліквідації порочної практики пільгового оподаткування, фактично усе відбувається навпаки – загальний рівень оподаткування не знижується й тісно переплітається з розгалуженою системою економічно необґрунтованих пільг. У частині видатків: наголошується на посиленні їх соціальної спрямованості, на підвищенні рівня бюджетної підтримки реального сектора і потреб структурної перебудови, на зниженні витрат на апарат управління, фактично – навпаки, соціальні витрати і витрати на підтримку галузей економіки знижуються, натомість зростають витрати на утримання управлінського апарату.

Частина економістів притримуються думки про необхідність посилення і підвищення соціальної направленості бюджету, оскільки прийнято вважати, що соціальні видатки, чи "інвестиції в людину" у довгостроковій перспективі забезпечуватимуть стабільний розвиток. З такою думкою можна погодитись, проте вважаємо, що в умовах значної обмеженості фінансових ресурсів, які можна реально залучити до бюджету, першочерговою задачею держави є підйом і модернізація виробництва, проведення структурних реформ, що дасть можливість не лише у довгостроковій, але й у короткостроковій перспективі, суттєво збільшити фінансування соціальних видатків. Крім того, вважаємо, що соціальна політика не повинна сподіватися лише на бюджетні асигнування, а більш широко впроваджувати альтернативні системи цільового індивідуального накопичення фінансових ресурсів окремими громадянами та суб'єктами господарювання, зокрема будь-то недержавні пенсійні, соціальні, страхові медичні фонди і т.п. Запровадження альтернативних джерел соціального забезпечення можливе не лише при прийнятті відповідних нормативних актів, але й при суттєвому підвищенні доходів населення, яке зможе їх частину накопичувати. Підвищення доходів, знову таки можливо

за умов модернізації виробництва, підвищення його техніко-технологічного рівня.

Слід кардинально переглянути напрями видатків бюджету на економічну діяльність. На сьогоднішній день лєвова частка економічних видатків направлена на поточне споживання (забезпечується такими формами як фінансування та субсидування), тоді як капітальні видатки мізерні, фінансуються за остаточним принципом. Такий підхід не стимулює одержувачів допомоги до проведення серйозних змін у організації і технології виробництва. Слід змінити галузеві пріоритети бюджетних видатків. Зараз третина усіх видатків на економічну діяльність спрямовуються у галузі ПЕК, а у фондостворюючі інвестиційні галузі – менше 0,5%. Така політика не має під собою ніяких підстав, держава, проголошуючи необхідність структурних змін, наділі навмисно цілеспрямовано посилює структурні диспропорції, надаючи економіці відверто сировинну орієнтацію.

Основна увага бюджетної політики в проведенні нею економічної діяльності у розрізі конкретних галузей, повинна бути приділена машинобудуванню, як галузі, яка покликана забезпечити оновлення і модернізацію виробництва, відновлення процесів відтворення основного капіталу. Бюджет на сьогоднішній день залишається чи не єдиним реальним інструментом у розпорядженні держави, який дозволятиме швидко акумулювати необхідні ресурси і планомірно їх розподіляти між секторами економіки залежно від цілей структурної перебудови, оскільки ні самофінансування підприємств, ні банківське кредитування, ні слабкий фондовий ринок на сьогодні не здатні забезпечити міжгалузевий перерозподіл ресурсів на користь перспективних фондостворюючих інвестиційних галузей. Серед механізмів підтримки зазначених галузей слід надавати перевагу в першу чергу видаткам капітального спрямування – державним капіталовкладенням і бюджетним позичкам. Такі форми прямої підтримки як субсидії і дотації можна надавати лише на короткостроковий період, на час розширення виробництва й під жорстким контролем їх використання.

Література:

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.3 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відпов. редактор) та ін. – К. Видавничий центр "Академія", 2002. – 952 с.
2. Лукинов И.И. Эволюция экономических систем. – М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2002. – 567 с.
3. Розвиток фінансового сектора та економічне зростання (монографія) / за ред. А.І. Даниленка. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2001. – 238 с.
4. Василик О.Д. Теоретичні засади використання бюджету в державному регулюванні // Фінансово-кредитні важелі державного регулювання економіки: Зб. наук. пр. / відпов. ред. А.І. Даниленко. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2002. – с.5-14.
5. Буковинський С.А. Бюджетний механізм регулювання економічних і соціальних процесів // Фінансово-кредитні важелі державного регулювання економіки: Зб. наук. пр. / відпов. ред. А.І. Даниленко. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2002. – с.15-23.
6. Луніна І.О. Державні фінанси України у перехідний період (монографія) / Ін-т екон. прогноз. НАНУ. – Харків: "Форт", 2000. – 296 с.
7. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку (монографія) / за ред. акад. НАНУ В.М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз. НАНУ.; Фенікс, 2003. – 1008 с.
8. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні (монографія) / за ред. Б.Є. Кваснюка. – К.: Ін-т екон. прогноз. НАНУ; Х.: Форт, 2003. – 424 с.
9. Шаблиста Л.М. Податки як засіб структурної перебудови економіки (монографія). – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2000. – 218 с.
10. Механізм структурних зрушень в економіці України (монографія) / за ред. В.І. Кононенка. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2002. – 288 с.
11. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.1 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (відпов. редактор) та ін. – К. Видавничий центр "Академія", 2000. – 864 с.
12. Фінансовий словник / Загородній А.Г. та ін. – К.: Т-во "Знання", 2002. – 566 с.
13. Опарін В.М. Фінанси (загальна теорія): навч. посібн. – К.: КНЕУ, 2002. – 240 с.

Я.В. Белінська

ВАЛЮТНА ДИНАМІКА ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ СТРУКТУРИ ВИРОБНИЦТВА

Досліджуються напрями впливу девальвації на структуру виробництва за рахунок зміни цінових співвідношень і прибутковості окремих секторів з урахуванням поступового заміщення цінової конкурентоспроможності, наслідки зміцнення гривні із обов'язковим згладжуванням надмірних коливань поточного валютного курсу.

Позитивні наслідки політики курсової стабільності для економічного розвитку країни з трансформаційною економікою, зокрема України мають велике значення для модернізації економіки. Це стосується можливостей курсової політики щодо підвищення конкурентоспроможності української економіки, активізації структурної перебудови та підтримки економічного зростання, що потребує аналізу наслідків девальвації (зміцнення) національної валюти для цінової динаміки, структурних зрушень у зовнішній торгівлі та економіки в цілому, а також оцінки подальших перспектив валютної політики.

В цілому ВВП країни та реальний валютний курс досить складно взаємопов'язані, між ними існують численні як прямі, так і непрямі зв'язки, що було класифіковано як існування емпіричних “загадок” (puzzles), зокрема таких, як загадка ПКС, досліджена К.Роговим та Ю.Ченом [1]. Чинником труднощів у пошуку достатніх емпіричних доказів концепції ПКС є різна ступінь мінливості динаміки валютного курсу і фундаментальних змінних та існування тривалих відхилень валютного курсу від паритетного значення. Все це робить ефект впливу девальвації валюти на ВВП не визначеним і залежним від ряду факторів.

Все більшої гостроти набирає наукова дискусія щодо домінування позитивних чи негативних наслідків девальвації валют-

ного курсу і вибору відповідних цілей та інструментів валютно-грошової політики, що відповідатимуть особливостям трансформаційної економіки. Серед цих праць можна виділити ґрунтовний порівняльний аналіз валютних режимів у країнах колишнього СНД, Південно-Східної Азії, країн Африки та Латинської Америки у роботі “Переоцінювання валютного курсу і торговий протекціонізм: уроки з досвіду” вчених Світового банку та Гарвардського університету Г.Шаца та Д. Тарра (2002 р.) [2]. Автори на підставі проведеного аналізу роблять висновок, що так званий “страх вільного плавання” внаслідок високої можливості виникнення високої інфляції у нестійких економіках веде до надмірного захисту курсу національних валют від зниження, найбільш вірогідним наслідком якого є переоцінювання валюти. У підсумку Г.Шац і Д.Тарра стверджують, що фіксація валютного курсу у середньостроковій перспективі не приносить країні значного виграшу у зовнішній торгівлі та загрожує накопиченням девальваційного тиску, що матиме своїм результатом масштабну валютно-фінансову кризу.

Більш актуальним напрямом досліджень впливу валютного курсу на стан виробництва та інвестицій в країні є аналіз наслідків валютних коливань і мінливості, що через збільшення невизначеності та непрозорості економічного середовища стають суттєвою перешкодою на шляху стабільного економічного розвитку. Розробка цієї проблеми була зроблена фахівцем Світового Банку Л.Сервеном в праці “Нестабільність реального валютного курсу та приватні інвестиції в країнах, що розвиваються” (2002) [3]. Цікавим висновком є те, що у країні з високим фінансовим розвитком і незначною відкритістю економіки вплив невизначеності у коливаннях валютного курсу на інвестиційний процес є позитивним (внаслідок розширення можливостей для економічних агентів отримати прибуток як результат ризику). Натомість у відкритій економіці з низьким фінансовим розвитком валютна мінливість суттєво гальмує інвестиційний процес.

Намагання пояснити процеси впливу реального валютного курсу на ВВП обумовило напрям розробок російських вчених Економічної експертної групи, насамперед О.Динникової [4], яка виявила дещо парадоксальний з точки зору класичної теорії валютного курсу результат: зниження реального курсу російського

рубля веде не до збільшення, а до зниження попиту на російські товари, що, на її думку, визначається результативним падінням реальних доходів населення.

На думку академіка В.М. Гейця, який значну увагу приділяє аналізу залежності темпів економічного зростання від співвідношення валютного курсу і рівня паритету купівельної спроможності (ПКС), процес піднесення промислового виробництва в другій половині 1999 р. став можливим завдяки принциповій зміні цього співвідношення з 42% у 1997 р. до 24 % у 1999 р. При цьому він вважає, що для закріплення тенденції сталого економічного зростання вказане співвідношення треба довести до 21% як найбільш доцільне для трансформаційної економіки, якою є Україна, за прикладом, зокрема, Китаю, який протягом тривалого часу підтримує співвідношення валютного курсу до ПКС на рівні 20% [5, с. 188-189]. Дослідження українських вчених Кульпінського С. “Зовнішні чинники впливу на експорт в Україні” [6, с. 60] та Шевчука В. “Слабка гривня як чинник спаду промислового виробництва і погіршення торговельного балансу”, [7, с.21] натомість, свідчать про депресивний вплив девальвації гривні на промислове виробництво і торговельний баланс. За допомогою використання сучасних статистичних методів ними було встановлено, що реальна девальвація гривні на 1% призводить до зменшення реального експорту на 0,24% у довгостроковому періоді, при цьому із зростанням промислового виробництва за кордоном на 1% український експорт збільшується на 1,01%.

Вважаємо, що стимулюючий імпульс до розвитку економіка отримає в тому випадку, коли девальвація наблизитиме реальний валютний курс до рівноважного значення. При цьому, зважаючи на більшу мінливість валютного курсу та його “перестрибування” у короткостроковому періоді, допустимим є незначне відхилення валютного курсу від рівноважного значення. В протилежному випадку, коли валютний курс національної валюти є заниженим стосовно рівноважного значення, подальша девальвація матиме дестабілізуючий і рестрикційний характер. Це можна охарактеризувати як “дзеркальний механізм” зворотної дії, коли позитивні наслідки девальвації в умовах розвинутої країни із завищеним валютним курсом змінюються на вкрай негативні для малої відкритої економіки із заниженим валютним курсом, низьким рівнем доходу

на душу населення, переважанням ефекту доходу над ефектом заміщення і великою залежністю темпів інфляції від девальвації. В цій ситуації більш сприятливою є підтримка стабільного валютного курсу (у тому числі і для України).

Водночас у вищезазначених працях не розробленою залишається теоретико-методологічна база для аналізу взаємодії валютного курсу та економічних процесів, лише ставиться комплекс питань без чітких відповідей про особливості механізму впливу валютного курсу на структуру виробництва і обсягу ВВП. Невирішеним залишається також питання про основний напрям валютно-грошової політики на даному етапі, зокрема доцільність чи недоцільність повзучої девальвації гривні як альтернативи її зміцненню.

Тому завданням даної праці є дослідження каналів впливу динаміки валютного курсу на стан реального сектора України, і на основі теоретичного аналізу проблеми обґрунтування практичних рекомендацій щодо напрямку сучасної валютної політики, що відповідатиме завданню переходу до інноваційного шляху розвитку економіки відповідно до світових стандартів.

Реальний валютний курс як один із ключових факторів впливу на систему цін суттєво впливає на стан реального сектора, по-перше, через “ефект доходу”, який відбиває кількісне зростання внутрішнього сукупного попиту в умовах зміцнення валютного курсу, по-друге, через “ефект заміщення”, коли коливання валютного курсу впливають на розподіл внутрішнього попиту між імпортними та вітчизняними товарами, і, по-третє, через структуру сукупної пропозиції – розподіл внутрішнього виробництва на експортно- і внутрішньоорієнтований сектор. Для більш детального дослідження системи основних взаємозв’язків між валютним курсом та ВВП доцільно використовувати модифікацію моделі Солтера-Свона, яка була адаптована для дослідження трансформаційних економік, зокрема Росії, О.В.Динниковою [8].

У класичній моделі малої двохсекторної відкритої економіки, де виробляються два види товарів (торговельні і неторговельні), а споживаються три – з урахуванням імпортних товарів, розподіл внутрішнього попиту між вітчизняними та імпортними торговельними товарами визначається співвідношенням цін на них (P_d/P_{imp}), поділ виробництва на експортний сектор і орієнтований

на внутрішній ринок визначається співвідношенням цін вітчизняних і експортних товарів (P_d/P_{exp}), а прибутковість виробництва в цілому залежить від співвідношення експортних та імпорتنих цін ($P_{\text{exp}}/P_{\text{imp}}$) – умов торгівлі. За визначенням реального валютного курсу, перше та третє співвідношення фактично являє собою модифікацію реального валютного курсу (грн./дол. США). Відтак реальний валютний курс безпосередньо впливає на структуру як попиту, так і пропозиції в економіці.

Базовою відмінністю торговельного товару від неторговельного є не просто наявність чи відсутність цінової конкуренції з імпортом. Цінова конкуренція практично завжди існує між приблизно однаковими товарами і послугами, які не обов'язково є аналогічними. Тому дійсно принциповим моментом для розмежування торговельних і неторговельних товарів є механізм визначення ціни товару: ціна торговельного товару визначається світовим ринком, а неторговельного товару – внутрішнім. Іншими словами, торговельний товар є досконалим замінником імпорту, а неторговельний – недосконалим.

Найбільш придатною для теоретичного аналізу стану виробництва є неокласична виробнича функція, згідно з якою в економіці існує два основних фактора виробництва – праця і капітал, обсяг яких фіксовано, а відносно мобільним є лише один фактор – праця. Високий рівень конкуренції і мобільності трудових ресурсів визначає рівність прибутків і заробітної плати в торговельному і неторговельному секторах економіки. Оскільки метою виробництва є максимізація прибутку, то структура сукупної пропозиції в країні залежить від співвідношення внутрішніх та експортних цін: зростання експортних цін відносно внутрішніх, так само як і покращання умов торгівлі, ініціює розширення експортного виробництва та відповідне скорочення внутрішнього, а дорожчання проміжних товарів і продукції природних монополій обмежує розвиток виробництва товарів для внутрішнього споживання.

Внутрішній сукупний попит на вітчизняні та імпортні товари є функцією від реального внутрішнього попиту у виразі іноземної валюти, який, в свою чергу, залежить від рівня доходів населення, номінального валютного курсу і співвідношення цін на вітчизняні та імпортні товари. Із зростанням реального внутріш-

нього попиту, так само як і з дорожчанням імпортованих товарів, що скорочує попит на них, відповідно збільшується попит на національні товари і стимулюється внутрішнє виробництво.

Таким чином, важливими факторами внутрішнього попиту та пропозиції країни, співвідношення яких є одним із визначальних чинників обсягу ВВП, є умови торгівлі, ціни на внутрішні проміжні товари і продукцію природних монополій, реальний внутрішній попит. У свою чергу, вони опосередковано впливають і на динаміку валютного курсу – якщо умови торгівлі і ціни внутрішніх монополій є заданими величинами, то реальний валютний курс (P_d/P_{exp}) збільшується із зростанням внутрішнього реального сукупного попиту в термінах іноземної валюти через підвищення цін на внутрішні товари. Зростання цін природних монополій через збільшення витрат скорочує внутрішню пропозицію із одночасним підвищенням цін – валюта в реальному виразі зміцнюється, натомість погіршення умов торгівлі посилює конкуренцію на внутрішньому ринку і веде до зниження цін на вітчизняні товари – національна грошова одиниця девальвує. Необхідність врахування стану зовнішнього балансу і коливань валютного курсу, що не пов'язані з товарними потоками, вимагає дослідження також динаміки чистого експорту, позитивне значення якого веде до зміцнення валюти, негативне – до її девальвації. Як правило, відновлення внутрішньої рівноваги відбувається за рахунок коливання цін національних товарів для внутрішнього споживання, а зовнішньої – за рахунок коливань номінального валютного курсу.

На основі викладеного можна стверджувати, що реальний валютний курс є ключовим фактором розподілу внутрішнього попиту та структури пропозиції, обсягу експортних поставок на зовнішній ринок і імпорту товарів, що впливає на обсяги сукупного ВВП країни. Разом із тим розширення сукупного попиту через збільшення попиту на імпортовані товари послаблює валютний курс, а через зростання попиту на національні товари для внутрішнього споживання – зміцнює його, тоді як вплив на ВВП країни в обох випадках є позитивним. Таким чином, між ВВП і реальним валютним курсом існують як позитивні, так і негативні взаємозв'язки, і для інтерпретації результатів потрібно чітко виокремити канал зв'язку, що оцінюється в кожному конкретному випадку. Загалом, шляхом виключення взаємозалежних змінних, при-

ходимо до висновку, що ВВП є функцією від умов торгівлі, чистого експорту і цін природних монополій.

Таблиця 1.
Окремі економічні показники України у 1998-2002 рр.,
(% до попереднього періоду)

Показники	1998	1999	2000	2001	2002
Реальний ВВП	-1,9	-0,2	5,9	9,2	4,6
Умови торгівлі	4,7	9,2	-8,2	1,0	1,7
Сальдо поточного балансу, млн. дол. США	-1296	1658	1481	1402	3173
Чистий експорт товарів і послуг, млн. дол. США	-1207	1821	1575	613	1857
Реальний ефективний валютний курс гривні	-8,5	-17,9	-4,6	5,9	-3,0
Ціни на електроенергію	66,4	-2,8	10,0	0,2	1,5
Споживчі ціни	20,0	19,2	25,8	6,1	-0,6

Джерело: Статистичні таблиці звіту МВФ по Україні в рамках IV Статті Угод, офіційна Інтернет сторінка МВФ // <http://www.imf.org/external/pubs/res/index.htm>

В Україні спостерігається негативна кореляція темпів зростання ВВП з цінами на електроенергію і позитивна з динамікою чистого експорту, але дещо несподіваним є різноспрямованість динаміки ВВП з умовами торгівлі, що дає підстави зробити висновок, що динаміка цього показника не відігравала помітної ролі у збільшенні українського експорту і відповідному покращанні зовнішньоторговельного балансу, а відтак і у економічному піднесенні. Нечутливість українського експорту до цінових співвідношень визначається домінуванням у ньому продукції низької ступені переробки. Отже, стабільний валютний курс є більш вагомим чинником зовнішньоекономічного розвитку порівняно з незначним реальним подорожчанням гривні у 2001 р. порівняно, наприклад, з 1999 р. Таким чином, головну загрозу уповільнення темпів зростання ВВП у середньостроковому періоді являє собою прискорення темпів внутрішньої інфляції, насамперед підвищення цін на продукцію природних монополій, і відтік капіталу з країни, у тому числі, і для нарощування золотовалютних резервів, що ускладнює вибір між необхідністю забезпечити стійкість національної валюти і стабільність виплат за зовнішніми боргами та бажанням підтримати рівень економічної активності у середньостроковій перспективі.

На основі розглянутої теоретичної схеми каналів впливу коливань реального валютного курсу на ВВП країни, можливо проаналізувати наслідки девальвації валюти в реальній економіці. Традиційно до позитивних наслідків девальвації відноситься покращання умов торгівлі в короткостроковому періоді, що робить виробництво експортних товарів більш прибутковим порівняно із внутрішнім за рахунок підвищення вартості імпортованої сировини, напівфабрикатів та інвестиційних товарів. Зміна віддачі на капітал стає чинником спрямування виробничих ресурсів у більш прибуткові сектори і відповідної зміни структури економіки та, через мультиплікативний ефект прискорює економічне піднесення в економіці. Водночас в короткостроковому періоді можливості покращання зовнішньоторговельного балансу країни обмежуються наявними виробничими потужностями з одного боку, та обсягом і еластичністю за ціною зовнішнього попиту – з іншого. Вплив девальвації на розвиток експорту, зокрема, і на економіку країни, в цілому, в середньо- та довгостроковому періодах залежить також від напряму використання експортерами прибутків: інвестування їх у власне виробництво дозволить з деяким часовим лагом підвищити продуктивність праці, що є важливим чинником економічного зростання, а капіталовкладення експортерів в суміжні виробництва веде до поширення мультиплікативного ефекту на економічну систему в цілому. Якщо ж зароблена експортерами іноземна валюта вилучається державою для обслуговування зовнішніх боргів, або “з’їдається” підвищенням цін на імпортовану сировину, то позитивний стимулюючий вплив девальвації вичерпується дуже швидко без суттєвих позитивних наслідків у довгостроковому періоді.

Водночас ряд досліджень акцентує увагу на негативних наслідках девальвації: насамперед, на результативному підвищенні цін на торговельні товари, що веде до загального прискорення інфляції [9], на скороченні внутрішньої пропозиції внаслідок зростання цін на імпортні проміжні товари, падінні реальної заробітної плати, зменшенні реальної вартості іноземних запозичень та інвестицій, зростанні вартості обслуговування зовнішнього боргу. Переплетіння позитивних і негативних наслідків девальвації робить характер її впливу на ВВП невизначеним і залежним від ряду специфічних характеристик економічної системи, насампе-

ред, ступеня залежності економіки від монетарної маси та величини і напрямку відхилення валютного курсу від рівноважного значення (відповідно заниження чи завищення валютного курсу).

Таким чином, суттєва залежність виробництва від реальної грошової маси і слабка від цінових співвідношень в умовах значної орієнтації інфляції на динаміку валютного курсу визначає переважання негативних наслідків девальвації валюти, і навпаки, позитивний і стимулюючий вплив на виробництво зміцнення національної грошової одиниці.

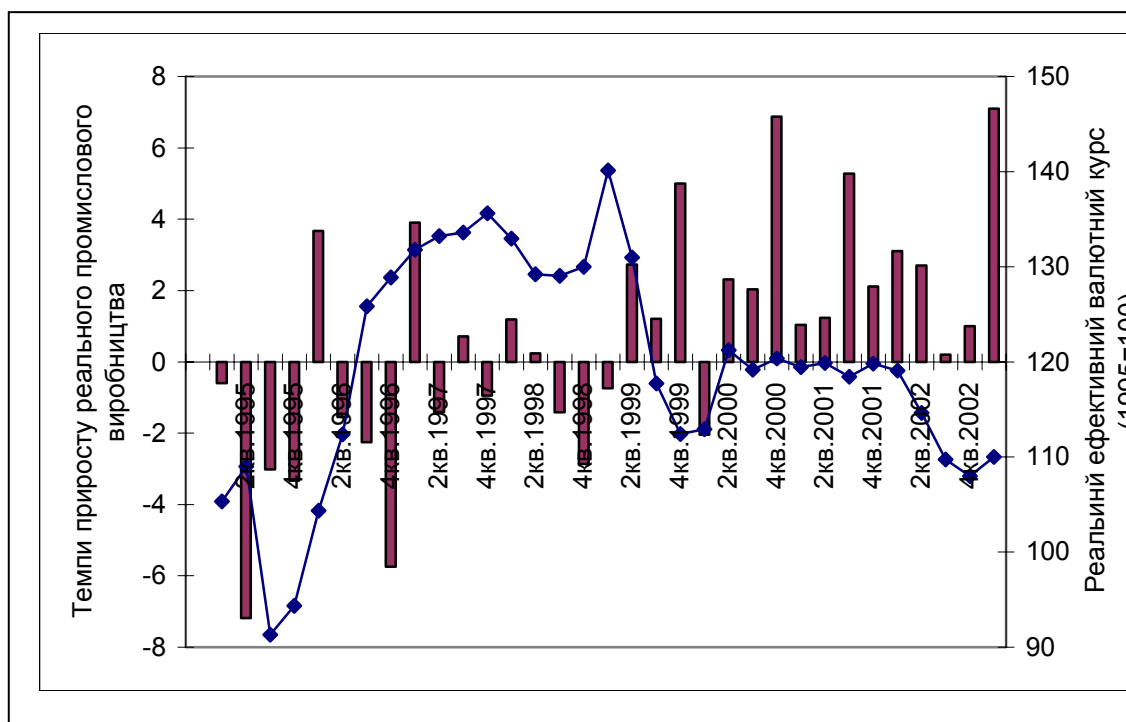

Рис. 1. Темпи приросту реальної промислової продукції (з сезонними поправками) та динаміка реального ефективного реального курсу протягом 1994-1 кв. 2003 рр. Розраховано за даними: *Международное сопоставление валового внутреннего продукта в Европе 1996. Результаты европейской программы сопоставлений.* – ООН, Женева. – 1999; *Тенденції української економіки.* – Грудень 2001, оперативні дані Держкомстату.

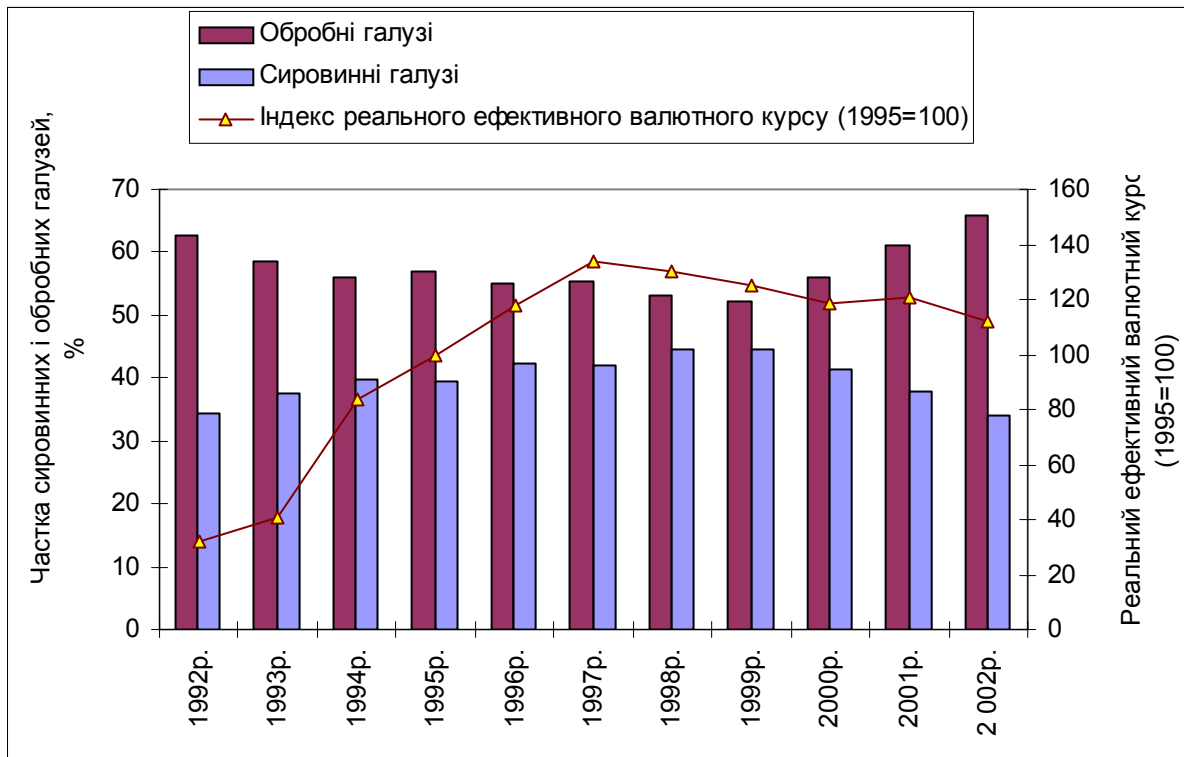

Рис. 2. *Реальний ефективний курс гривні та питома вага сировинних і обробних галузей в структурі української промисловості в 1992-2002 рр.*

Розраховано за даними: International Financial Statistics. – Wash.: IMF. – 2001. – № 9. – Р. 857; Тенденції української економіки. – Січень 2002. – С.6.

На рис. 1 і 2 простежується залежність між прискоренням темпів зростання реального виробництва водночас із позитивними структурними зрушеннями в економіці та динамікою реального ефективного валютного курсу (REER) (при цьому поряд із розглядом двох секторної моделі економіки більш реалістичним є припущення, що як торговельний, так і неторговельний сектор, в свою чергу, можуть включати сировинні і обробні галузі [10]): у період його стабільності (2000-2002 рр.) відбувались інтенсивні позитивні структурні зрушення на користь переробних галузей¹. Натомість як у періоди завищення REER (1996-1997 рр.), так і в

¹ За розрахунками, проведеними в Інституті економічного аналізу, до підгрупи обробних галузей відносяться машинобудування і металообробка, чорна металургія, хімічна і нафтохімічна промисловість, лісова, деревообробна й целюлозно-паперова, легка промисловість і виробництво будівельних матеріалів, а до підгрупи сировинних галузей – електроенергетика, паливна промисловість, харчова та перероблення сільськогосподарських продуктів, кольорова металургія

періоди його заниження (1992-1994, 1998-1999 рр.) частка переробних галузей зменшувалась на користь галузей сировинної підгрупи. Вважаємо, що сировинні галузі є традиційно низько еластичними за ціною, а значить, малочутливими до рівня реального валютного курсу, принаймні, за нормальних рівнів світових цін, тому вони активно розвивались як у період завищення REER у 1997 р., так і протягом 1998-1999 рр., коли девальвація гривні суттєво підвищила їх цінову конкурентоспроможність, що у поєднанні зі сприятливою економічною кон'юнктурою дозволило наростити обсяги виробництва. Підвищення реального курсу гривні протягом 2000-2001 рр. нейтралізувало отримані цінові переваги, хоча головними чинниками скорочення виробництва сировинних галузей стало поступове зменшення енергомісткості української промисловості, скорочення зовнішнього попиту на українські товари та проведення захисних дій торговельними партнерами.

Зростання прибутковості в експортоорієнтованому секторі (чинником якого, крім девальвації національної валюти, може бути зростання світових цін на сировину, відкриття нових родовищ тощо) стимулює зростання попиту на мобільні виробничі ресурси (кредити, зусилля менеджерів, і частково – трудові ресурси) в результаті чого відповідно зростають ціни на них.

Певне викривлення структури економіки в ситуації існування спаду в обробному торговельному секторі у відповідь на підвищення прибутковості сировинного в економічній літературі отримало назву “голландської хвороби”. При цьому сектором, який відтягує ресурси з обробної промисловості, може стати як сировинний, так і сектор неторговельних товарів.

За наведеним вище критерієм поділу товарів на торговельні та неторговельні, до сектора неторговельних товарів можна віднести не лише традиційні послуги, а й більшу частину обробної промисловості України, що випускає не дуже якісні недорогі товари з незначною часткою доданої вартості. З урахуванням низької ціни цих товарів імпорт їх аналогів є недоцільним, насамперед через високі транспортні витрати, а також рівень імпортного мита. Відтак український споживач вибирає не між вітчизняним та імпортним товаром приблизно однакової якості, а між дешевою та менш якісною українською продукцією, та дорогою і які-

сною імпоротною. Тому ціни більшості товарів української обробної промисловості визначаються значною мірою співвідношенням внутрішнього попиту та пропозиції, хоча із врахуванням рівня імпортних цін.

Підсумовуючи розгляд особливостей структури української промисловості, можна зробити висновок, що на сучасному етапі торговельний сектор української економіки представлений здебільшого сировинними галузями, а неторговельний – як сировинною, так і обробною промисловістю. Переважання сировинної продукції в українському експорті (у 2002 р. майже 70% експорту припадало на мінеральні продукти, продукцію рослинного походження, енергетичні матеріали, недорогocінні метали [11, с. 131-134]), а продукції обробних галузей у внутрішньому споживанні (77%), висновок про конкурентоспроможність якої можна зробити лише на підставі непрямих даних про частку вітчизняної продукції на офіційному внутрішньому ринку¹, дає підстави вважати економіку України хворою на “голландську хворобу”. Подальша консервація такої структури економіки може уповільнити темпи економічного зростання у довгостроковій перспективі, оскільки втрачаються два суттєвих стимулюючих фактора економічного розвитку: по-перше, можливість отримання значних прибутків у вигляді високої доданої вартості від експорту продукції обробних галузей, по-друге, обмежується стимулюючий вплив іноземної конкуренції в обробних галузях.

Структурні зрушення на користь галузей з високою часткою доданої вартості мають ключове значення як для прискорення економічного зростання, так і для підвищення загального рівня конкурентоспроможності країни, оскільки ведуть до накопичення необхідних фінансових коштів у високотехнологічних галузях, що дозволить інтенсифікувати інвестиційний процес, оновити виробничі фонди за рахунок самофінансування, яке на сучасному етапі лишається основним джерелом інвестицій на рівні підприємств. Також, економічне зростання саме в структуроутворюючих галузях, що виробляють інвестиційні товари (машини, устат-

¹ При цьому конкурентоспроможність часто досягається за рахунок різних пільг, субсидій, послаблень у виконанні податкового законодавства, зниження вартості робочої сили, застосування різноманітних торговельних і фінансових пільг.

кування, будівельні матеріали) є важливою умовою закріплення тенденції сталого економічного зростання відповідно до дії так званого “ефекту Бланчарда”[12, с.36-37]. Відповідно до цього ефекту у період піднесення прискорений розвиток однієї або декількох системних галузей ініціює активне відродження цілого комплексу галузей, що відбивається у вищих темпах їх розвитку порівняно із середніми темпами у промисловості. В Україні в період економічної кризи найбільше падіння спостерігалось поряд із машинобудуванням у “несистемних” галузях, перш за все, у виробництві споживчих товарів, крім того темпи скорочення виробництва за різними групами товарів були дуже неоднорідними, а на початку економічного піднесення (2000-2001 рр.) – незважаючи на високі темпи розвитку машинобудування – на 36,9% за два роки¹, інші галузі розвивались ще швидше – деревообробна збільшила виробництво у 2 рази, виробництво коксу та продуктів нафтопереробки зросло у 1,42 рази, харчова та легка промисловість – відповідно на 45 та 55%. Найвищі середні темпи приросту за ці два роки продемонструвала деревообробна (41%) та легка промисловість (24,5%), (загалом по промисловості – 13,6%). Тому можна погодитися з точкою зору західних фахівців, що на перших стадіях економічного піднесення позитивний вплив ефект Бланчарда в Україні практично не діяв, і поштовхом до нього була дія специфічних для України чинників: по-перше, потужного розвитку експорту за підтримки девальвованої гривні та падіння реальної заробітної плати без потреби значних капіталовкладень для оновлення виробництва; зростання іноземного попиту на українську продукцію; досягнення макроекономічної та фінансової стабілізації, покращання фінансової дисципліни, що дозволило підприємствам збільшити прибутковість та ефективність ви-

¹ При цьому, знов таки, існували великі розбіжності у темпах зростання виробництва різних видів машин та обладнання: наприклад, найбільший приріст продукції спостерігався у виробництві транспортного машинобудування, (залізничного – на 64,1% у 2002 р., суднобудуванні – 20,5%, автомобілебудуванні – 23,3%, авіаційній промисловості – 8,4%, електронно-обчислювальних машин, устаткування для радіо, телебачення та зв’язку, машин для металургії при суттєвому скороченні випуску сільськогосподарських машин, машин для добувної промисловості і будівництва та високотехнологічної продукції – авіакосмічної, електронного устаткування, медико-діагностичної техніки та нових лікарських біопрепаратів (порівняно з 1998 р. – на 22,8%), що свідчить про відсутність стимулів до інноваційного розвитку промисловості.

робництва із паралельним накопиченням критичної маси необхідного досвіду та вміння продавати свою продукцію.

Таблиця 2.

Динаміка та галузева структура промисловості в Україні

	Частка в загальному обсязі, %				Темпи приросту (у порівнянних цінах), %				
	2000	2001	2002	2003*	2000	2001	2002	2003*	2000-2003
Промисловість	100	100	100	100	13,2	14,2	7,0	12,4	у 1,55 р.
Добувна промисловість	12,0	11,1	11,6	10,5	6,4	3,3	2,3	2,5	15,2
у тому числі									
видобування енергетичних матеріалів	8,0	7,7	7,6	6,8	1,7	4,8	-0,8	-1,4	4,2
видобування не-енергетичних матеріалів	4,0	3,4	4,0	3,7	18,4	0,2	7,7	9,9	у 1,4 р.
Обробна промисловість	72,8	74,9	73,7	75,2	16,6	17,2	8,9	13,7	у 1,69 р.
у тому числі									
підгалузі проміжного продукту:	39,5	41,1	40,4	43,6	18,0	20,2	11,8	12,7	у 1,79 р.
виробництво деревини і виробів з неї	0,7	1,2	0,6	0,7	56,5	28,0	23,4	21,7	у 3,0 р.
целюлозно-паперова промисловість	2,5	2,5	1,9	1,9	31,7	18,2	8,4	19,1	у 2,0 р.
виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	3,7	6,5	5,7	6,6	-8,0	54,3	25,5	-1,3	у 1,76 р.
хімічна та нафтохімічна промисловість	6,7	6,6	6,3	6,8	8,8	10,6	6,5	13,8	у 1,46 р.
виробництво інших неметалевих мінеральних виробів	2,9	3,5	3,1	2,8	7,7	11,4	5,3	10,8	у 1,4 р.
металургія та оброблення металу	23,0	20,8	22,8	24,8	21,3	4,9	3,9	12,1	у 1,48 р.
виробництво споживчих товарів:	19,4	19,5	19,3	17,3	29,5	16,0	4,3	10,8	у 1,74 р.
харчова промисловість	17,7	17,9	18,0	16,2	23,0	18,2	8,4	19,5	у 1,88 р.
легка промисловість	1,7	1,6	1,3	1,1	36,4	13,8	0,4	2,0	у 1,6 р.

	Частка в загальному обсязі, %				Темпи приросту (у порівнянних цінах), %				
	2000	2001	2002	2003*	2000	2001	2002	2003*	2000-2003
машинобудування	11,3	12,1	12,5	13,0	15,3	18,8	11,3	27,9	у 1,95 р.
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	15,2	4,0	14,7	14,3	-1,8	2,6	1,1	10,5	12,6
Темпи зміни реального валютного курсу	-4,6	5,9	-3,0	-7,0**	-4,6	5,9	-3,0	-7,0**	-8,1

* – дані за перше півріччя 2003 р. порівняно з відповідним періодом попереднього року, ** – дані за січень-липень 2003 р.

Джерело: Економіст №6-7. – 2002, Експрес-доповідь Держкомстату № 225 від 2003 р.

З табл. 2 видно, що після потужного піднесення темпи зростання виробництва в усіх галузях промисловості у 2002 р. уповільнилися, що пов'язано як зі збільшенням бази порівняння, так і вичерпанням екстенсивних чинників економічного зростання. Зростання вартості імпорту в умовах дефляції та перерозподілу фінансових ресурсів на користь сектора домогосподарств мало наслідком зменшення рентабельності протягом 2002 р. у промисловості з 3,7% до 3,4%, зокрема в обробній промисловості рентабельність впала майже уполовину (з 4,2% до 2,7%) при загальному скороченні сальдо фінансових результатів у промисловості на 4944 млн. грн. (на 57,9%) [11, с.241-242]. При цьому у 2002 р. прибутки прибуткових підприємств зменшилися в 1,2 раза, а збитки збиткових – у 1,3 раза.

Але у першому півріччі 2003 р. відновилися високі темпи нарощування промислового виробництва – 12,3% порівняно з відповідним періодом попереднього року. Найвищих серед основних видів промислової діяльності темпів приросту досягнуто у машинобудуванні – 27,9%. При цьому значно збільшилися обсяги виробництва у транспортному машинобудуванні (на 51,2%), з нього у виробництві автомобільного транспорту – на 113,5%, залізничному машинобудуванні – на 93,3%. Суттєво зріс випуск продукції на підприємствах з виробництва канцелярських та електронно-обчислювальних машин (на 48%), побутових приладів (на 38,3%), машин для металургії (на 32,1%). Зберегли високі те-

мпи розвитку підприємства металургії та оброблення металу – на 12,1%. Загалом, ключовий внесок у забезпечення економічного зростання припадає на експортоорієнтовані галузі – за тенденції до зниження обмінного курсу гривні відносно євро, відбувається нарощування експорту продукції низькотехнологічних галузей до країн ЄС.

Втім, прискорення темпів розвитку машинобудування, в якому було досягнуто найвищих результативних темпів приросту за 2000-2003 рр. – на 95% (після деревообробної, обсяги випуску продукції якої зросли в 3 рази), середньорічні темпи приросту продукції машинобудування протягом цього періоду становили 18,2% за середніх по промисловості – 11,7%, дає підстави стверджувати, що відбувається перелом у тенденціях і характері економічного піднесення – воно набуває ознак системності. Це створює передумови для закріплення прогресивних перетворень структури економіки, що почалися в останні роки.

Таким чином, хоча реалії української економіки роблять домінування експорту товарів низької ступені переробки безальтернативним варіантом розвитку, стратегічний напрям грошово-валютної політики треба визначати з урахуванням тимчасового характеру такої спеціалізації, оскільки для сталого економічного розвитку в довгостроковій перспективі вона не є оптимальною. Орієнтація на продовження тенденції девальвації валюти з метою стимулювання низько технологічного сировинного експорту консервує екстенсивний тип розвитку і веде до швидкого вимивання економічних ресурсів української економіки.

Траєкторії сталого економічного розвитку на основі зростання продуктивності праці і підвищення добробуту населення відповідає стратегія валютного регулювання, націлена на використання каналу поступового підвищення реального ефективного валютного курсу зі збереженням позитивного девальваційного резерву відносно країн – зовнішньоторговельних партнерів. Відставання запланованих на 2004 р. темпів девальвації номінального курсу гривні (0,7-1,4%) від темпів інфляції (5,8-6,3%) забезпечить підвищення реального курсу гривні за утримання макроекономічної стабільності і підтримки конкурентоспроможності українських товаровиробників.

З цих позицій можна зробити наступні теоретичні висновки для економічної політики в Україні на сучасному етапі. Відповідно до встановленого напрямку впливу девальвації на структуру внутрішнього виробництва за рахунок зміни цінових співвідношень та, відповідно, прибутковості окремих секторів, фактичним наслідком девальвації в Україні є підтримка експортних сировинних галузей за рахунок неторговельних обробних. На відміну від розвинутих економік, де девальвація стає чинником отримання додаткових переваг вітчизняними товаровиробниками в конкурентній боротьбі, і, таким чином, надає поштовх до розвитку імпортозаміщення, в українській економіці через великі розбіжності в якості української та імпоротної продукції, позитивне значення девальвації як інструменту захисту товаровиробників від конкуренції з імпортом і відповідного стимулювання розвитку імпортозаміщення послаблюється.

Тому девальвація як засіб боротьби з “голландською хворобою” є малоефективною, і, натомість, закріплює сировинну орієнтацію економіки. Більш ефективним заходом виправлення структури економіки є, зокрема, активніше виконання державою таких функцій, як захист прав власності, гарантування реалізації законодавчої бази, підтримки ефективного конкурентного середовища, що вимагатиме значного підвищення державних витрат, джерелом для яких може стати рента сировинних галузей, вилучена за рахунок перерозподілу податкового тиску від обробної промисловості до сировинної з метою вирівнювання прибутковості у цих секторах. Водночас стабілізація або навіть деяке зміцнення національної валюти є більш привабливим також в світлі необхідності інноваційного наповнення інвестицій за рахунок імпорту, зростання сукупних доходів суспільства та зменшення вартості обслуговування зовнішніх боргів.

Враховуючи особливість українського економічного простору і високу чутливість економічних агентів до валютних коливань, а також традиційно високі інфляційні очікування (які пов’язувались із валютними шоками), стабільний валютний курс виявляється найвагомішим чинником зниження процентних ставок, підвищення привабливості інвестицій в гривневі інструменти і збільшення обсягів кредитування реального сектора, що є ключовою умовою економічного зростання. З огляду на посилення у

2004 р. ризиків девальвації валюти, насамперед, завдяки погіршенню торгового балансу і скороченню валютних експортних надходжень, особливу увагу необхідно приділити підвищенню стійкості валютно-грошової системи до можливих дестабілізуючих факторів та нівелювання значних коливань валютного курсу гривні.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що прискорений розвиток експортоорієнтованих виробництв за підтримки девальвованої національної валюти не означає підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників і створення внутрішнього механізму сталого економічного зростання в довгостроковому періоді, оскільки в умовах незрілості інститутів ринкового господарства (насамперед, парабанківської системи, фондового ринку, інститутів непрямого фінансування тощо) відсутні канали для ефективного інвестування отриманих прибутків. Для переорієнтації потоків інвестицій у високотехнологічні галузі ключове значення матиме зміцнення національної грошової одиниці, що дозволить збільшити капіталізацію як за рахунок національних заощаджень, так і більш дешевих іноземних інвестицій.

Вирішальну роль у забезпеченні стабільності національної грошової одиниці відіграватиме розширення інструментів грошово-кредитного регулювання з боку центрального банку, розбудова інституційної структури валютного ринку, поглиблення капіталізації українського фінансового ринку тощо. Пошук шляхів розв'язання низки проблем у сфері практичного застосування валютно-грошових інструментів залишається завданням подальших досліджень.

Література:

1. Yu.Chen, K.Rogoff "Commodity Currencies and Empirical Exchange Rate Puzzles", IMF Working Papers WP02/27, pp.1-26.
2. H.Shatz, D.Tarr "Exchange Rate Overvaluation and Trade Protection: Lessons from Experience"? – pp.1-27 /<http://publications.worldbank.org/ecommerce/>
3. L.Serven. Real exchange rate uncertainty and private investment in developing countries // World Bank, Review of Economics and Statistics, April 2002, pp. 1-18.

4. Дынникова О.В. Макроэкономические перспективы укрепления рубля и валютная политика. Научный доклад. – М., 2002. – 34с. // www.eeg.ru/publications.html/
5. Геець В.М. Нестабільність та економічне зростання. – К.: Ін-т екон. прогнозів., 2000, – 344 с.
6. Кульпінський С. Зовнішні чинники впливу на експорт в Україні // Вісник НБУ. – 2002. – № 5. – С.59-63.
7. В.Шевчук. Слабка гривня як чинник спаду промислового виробництва і погіршення торговельного балансу // Вісник НБУ. – 2002. – №8. – С.20-24
8. Дынникова О.В. Реальный обменный курс и ВВП // Текст выступления на 3-й Международной научной конференции «Модернизация экономики России: итоги и перспективы»; Дынникова О.В. Макроэкономические перспективы укрепления рубля и валютная политика. Научный доклад. – М., июль 2002; // <http://www.eeg.ru/>.
9. Аналізуючи досвід використання правила сталого реального валютного курсу в Тунісі, автори зазначають, що подібного негативного наслідку вдалося уникнути завдяки утриманню реального валютного курсу наближеним до рівноважних значень // D.Fanizza, N.Laframboise, E. Maryin, R.Sab. Tunisia's Experience with Real Exchange Rate Targeting and the Transition to a Flexible Exchange Rate Regime // IMF Working Paper/02/190, pp.28.
10. Илларионов А. Реальный валютный курс и экономический рост // Вопросы экономики. – 2002. – №2. – С. 40.
11. Послання Президента України до Верховної Ради “Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2002 році”. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2003. – С.131-134.
12. J.Berengaut, E.De Vrijer, K.Elborgh-Woytek, M.Lewis, B.Lissovolik. An Interim Assessment of Ukrainian Output Developments, 2000-01//IMF Working Paper, WP/02/97, 48p.

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ВСТУПУ ДО СОТ

Присвячена питанням вдосконалення експортно-імпоротної політики держави з метою прискорення приєднання України до СОТ і отримання нею оптимального торговельно-економічного ефекту від членства в цій організації

Членами Світової організації торгівлі (СОТ) станом на липень 2001р. були 142 країни, частка яких у загальному обсязі світової торгівлі становила 90% [1, С.3]. Отже, на сьогодні однозначно можна стверджувати, що СОТ є організацією, що має загальносвітовий характер, діяльність якої справляє надзвичайно великий вплив на розвиток міжнародних торговельних відносин.

Вступ до СОТ відіграв позитивну роль в економічному розвитку багатьох держав. Наприклад, членство у СОТ з 1 січня 1995 р. разом із укладенням договорів про вільну торгівлю з 32 країнами належать до провідних факторів економічного зростання в Мексиці, дія яких призвела до збільшення експорту товарів з цієї держави з 41 млрд.дол.США у 1990р. до 166 млрд.дол.США у 2000 р. при паралельному стрімкому підвищенні частки продукції обробної промисловості в загальному обсязі експортних поставок, яка у 2000 р. дорівнювала 87%, активізації надходження іноземних інвестицій, обсяги яких тільки за 1994-1996рр. досягли 31,5 млрд. дол.США [2, С.87,88], та зростання на цій основі валового внутрішнього продукту з 286,17 млрд.дол.США у 1995р. до 5р. сприяв розширенню обсягів експорту Польщі з 22,9 млрд.дол.США у 1995 р. до 30,6 млрд.дол.США у 2000р. [3, С.607], а також збільшенню іноземних інвестицій в її економіку, величина яких вже в 1996 р. дорівнювала 2,8 млрд.дол.США по-

рівняно з 0,5 млрд.дол.США у 1994р. [2, С.109], що досягли за період з 1989 по 2000рр. 28,4 млрд.дол.США [2, С.111] і обумовив за рахунок цього інтенсифікацію процесів системної трансформації і розвитку в народному господарстві цієї держави, ВВП якої зріс з 126,32 млрд.дол.США у 1995р. до 158,57 млрд.дол.США у 1998р. [3, С.593]. Приріст ВВП і експорту Китаю, що набув членства у СОТ у грудні 2001р., становив у 2002р. відповідно 8 і 22%, а обсяг прямих іноземних інвестицій в китайську економіку станом на середину 2003р. перевищив 50 млрд.дол.США [4, С.73].

Успіхи вищезазначених і багатьох інших країн, досягнуті в ході приєднання до СОТ і подальшого розвитку відносин з цією організацією, є, насамперед, результатом реалізації заздалегідь відпрацьованої (з урахуванням норм міжнародного права і національних інтересів) ефективної державної політики у зовнішньоторговельній сфері. Україна може отримати оптимальний ефект від набуття членства у СОТ за умови інтенсифікації застосування подібних підходів. У цьому зв'язку істотно посилюється значення комплексних наукових досліджень, спрямованих на пошук шляхів найбільш ефективної інтеграції країни у світовий економічний простір та у міжнародні структури, які своєю діяльністю справляють визначальний вплив на процеси, що в ньому відбуваються.

Серед останніх публікацій із зазначених питань можна виділити статтю О.М. Азарова, в якій розглядаються механізми вдосконалення державної політики стимулювання експорту, регулювання імпорту та коригування національної податкової системи в контексті приєднання України до СОТ [5, С. 15-22] та статті Н.В. Гуминської, присвячені відповідно питанням реформування вітчизняної зовнішньоторговельної системи з метою приведення її у повну відповідність до норм ГАТТ/СОТ та аналізу систем протидії демпінговому, субсидованому та масованому імпорту, що склалися в рамках ГАТТ/СОТ і в Україні [6, С. 119-123, 7, С. 42-46]. Значний інтерес викликає і стаття І.В. Кобути щодо законодавчого забезпечення вступу України до СОТ у сфері сільського господарства [8, С. 5-7]. Істотну цінність являють собою навчальні посібники, присвячені як системі ГАТТ/СОТ в цілому, так і конкретним її механізмам, авторами яких є С.Г. Осика, В.Т. Пятницький, В.В. Коновалов, О.О. Покрещук та ін. [9, 10].

Незважаючи на широке висвітлення в науковій літературі проблеми, що розглядається, значна кількість моментів, пов'язаних із вступом і подальшим членством України в СОТ, залишаються далеко не повною мірою відпрацьованими. До них, зокрема, належать питання розробки з урахуванням норм ГАТТ/СОТ механізмів запобігання масованому експорту сировинних товарів із національної території, захисту вітчизняного виробника сільськогосподарської продукції, підтримки рівноваги платіжного балансу на основі обмеження імпорту, уникнення негативного впливу, який можуть справити застосовувані митні і податкові пільги у поєднанні із очікуваною зовнішньоторговельною лібералізацією на стан Державного бюджету та виробництва, а також приведення податкового законодавства України у повну відповідність із нормами системи ГАТТ/СОТ щодо національного режиму і забезпечення у подальшому чіткого додержання цих норм. Вивченню і врегулюванню цих питань якраз і присвячена дана стаття.

На сучасному етапі існує необхідність досягнення домовленостей із зацікавленими країнами-членами Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до СОТ (далі – Робоча група), які б передбачали право України на збереження діючих і запровадження у разі потреби нових експортних мит чи інших (нетарифних) обмежень експорту стосовно сировинних товарів, дефіцитних на внутрішньому ринку. В ході зазначених переговорів Україні доцільно прийняти зобов'язання щодо забезпечення тимчасового характеру експортних обмежень, про які йдеться, і їх поступового скасування в міру поліпшення ситуації на внутрішньому ринку відповідної продукції, досягнення адекватного задоволення потреб у ній національних підприємств і стабілізації на цій основі показників господарської діяльності останніх. Україні також доречно взяти зобов'язання щодо вивчення і використання можливостей покриття дефіциту того чи іншого товару на внутрішньому ринку за рахунок застосування інших, ніж обмеження його експорту, механізмів державного регулювання (наприклад, зниження торговельних бар'єрів на шляху імпорту такого товару або вжиття комплексу фінансово-кредитних та інвестиційних заходів, спрямованих на стимулювання швидкого нарощування темпів його виробництва). Під час вищезгаданих переговорів Україні

слід зобов'язатися забезпечувати прозорість національної системи експортного регулювання, тобто надавати широкий і безперешкодний доступ всім зацікавленим особам до офіційної інформації про характер, розміри і строки дії тих чи інших експортних обмежень, товари, на які вони розповсюджуються, а також про механізми практичного застосування таких обмежень.

Відповідно до статті XXVIII bis Генеральної угоди із тарифів і торгівлі 1994 року, сторони визнають, зокрема, велике значення для забезпечення розширення міжнародної торгівлі і доцільність періодичного проведення на взаємовигідній основі переговорів між собою, спрямованих на досягнення істотного зниження загального рівня тарифів та інших зборів на експорт, які часто можуть являти собою серйозні перешкоди на шляху загальносвітових товаропотоків [11, С.476]. Стаття XI ГАТТ 1994р. містить загальну норму, яка зобов'язує кожну сторону не запроваджувати та не зберігати кількісних обмежень на експорт будь-якого товару, призначеного для ввезення на територію іншої сторони. Проте згідно з положеннями цієї статті, дія зазначеної норми не повинна поширюватися на нетарифні регулятори експорту, що тимчасово застосовуються стороною для запобігання виникненню або досягнення скорочення критичного дефіциту товарів, які є необхідними для забезпечення адекватного задоволення її потреб [11, С.450].

У результаті реалізації вищевикладених пропозицій Україні вдалося б отримати можливість ефективно захищати національні інтереси шляхом застосування відповідних заходів експортного регулювання, не порушуючи при цьому норм і принципів системи ГАТТ/СОТ. Слід зазначити, що на сьогодні у значній кількості країн-членів СОТ експортні регулятори успішно використовуються в цілях запобігання дефіциту відповідних видів продукції на внутрішньому ринку. Так, Китай, який вступив у СОТ у грудні 2001р., застосовує на сьогодні експортне мито на значну кількість сировинних товарів і напівфабрикатів. КНР зафіксувала своє право на використання цього виду експортних обмежень у домовленостях, укладених у ході приєднання до СОТ, згідно з якими, наприклад, максимальні розміри конвенційних ставок експортного мита становлять 50% на олов'яні руди і концентрати, 40% на бензол і брухт нержавіючої сталі, 30% на свинцеві руди і концентрати.

ти, брукт алюмінієвий і дріт із сплаву міді [2, С.67]. Правова система Європейського Союзу передбачає можливість застосування його керівними структурами заходів обмеження експорту тих чи інших товарів у цілях усунення їх дефіциту в межах ЄС або запобігання виникненню такого дефіциту. Згідно з правовими нормами ЄС, у вищезазначених цілях мають використовуватися в основному заходи нетарифного регулювання експорту, насамперед, запровадження дозвільної системи на експортні поставки відповідної продукції. У 90-ті роки Польща вдавалася до застосування заборони на експорт живих гусок і гусячих яєць у цілях збереження генетичного матеріалу та кількісних обмежень на експортні поставки брукту і відходів кольорових металів [2, С. 109].

У зв'язку із вступом до СОТ свого коригування і вдосконалення потребує застосовувана в Україні система імпорتنих податкових і митних пільг у напрямі забезпечення вирівнювання умов реалізації вітчизняних та іноземних товарів на внутрішньому ринку, запобігання необґрунтованим бюджетним втратам і негативному впливу на виробництво. На сьогодні законодавство України передбачає тимчасове звільнення від ввізного мита і ПДВ імпорту товарів, призначених для задоволення виробничих потреб секторів, що забезпечують випуск авіаційної техніки, суден, броньованих машин і комплектуючих до них, якщо аналоги таких товарів не виготовляються на національній території або є неконкурентноздатними, а також ввезення продукції, що не виробляється вітчизняною промисловістю і призначена для використання підприємствами космічної, автомобільної та (з 1 січня 2004р.) поліграфічної промисловості. У цьому плані доречним є надання українським підприємствам права надсилати до компетентних органів влади дані про факти налагодження масового, серійного виробництва (якщо вони мають місце) товарів для потреб зазначених вище секторів економіки, аналогічних імпортній продукції, що користується пільговим режимом оподаткування, про показники конкурентноздатності таких товарів, а також запити щодо скасування податкових і митних пільг на поставки відповідних виробів іноземного походження. Компетентні владні структури України слід зобов'язати в законодавчому порядку забезпечувати (після проведення належної перевірки зазначеної інформації і у разі визначення її достовірності) виведення в адекватні строки

відповідних видів іноземної продукції з-під дії пільгових режимів, про які йдеться. В національному законодавстві слід також передбачити, що відмова у задоволенні запиту вищезгаданого типу має бути чітко вмотивованою. Причому відповідне українське підприємство має бути своєчасно поінформоване у письмовій формі про факт і причини відмови, а також забезпечене правом її оскарження в судовому порядку.

У законодавчому порядку необхідно визначити механізм економічних санкцій, застосування яких повинно мати місце у разі нецільового використання товарів, ввезених у безмитному режимі для потреб автомобілебудування, а також використання не за призначенням (тобто з метою іншою, ніж забезпечення реалізації інвестиційних проектів) відповідної продукції, імпортованої без сплати ввізного мита суб'єктами спеціальної економічної зони "Яворів". Для територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності в Донецькій області разом із аналогічним механізмом слід передбачити порядок запровадження санкцій у випадках нецільового використання продукції, ввезеної без сплати ПДВ. На сьогодні ж національне законодавство не містить правових положень із питань, про які йдеться.

Доцільно також забезпечити звільнення від ПДВ не тільки іноземних, а й українських товарів, призначених для задоволення виробничих потреб, пов'язаних із реалізацією проектів у рамках будь-якої території із спецрежимом інвестиційної діяльності, а також у СЕЗ "Миколаїв", "Славутич", "Курортотоліс-Трускавець" і "Яворів". Що стосується інших СЕЗ, то поставки до них товарів із митної території України, згідно з чинним законодавством, оподатковуються ПДВ за нульовою ставкою. Вищезапропоновані звільнення не повинні розповсюджуватися на підакцизні товари та продукцію груп 1-24 УКТЗЕД. Звичайно, в законодавчому порядку мають бути передбачені і санкції на випадок нецільового використання українських товарів, придбаних на пільгових умовах.

Прийнятий наприкінці 2002р. Закон України "Про внесення змін до деяких законів України з питань оподаткування підакцизних і деяких інших товарів" містить положення про те, що функціонування вільних та інших спеціальних зон, які мають економічний режим, відмінний від загального, здійснюється з урахуван-

ням того, що цей режим не поширюється на підакцизні та сільськогосподарські товари, тобто товари 1-24 груп УКТЗЕД [12, С.11]. Однак в Україні ставки, механізм справляння податків і зборів, а також податкові пільги можуть встановлюватися або змінюватися виключно законами про оподаткування [13, С.255]. Отже, зазначене положення, яке стосується змін до системи стягнення ввізного мита, слід відобразити в Законі України “Про Єдиний митний тариф” в цілях створення чітких правових підстав для його практичного застосування та забезпечення запобігання обходу імпортерами норм національного податкового законодавства і відповідно виникненню необґрунтованих бюджетних втрат. У цьому плані доречною є інформація про те, що внаслідок надання імпортерів пільг по поставках до ВЕЗ сільськогосподарських товарів у 2002р. Державний бюджет України втратив 647 млн.грн [14, С.2]. Слід також зазначити, що норми аналогічні вищезгаданим включені на сьогодні до Закону України “Про податок на додану вартість”.

Стаття 5 Закону України “Про податок на додану вартість” передбачає звільнення від ПДВ операцій із ввезення на національну митну територію товарів благодійної допомоги. Однак у тому разі, коли таке ввезення здійснюється в обсязі, що становить чи може становити загрозу конкурентноздатності аналогічних товарів, що виготовляються вітчизняними суб’єктами підприємництва, Кабінет Міністрів за заявою останніх може ввести обмеження на застосування вищезгаданої пільги щодо імпорту відповідної іноземної продукції на строк не менший, ніж 12 календарних місяців [15, С.36]. У статті 5 зазначеного Закону доречно передбачити право Кабміну щодо запровадження не тільки обмеження, але й повного припинення використання пільги, про яку йдеться. До обставин, за яких КМУ може скористатися цим правом, необхідно віднести ввезення в Україну іноземних товарів благодійної допомоги не тільки в обсязі, але й на умовах, що призводять чи загрожують призвести до штучного заниження рівня конкурентоспроможності вітчизняних аналогів. Що стосується строків використання зазначеного обмеження чи припинення застосування податкових пільг, то вони мають визначатися Кабміном у кожному окремому випадку залежно від конкретних обставин і не бути обмеженими 12-тимісячним періодом або іншими

чітко зафіксованими часовими рамками. Крім того, Кабміну доречно надати право безстрокового повного припинення застосування пільгового режиму, про який йдеться, за чітко визначених у законодавчому порядку умов. Необхідно визначити на законодавчому рівні порядок оформлення зазначеної вище заяви, її розгляду компетентними органами влади, а також умови застосування чи незастосування Кабміном відповідних обмежувальних заходів у зв'язку із такою заявою.

Стаття 11 Закону України “Про податок на додану вартість” передбачає право платника податку надавати за власним бажанням під час ввезення товарів (крім переважної більшості підакцизних товарів, продукції груп 1-24 ГС, кабельно-провідникових виробів і товарів, що ввозяться підприємствами з іноземними інвестиціями) на національну митну територію органам митного контролю простий вексель на суму податкового зобов'язання. Ідентичне право має бути надане платникам ПДВ для випадку продажу ними вітчизняних товарів на митній території України.

Реалізація зазначеного вище комплексу пропозицій сприятиме підвищенню ефективності системи податкових і митних пільг, застосовуваної в Україні, та зменшити вірогідність негативного впливу її функціонування на стан Державного бюджету та показники господарської діяльності вітчизняних підприємств, які за цих умов отримують більш широкі можливості щодо забезпечення (зокрема, за їх власною ініціативою) обґрунтованого захисту від пільгового імпорту, а також стосовно реалізації продукції власного виробництва на пільгових умовах оподаткування. Це, в свою чергу, створить передумови для підвищення рівня конкурентоздатності вітчизняних товарів на внутрішньому ринку, поліпшення стану державних фінансів і посилення спроможності як конкретних національних виробників, так і економіки України в цілому щодо отримання максимальних позитивних результатів від вступу країни до СОТ і уникнення водночас можливих несприятливих наслідків членства в цій організації, пов'язаних із необхідністю виконання зобов'язань стосовно проведення зовнішньоторговельної лібералізації.

Необхідно і забезпечення чіткої відповідності норм національного законодавства вимозі щодо додержання національного режиму у сфері оподаткування, яка сформульована у статті III

ГАТТ 1994р. і передбачає, що будь-яка сторона не повинна застосовувати щодо товарів, які походять із території іншої та імпортовані на її територію, більш жорсткий внутрішній податковий режим, ніж той, під який підпадає аналогічна вітчизняна продукція [11, С. 441]. На сьогодні національне законодавство містить норми щодо оподаткування до вступу України до СОТ певних видів вин, коньяків, брендів і коньячного спирту українського виробництва акцизним збором по ставках, нижчими за ті, що застосовуються до аналогічних товарів іноземного походження [16, С.8-9], і звільнення до 1 січня 2007р. від обкладання акцизним збором деяких категорій вітчизняних автомобілів і мотоциклів [17, С.612]. На сучасному етапі звільнені від оподаткування ПДВ операції із продажу вітчизняних продуктів дитячого харчування молочними кухнями та іншими спеціалізованими структурами, а також із продажу (передплати) та доставки періодичних видань друкованих засобів масової інформації національного виробництва, реалізації книжок, учнівських зошитів, підручників і навчальних посібників, виготовлених в Україні [18, С.8, 19, С.78]. До 1 січня 2008р. оподатковуються ПДВ за нульовою ставкою операції з продажу автомобілів, автобусів і комплектуючих виробів до них, виготовлених певними резидентами України [20, С. 2].

Отже, для врегулювання проблеми, про яку йдеться, потрібно скасувати вищезгадані дискримінаційні положення відповідних законодавчих актів України і встановити однаковий рівень оподаткування для товарів національного та іноземного походження. Причому вирівнювання ставок акцизного збору на зазначені вище спирт коньячний і алкогольні напої вітчизняного та іноземного походження слід здійснити, не очікуючи вступу України до СОТ, з огляду на те, що надання більш сприятливого податкового режиму для тих із цих товарів, що виготовлені на національній території, суперечить положенням щодо національного режиму у сфері внутрішнього оподаткування не тільки Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (що може викликати додаткові перешкоди на шляху вступу до СОТ), а й діючих на сьогодні Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 11 червня 1994р. та цілого ряду інших міжнародних договорів України.

У цілях запобігання виникненню, зокрема після вступу України до СОТ, нових подібних випадків дискримінації в національній правовій базі необхідно передбачити, що у разі встановлення пільг із сплати внутрішніх податків (ПДВ і акцизний збір) для українських товарів повністю ідентичні пільги мають автоматично застосовуватися щодо аналогічних товарів походженням із країн, з якими Україна уклала міжнародні договори із взаємного надання національного режиму у податковій сфері, які ратифіковані парламентом і набрали чинності. Крім цього, в Законі України “Про податок на додану вартість” слід передбачити, що ПДВ може регулюватися не тільки міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою до дати набрання чинності цим Законом, а й положеннями угод із іноземними державами про взаємне надання національного режиму у сфері непрямого оподаткування, ратифікація яких національним парламентом відбулася після вищезгаданої дати. У зазначений спосіб вдасться конкретизувати по відношенню до угод із питань взаємного надання національного режиму сформульований в Законі України “Про систему оподаткування” принцип, згідно з яким, якщо міжнародним договором, ратифікованим Верховною Радою, встановлено інші правила, ніж ті, що містять закони України про оподаткування, то застосовуються правила такого договору [13, С. 262].

Доречним є проведення за участю органів державної влади, відповідних наукових, дорадчих і комерційних структур дослідження на предмет визначення недоліків і переваг задекларованої у 2002р перспективної участі України у нульових секторальних ініціативах (тобто домовленостях між певними країнами-членами СОТ щодо взаємного скасування ввізного мита на чітко визначені товари), дія яких розповсюджується на торгівлю дистильованими спиртами, пивом, сільськогосподарською і будівельною технікою, меблями, медичним обладнанням, сталлю, іграшками, цивільною авіатехнікою, товарами, використовуваними у сфері інформаційних технологій, та деякою іншою продукцією [21, С. 120]. Це дослідження повинно передбачати аналіз широкого спектру можливих наслідків прийняття Україною рішення стосовно приєднання до кожної із зазначених ініціатив. Так, повинен братися до уваги вплив такого рішення на становище і перспективи розвитку національних продуцентів відповідного товару з точки зору

як посилення конкуренції на внутрішньому ринку, так і розширення можливостей щодо експорту цієї продукції. Має також враховуватися позитивний ефект від скасування ввізного мита на зазначену продукцію (особливо ту, що має виробниче призначення) в плані зменшення внутрішніх цін на нього, а також вплив рішення, про яке йдеться, на динаміку обсягів бюджетних надходжень.

Надання Україною інших торговельних поступок в ході вступу до СОТ і укладення нею нових угод про вільну торгівлю, які на сьогодні передбачається підписати з ЄС та Єгиптом, може обумовити (особливо в коротко- і середньостроковій перспективі) скорочення бюджетних надходжень. Такі тенденції можуть бути посилені за рахунок податкової реформи, що триває на сучасному етапі, в результаті якої, зокрема, з 1 січня 2004р. ставка податку на прибуток підприємств буде зменшена з 30 до 25% [22, С.10, 13], базова ставка податку з доходів фізичних осіб буде скорочена до 13%, а з 1 січня 2007р. – підвищена до 15% [23, С.8, 12], а ставку ПДВ передбачається знизити з 20 до 15%. Отже, прогнозовані наслідки приєднання України до тієї чи іншої нульової секторальної ініціативи для її бюджету доречно розглядати у поєднанні з очікуваними фіскальними результатами загальної лібералізації її митно-тарифного режиму та зменшення рівня внутрішнього оподаткування.

Слід зазначити, що останнім часом досить чітко простежується тенденція посилення тиску, який чинять країни-члени СОТ на держави, що вступають до цієї організації, для того, щоб схилити їх до участі в нульових секторальних ініціативах. Проте така участь не є обов'язковою. Отже, якщо в результаті дослідження, про яке йдеться, буде визначена недоцільність приєднання до певної нульової секторальної ініціативи або до групи таких ініціатив, Україна може змінити свою позицію з цього приводу на переговорах щодо вступу до СОТ. Звичайно, така зміна позиції має бути чітко обгрунтованою, насамперед, шляхом доведення до відома компетентних органів СОТ і країн-членів цієї організації результатів вищезгаданого дослідження. В процесі підготовки (у разі потреби) обгрунтування, про яке йдеться, органам влади України доречно враховувати досвід інших країн, що знаходяться на завершальному етапі приєднання або вже вступили до СОТ,

позиція багатьох із яких (наприклад, Росії, Китаю) щодо приєднання до нульових секторальних ініціатив є значно більш стриманою і обережною.

Врахування вищевикладених міркувань сприятиме отриманню Україною суттєвих позитивних результатів від набуття членства у Світовій організації торгівлі і уникненню відчутних негативних наслідків цієї події.

Потрібним є також прискорення розробки і подальше прийняття проекту Закону України, спрямованого на врегулювання проблеми приведення національної системи надання державної допомоги недержавним підприємствам у відповідність із нормами Угоди про субсидії і компенсаційні заходи Уругвайського раунду. Вирішення цієї задачі є тим більш актуальним з огляду на те, що первісно Кабінет Міністрів України зобов'язав відповідні центральні органи виконавчої влади розробити законопроект, про який йдеться, до грудня 2000р. [24, С.74], але у подальшому строк розробки проекту був перенесений на 2005р. [25, С.160]. Ухвалення зазначеного правового акту дасть Україні можливість забезпечити надання державної допомоги недержавним підприємствам на основі норм системи ГАТТ/СОР і створить таким чином передумови для прискорення її приєднання до Світової організації торгівлі і запобігання застосуванню іноземними державами антисубсидійних санкцій щодо поставок на їх території національних товарів.

У зв'язку із очікуваним вступом України до СОР, який призведе до скорочення ставок ввізного мита на аграрну продукцію та, скоріш за все, посилить конкуренцію на внутрішньому ринку, доречно розробити і прийняти Закон, спрямований на запровадження в національну правову базу норм статті 5 Угоди про сільське господарство Уругвайського раунду, які регламентують механізми застосування спеціальних захисних заходів (у формі додаткового мита) щодо імпорту того чи іншого сільськогосподарського товару у разі здійснення його поставок в обсягах, що є більшими, або за цінами, які є меншими за розраховані відповідним

чином граничні величини [11, С.38-41]. Крім того, Україні необхідно в процесі формування свого розкладу поступок, пов'язаних із її приєднанням до СОТ, визначити товари щодо імпорту яких вона резервує за собою право застосовувати такі спеціальні захисні заходи для забезпечення можливості їх вжиття після набуття членства у СОТ.

Потрібним також є відображення в національному законодавстві положень статті XII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (стосовно використання імпорتنих обмежень у цілях забезпечення рівноваги платіжного балансу) та Домовленості про положення ГАТТ 1994р. щодо платіжного балансу, що створить підстави для забезпечення на основі використання норм системи ГАТТ/СОТ запобігання виникненню серйозного дефіциту платіжного балансу і водночас – додаткового захисту відповідних секторів національної економіки. До використання торговельних обмежень для оздоровлення платіжного балансу успішно вдавалися на тих чи інших етапах свого розвитку різні країни світу. Так, Південна Корея використовувала такі обмеження (насамперед, стосовно імпорту аграрної продукції) упродовж значного періоду часу до кінця 80-х років [2, С. 96]. Індія прийняла зобов'язання стосовно поетапного (упродовж 6 років) скасування таких обмежень, застосовуваних у формі імпорتنих квот, на 2,4 тис. товарних позицій свого митного тарифу лише у 1997р. [2, С. 78]. У цілях підтримки рівноваги свого платіжного балансу Польща запровадила імпорتنий податок на ввезення всіх товарів, за винятком алкогольних і тютюнових виробів, палива та автомобілей, за ставкою 6% [2, С. 107]. Ставка цього податку була зменшена до 5% у 1995р. і до 3% у 1996р. [2, С. 108]. У 1997р. цей податок був повністю скасований [2, С. 109].

Необхідно і запровадження в правову базу України положень Угоди про процедури ліцензування імпорту Уругвайського раунду. Необхідність реалізації цієї задачі була визначена Президентом України на початку 2002р. [21, С. 117], а також у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, схваленій Постановою

Верховної Ради від 17 квітня 2003р. №729-IV. З точки зору переважної більшості фахівців, вирішення цієї задачі сприятиме підвищенню ефективності національної системи ліцензування зовнішньоекономічних операцій за рахунок включення до неї цілого ряду дійових механізмів, підходів і процедур, які на сьогодні результативно використовуються у багатьох країнах світу. У цьому випадку Україні вдасться також забезпечити запобігання висуванню її торговельними партнерами (зокрема, державами, що входять до складу Робочої групи) претензій з приводу національної системи імпортного ліцензування, яке спроможне справити негативний вплив на обсяги експорту українських товарів і на темпи просування країни на шляху до Світової організації торгівлі.

Підвищенню результативності запровадження в національну правову базу вищезазначених норм системи ГАТТ/СОТ щодо захисту вітчизняних продуцентів сільськогосподарських товарів, ліцензування імпорту та підтримки рівноваги платіжного балансу спроможне значною мірою сприяти знову ж таки проведення комплексних досліджень положень законодавства країн-членів СОТ, які регламентують ці питання, а також практики застосування цими державами відповідних зовнішньоторговельних регуляторів.

Реалізація всього комплексу вищевикладених пропозицій у поєднанні із проведенням обґрунтованої і всебічно зваженої внутрішньоекономічної політики сприятиме прискоренню вступу України до СОТ і забезпеченню за рахунок членства в цій організації суттєвого підвищення темпів протікання процесів виробничого розвитку, ринкової трансформації та макроекономічної стабілізації в її народному господарстві.

Література:

1. Мойсеєнко Ю. Вступ України до СОТ: перспективи і реалії // Уряд. кур'єр. – 2001. – № 116 (2043). – С.3.

2. Опыт стран-членов ВТО по защите национальных интересов на внутреннем и внешнем рынках. Журнальный вариант монографического исследования под руководством Королева И.С. // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 8. – С.11–121.

3. Статистичний щорічник України за 2001 рік. – К.:Техніка, 2002. – 646с.

4. Михеев В. Экономика СВА: не состоявшееся (пока) единство // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 6. – С.72-81.

5. Азаров О.М. Міжнародно-правові питання інтеграції України в систему світової торгівлі ГАТТ/СОТ // Зовнішня торгівля: право та економіка: Зб. наук. пр. – Випуск 1(5).– К.: УАЗТ, 2001. – С. 15 – 22.

6. Гуминська Н.В. Формування торговельного режиму України в контексті правил і принципів СОТ // Зовнішня торгівля: право та економіка: Зб. наук. пр. – Випуск 1(5). – К.: УАЗТ, 2001. – С. 119 – 123.

7. Гуминська Н.В. Роль антидемпінгової політики в підвищенні ефективності зовнішньоторговельної діяльності України // Міжнародні відносини: Зб. наук. пр. – Випуск 16.– К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2000. – С. 42 – 46.

8. Кобута І.В. Законодавче забезпечення вступу України до СОТ у сфері сільського господарства // Україна-СОТ: Інформаційний бюлетень. - 2002. – № 1. – С.5–7.

9. Осика С.Г., Пятницький В.Т. Світова організація торгівлі. – К.: К.І.С., 2001. – 491 с.

10. Осика С.Г., Коновалов В.В., Покрещук О.О. Правове регулювання імпорту: антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи. – К.: УАЗТ, 2001. – 639с.

11. Результаты Уругвайского раунда многосторонних торговых переговоров: Тексты официальных документов. – К.: Вимір, 1998. – 520 с.

12. Закон України від 24 грудня 2002р. № 347-IV Про внесення змін до деяких законів України з питань оподаткування підакцизних і деяких інших товарів // Уряд. кур'єр. – 2003. – № 6 (2421). – С.11.

13. Закон України від 18 лютого 1997р. № 77/97-ВР Про внесення змін до Закону України “Про систему оподаткування” // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 16. – С.255-262.

14. Самсоненко Л. “Пільги” руйнують конкурентне середовище внутрішнього ринку // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 24 (2439). – С.2.

15. Закон України від 19 листопада 1997р. № 644/97-ВР Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань оподаткування // Офіційний вісник України. - 1997. - № 50. - С.35-37.

16. Закон України від 22 травня 2003р. № 849-IV Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2003 рік” та деяких інших законодавчих актів // Урядовий кур’єр. – 2003. – № 103 (2518). – С.8–10.

17. Закон України від 12 червня 1997р. № 340/97-ВР Про внесення змін до Закону України “Про ставки акцизного збору і ввізного мита на деякі транспортні засоби та шини до них” // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 34. – С.612.

18. Закон України від 3 квітня 1997р. № 168/97-ВР Про податок на додану вартість // Офіційний вісник України. – 1997. – № 18. – С.3-23.

19. Закон України від 17 лютого 2000р. № 1460-III Про внесення змін до статті 5 Закону України “Про податок на додану вартість” // Офіційний вісник України. – 2000. – № 11. – С.78.

20. Закон України від 15 листопада 2001р. №2779-III Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної підтримки автомобілебудівної промисловості України // Уряд. кур’єр. Орієнтир. - 2001. – № 241 (2168). – С.1-5.

21. Указ Президента України від 5 лютого 2002р. №104/2002 Про Програму заходів щодо завершення вступу України до Світової організації торгівлі // Офіційний вісник України. – 2002. – № 6. – С.113–122.

22. Закон України від 24 грудня 2002р. № 349-IV Про внесення змін до Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” // Уряд. кур’єр. Орієнтир. – 2003. – № 12 (2427). – С.1–13.

23. Закон України від 22 травня 2003р. № 889-IV Про податок із доходів фізичних осіб // Урядовий кур’єр. – 2003. – № 127 (2542). – С.5–12.

24. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2000р. №747 Про підсумки економічного та соціального розвитку за I квартал 2000 року // Офіційний вісник України. – 2000. – № 18. – С.54–176.

25. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2002р. №1394 Про виконання завдань, що випливають із послань Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки” та “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 році” // Офіційний вісник України. – 2002. – № 38. – С.84–226.

Г.М. Паламарчук

МОДЕРНІЗАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СТРУКТУР

Розглядаються питання організаційної перебудови економіки України. Сформульовані основні методичні принципи та підходи до модернізації організаційних структур на інноваційних засадах

Організаційна перебудова є неодмінною умовою формування інноваційної моделі економічного розвитку України. Забезпечення ефективності організаційних перетворень, тобто їх спрямування на підвищення результативності виробництва, запровадження прогресивної стратегії науково-технологічного розвитку, оптимізацію інвестиційних процесів, використання наявних економічних ресурсів, передбачає ретельний аналіз сукупності чинників як внутрішнього, так і зовнішнього характеру та розробку базових принципів організаційних змін із їх урахуванням.

Основною вимогою організаційних зрушень має стати додержання системного підходу, який пов'язаний зі здійсненням відповідних інституційних перетворень, рухом від фрагментарної до цілісної національної економіки, конкурентоспроможної у світовому господарстві. Головною проблемою організаційного розвитку на сучасному етапі є поєднання вирішення загальних питань перехідного періоду та розв'язання завдань запровадження інноваційної економічної моделі, що відповідає сучасним вимогам. Для вибору певних шляхів і методів організаційних перетворень особливого значення набуває врахування необхідності докорінної структурної та технологічної перебудови. Створення нових типів підприємств, їх реорганізація, ліквідація неефективних невід'ємні від структурних змін в економіці та запровадження прогресивних технологій. Реалізація цих завдань вимагає побудови відповідного стимулюючого нормативно-правового поля. Помилки, здійснені на початку реформування економічної системи країни, спри-

ISBN 966-02-2825-2

Актуальні аспекти механізму
модернізації економіки. – Київ, 2003.
© Г.М. Паламарчук, 2003.

чинили негативні організаційні процеси, що знайшли свій прояв у розукрупненні виробництва, утворенні слабких господарських суб'єктів. Розвиток ринкових відносин було помилково поєднано з орієнтацією на створення умов господарювання, які більше відповідали раннім стадіям капіталізму, відродженню дрібнотоварного виробництва. Пристосування підприємств до ринку не супроводжувалось удосконаленням організаційної будови і коопераційних зв'язків. Тривалість кризового періоду була зумовлена значною мірою саме негативними організаційними процесами. Проблема полягала у відсутності інститутів, здатних компенсувати обмежені можливості ринкових механізмів на етапі їх становлення, складності пристосування підприємств до нових умов господарювання. Так, не був врахований інформаційний чинник їх діяльності, тобто забезпечення доступу до досконалої інформації, без якої неможливо володіти знанням ринкової кон'юнктури, приймати оптимальні ділові рішення.

Важливість наукового осмислення наслідків початкового реформування економіки, зокрема щодо її організаційного устрою, зумовлена необхідністю пошуку шляхів виходу із становища, яке склалося, на засадах впровадження таких організаційних структур і методів господарювання, що відповідають прогресивним тенденціям світового розвитку і які можуть бути адаптовані до конкретних умов сучасного стану соціально-економічного розвитку України.

До основних зовнішніх чинників, що мають визначати організаційний розвиток економіки України, слід віднести глобалізацію світової економіки, зростання ролі глобальної конкуренції. Економіка України об'єктивно задіяна у процеси глобалізації, що розгортаються, і безпосередньо впливають на неї та її майбутнє. Саме глобалізація зумовила загострення міжнародної конкуренції. Під впливом конкурентного тиску відбувається запровадження інновацій у межах світової економіки. Перевагою глобалізації є економія на масштабах виробництва, що забезпечує зниження витрат і цін, підвищення продуктивності праці на засадах раціоналізації виробництва на глобальному рівні та розповсюдження новітніх технологій.

В сучасних умовах ніяка національна економіка вже не може забезпечити свій прогресивний розвиток, орієнтований на су-

часні технології без урахування закономірностей розвитку світового господарства. Тому організаційна будова економіки України має втілити загальносвітові принципи. У зв'язку з цим великого значення набувають прогнозно-аналітичні дослідження світових тенденцій організаційного розвитку. Важливою є орієнтація на створення конкурентоспроможних організаційних структур, що здатні б були ефективно функціонувати в умовах загострення міжнародної технологічної конкуренції.

Провідною організаційною ланкою сучасної світової економіки є висококонцентровані та інтегровані структури, що утворились внаслідок інтенсивного розвитку інтеграційних процесів, що охопили не тільки окремі фірми, корпорації, сфери економічної діяльності, але й різні країни. Велетенськими структурами, діяльність яких обіймає всі галузі сучасної економіки і більшість регіонів світу, є транснаціональні корпорації. Складовими частинами відомих ТНК вже стали підприємства окремих галузей економіки України, зокрема харчової. Так, найбільша в світі компанія з випуску продуктів харчування Nestle нещодавно офіційно оголосила про підписання 7 листопада 2003 р. угоди з компанією “Волинь-холдинг”, виробу якої відомі споживачам під торговою маркою “Торчин-продукт”, про придбання 100 відсотків акцій цього підприємства. В 1998 р. Nestle придбала контрольний пакет акцій кондитерської фабрики “Світоч” [1, с. 15].

У сучасних умовах глобальна конкуренція відбувається вже не тільки між країнами, скільки між транснаціональними відтворювальними системами. Кожна з цих систем об'єднує, з одного боку, національні системи освіти населення, накопичення капіталу, організації науки відповідних країн, а, з іншого – виробничо-підприємницькі та фінансові структури, що працюють у межах світового ринку. Саме вони формують ядро світової економічної системи, що концентрує інтелектуальний, науково-технічний та фінансовий потенціали. Валовий внутрішній світовий продукт зараз становить приблизно 30 трлн. дол., а інтерналізована частина світової економіки – близько 13 трлн. дол., тобто ступінь глобалізації світової економіки наближається до половини ВВП всіх країн [2, с. 43].

Транснаціональний капітал (західний, російський) впливатиме не тільки на окремі сегменти ринку, але й на економіку і по-

літику в цілому. Тому, за таких обставин, вважається необхідною розробка комплексної системи законодавства, яка б регламентувала діяльність ТНК в Україні і визначала взаємні права та зобов'язання транснаціональних корпорацій та української держави [3, с. 43]. Поки що в Україні не сформоване комплексне законодавство, яке б визначало національний режим функціонування ТНК. Існуючі розрізнені юридичні норми, що регламентують діяльність іноземного капіталу, не погоджені з відповідними міжнародними механізмами, до яких Україна ще має приєднатися. При цьому необхідним є послідовне забезпечення національних інтересів, пошук механізмів справедливого розподілу між сторонами доходів і витрат.

Вирішення питань еквівалентного зовнішньоекономічного обміну ускладнюється проблемами побудови економічної моделі країни. Орієнтація на тотальний лібералізм у реформуванні економіки протягом тривалого часу, відсутність належних механізмів державного регулювання щодо забезпечення національних інтересів не сприяли проведенню ефективної зовнішньоекономічної політики. Стратегічним цілям економічного розвитку країни не відповідає концепція перебільшення ролі малого і середнього бізнесу, його протиставлення великому капіталу та великим підприємствам, що була поширена в перші роки реформування національної економіки.

Інтеграційні тенденції знаходять свій прояв у процесах злиття та поглинань. Насамперед, ці процеси відбуваються у таких галузях, як телекомунікації, виробництво комп'ютерів і програмне забезпечення, електроніка, фінансова сфера, хімічна промисловість, видобування нафти та природного газу, фармацевтична, аерокосмічна [4, с. 27]. Кількість міжнародних операцій щодо злиття та поглинань зросла з 151 у 1990 р. до 1144 у 2000 р. [5, с. 43]. Спроби перешкодити, наприклад, з боку Європейської комісії, злиттям і поглинанням все частіше не досягають своєї мети через їх економічну недоцільність в умовах загострення конкуренції між провідними ТНК світу [6, с. 36]. З цих позицій концентрацію і централізацію національного капіталу, утвердження могутніх господарчих утворень слід віднести до пріоритетних напрямів організаційної перебудови економіки України.

Під впливом розвитку інформаційної структури, ускладнення характеристик попиту та необхідності забезпечення відповідності пропозиції попиту щодо кількості та якості змінюється вся система маркетингу. Визначальними стають персоніфікація товарів і послуг, коли споживач та його замовлення впливають на характеристики продукції. У зв'язку з цим відбувається реструктуризація багатьох диверсифікованих компаній у напрямку посилення спеціалізації та концентрації на профільюючих галузях діяльності. Таким чином, якщо нещодавно диверсифікація та створення на цій основі багатогалузевих холдингів і конгломератів оцінювались як важливі важелі підвищення ефективності діяльності компаній, то в сучасних умовах доцільними стали процеси дедиверсифікації (спеціалізації) компаній. Високий рівень диверсифікації південно-корейських фінансово-промислових груп став однією з причин економічної кризи в країні. Зайва диверсифікація бізнесу є досить поширеним явищем на сучасному етапі розвитку українського підприємництва, що зумовлено, насамперед, складністю та протиріччям трансформаційних процесів, зокрема приватизації.

Технологічна та фінансово-економічна доцільність приєднання одних підприємств і позбавлення від інших, передусім непрофільних, визначається, головним чином, особливостями різних станів приватизації. Зосередження окремих підприємств в одній компанії часто не мало технологічної основи, майнова стратегія останніх не відзначалася чіткою технологічною спрямованістю, а хаотичним характером. Разом із тим в останні роки вже посилюється тенденція концентрації власності в межах вертикально інтегрованих структур.

Зміни в приватизації визначили перехід на новий рівень процесу концентрації власності, який спочатку здійснювався переважно в межах одного підприємства. Вже спостерігається подолання наслідків приватизації, що розірвала колишні галузеві та міжгалузеві зв'язки. З точки зору формування реальних полюсів контролю в корпораціях продовжується процес концентрації важелів влади і управління бізнесом (не обов'язково на засадах володіння акціями) у вузьких груп партнерів – реальних власників. Має місце як явний, так і закамуюфльований процес концентрації власності. Бажаним було б поширення позитивної тенденції пе-

реходу від відносно аморфних утворень типу конгломератів до більш однорідних структур із чіткими організаційно-правовими обмеженнями. Визначення та обґрунтування критеріїв формування таких структур ще потребують свого вирішення. Залучення суб'єктів української економіки до діяльності декількох галузей подібно корейським чеболям перешкоджає їм орієнтуватись на сучасні ефективні моделі поведінки.

З початку 1990-х років на світових ринках поступово стали домінувати компанії, орієнтовані на стратегію досягнення ефекту економії на масштабі використання ключових ресурсів фірми [7, с. 132]. Ця стратегія характеризується досягненням значних обсягів виробництва товарів і послуг у межах відносно вузького асортименту, відмовою від непрофільних видів діяльності, не пов'язаних із застосуванням ключових ресурсів, ціновою конкуренцією, використанням, головним чином, ринкових механізмів взаємодії компаній. Саме ці характеристики зумовлюють переваги фірм щодо створення умов для інноваційної активності. При цьому в межах спеціалізованого розвитку відбувається таке зростання фінансової ефективності, яка компенсує одночасне зростання трансакційних витрат. Найбільш швидкими засобами досягнення ефекту масштабу і відповідного підвищення ефективності стали корпоративні злиття та поглинання. Домінуючу на ринках думку висловив Б. Гейтс, який зауважив, що “компанії, які не зможуть досягти ефективного масштабу, будуть поглинуті більш великими компаніями” [7, с. 134]. В умовах економічного спаду зберегти свої позиції вдалося лише вузькоспеціалізованим на своїх ключових ресурсах компаніям, що здійснювали операції в глобальному масштабі і мали “потужний” міжнародний бренд. Найбільш успішними виявились ті з них, які концентрували свої зусилля на досягненні ефекту масштабу на засадах однорідності технологічної платформи, адаптованої під максимальну кількість виробів, а не випуску самої продукції. При цьому зниження витрат не супроводжувалось погіршенням асортименту і якості продукції.

Таким чином, одним із основних напрямів модернізації організації, запровадження інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки України має стати орієнтація на стратегію досягнення ефекту економії на масштабі, що передбачає стимулюван-

ня формування в галузях кінцевого споживання глобальних брендів вітчизняного походження, вузькоспеціалізованих на ключових ресурсах.

Важливою рисою постіндустріальної економіки є організаційне розмаїття, що зумовлене новими інформаційними та технологічними можливостями глобалізації. Так, зокрема, різні організаційні форми набули поширення у розвитку малого бізнесу. Особливо ефективними є форми, що базуються на інтеграційних засадах і перетворюють малий бізнес у взаємодіючий з іншими господарськими структурами елемент економічного середовища. Великого значення для розвитку малого підприємництва на інтеграційних засадах набуває запровадження системи франчайзингу.

Перспективними напрямками розгортання цієї організаційної форми є роздрібна торгівля, громадське харчування, медичне обслуговування, автосервіс, домашні послуги, ділові послуги, консультування. В Україні відомі компанії-франчайзери “Кока-Кола”, “Мак-Дональдс”, “Адідас” “Пепсі-Кола”, “Фуджі-Фільм” тощо. Глобалізація та формування зрілих концепцій і методів в управлінні посилюють тенденції приєднання незалежних малих підприємств до франшизних систем. У розвитку цього процесу зацікавлені як названі системи, що намагаються розширити зону впливу за рахунок включення незалежних операторів, так і останні, які все більше починають шукати шляхи підвищення своєї конкурентоздатності, приєднуючись до відомих сіток зі знаними торговельними марками. На основі франшизних систем змінюється характер конкуренції, поширюється взаємовигідне співробітництво. Головна функція конкурентної боротьби переходить до системи в цілому. В межах франчайзингу здійснюється контроль щодо якості товарів і послуг, підтримки торгової марки та репутації системи. В той же час франчайзинг залишає великі можливості для дій оператора, який володіє самостійністю та юридичною незалежністю власного бізнесу. Прискорення створення економічних механізмів, відповідних нормативно-законодавчих основ, спрямованих на розвиток франчайзингу в Україні, набуває все більшої актуальності.

В останні десятиріччя у світі, особливо у країнах, що розвиваються, набула поширення така багатофункціональна організаційна форма, як кластер (група підприємств, що територіально

близько розташовані, що об'єднані в єдине ціле для виконання певної функції або досягнення певної мети, зокрема організують спільні закупки сировини та збуту своїх товарів), ефективність якої зумовлена, насамперед, можливостями міжфірмової кооперації малих і середніх підприємств, що дозволяє подолати ізольованість і розрізненість підприємств.

Проблеми діяльності більшості малих підприємств в Україні значною мірою пов'язані з відсутністю навиків взаємодопомоги, вони майже не скоординовані на відміну від таких підприємств у розвинутих державах, що мають власні установи, банки, сформовані системи кооперування. Об'єднання малих підприємств на добровільних засадах сприятимуть вирішенню їх спільних проблем, підвищуючи ефективність інвестицій і прискорюючи економічне зростання.

Першим кроком до запровадження моделі кластерів в Україні була Програма "Поділля Перший", реалізація якої розпочалась у 1998 р. у Хмельницьку з ініціативи відомого американського економіста Вольфганга Прайса. Програма спрямована на зупинення спаду виробництва і підвищення продуктивності праці регіону Поділля на базі використання переваг від кооперації та об'єднання зусиль підприємств без залучення державних коштів. За сприяння асоціації "Поділля Перший" створені та активно розвиваються шість кластерів. Це будівельний, швейний, продовольчий у Хмельницькому, харчовий та туристичний у Кам'янець-Подільському, кластер сільського туризму у Шепетівці. У межах Хмельницького обласного об'єднання "Будівельний кластер", до якого входять 30 підприємств, виробляється абсолютна більшість складових для будівництва. Співпраця всіх учасників виробничого процесу від постачальників сировини до споживача кінцевого продукту створює єдиний інформаційний та економічний простір, дає постійне завантаження підприємствам, що забезпечує зниження собівартості продукції [8, с. 10]. Широке впровадження стратегій місцевого економічного розвитку з використанням кластерної моделі можливе лише за підтримки держави за допомогою відповідних стимулюючих важелів.

Поширеною в зарубіжних країнах є система функціональних виробничих зв'язків між великими та дрібними промисловими фірмами (субпідряду), що набула розвитку в автомобільній, елек-

тротехнічній, електронній промисловості, окремих галузях машинобудування. На засадах спеціалізації та кооперації малий бізнес перетворюється у невід'ємну частину великого виробництва. Запровадження субпідрядної системи є одним із перспективних напрямів розвитку малого бізнесу України зокрема, і організаційного розвитку економіки в цілому.

Таким чином, модернізація організаційних структур на інноваційних засадах має відбуватися відповідно до прогресивних світових тенденцій з урахуванням можливості їх адаптації до конкретних національних умов, сучасного стану соціально-економічних перетворень. Організаційні інновації повинні бути спрямовані на підвищення міжнародної конкурентоспроможності національних виробників за допомогою інституційного забезпечення стимулюючих механізмів, створення необхідних нормативно-правових основ. Система заходів має бути підпорядкована точно визначеній меті зростання інноваційної активності, сприяння використанню досягнень науково-технічного прогресу.

Література:

1. У "Торчинпродукту" новий власник // Урядовий кур'єр. – № 216. – 15 листопада 2003 р.
2. Кучуков Р., Савка А. Некоторые особенности процессов глобализации // Экономист. – 2003. – № 5.
3. Іноземні інвестиції та національний капітал: парадигма взаємодії: 36. наук. ст. / Під ред. Я.А.Жаліла. – К.: Сатсанга. – 2001.
4. Костин А.Л. Глобализация и мировые тенденции укрупнения капитала // Финансы и кредит. – 2001. – № 5.
5. Губайдуллина Ф. Прямые иностранные инвестиции, деятельность ТНК и глобализация // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 2.
6. Цыгичко А. Высокая цена конкурентоспособности // Экономист. – 2003. – № 1.
7. Сергиенко Я. Рыночные модели развития корпоративного сектора // Вопросы экономики. – 2002. – № 1.
8. Чечелюк П. Кластер. Не плазування перед заходом, а нова ініціатива у будівельному бізнесі // Дзеркало тижня. – 2003. – № 36. – 20 вересня.

В.П. Супрун

РЕГУЛЮВАННЯ НЕКОНКУРЕНТНИХ ГАЛУЗЕЙ ЕКОНОМІКИ

Аналізується проблема регулювання неконкурентних галузей економіки, виокремлюються чотири головні напрями зазначеного регулювання, обґрунтовується неможливість їх поєднання в одному регулюючому органі.

Включення до Закону України “Про природні монополії” (ст. 1) загального визначення природні монополії викликає певну критику фахівців. По-перше, його складність створює істотні незручності при практичному застосуванні, яким займаються здебільшого юристи, управлінці певної галузі, господарники-практики. По-друге, запровадження поняття “природна монополія”, а тим більше – визначення в Законі конкретного переліку послуг, що належать до природної монополії, містить небезпеку узаконення монополізації. Адже технологічні зміни створюють передумови для розвитку конкуренції там, де існувала “природна” монополія, але за Законом до цієї галузі і надалі застосовуватимуть правила як до суцільно монополізованої, що не буде стимулюватися розвиток конкуренції. Може мати місце виникнення нових монопольних утворень, але, оскільки їх не внесено до “офіційного списку”, до них не можна застосувати відповідні норми. В Україні таке явище зараз спостерігається в кабельному телебаченні. За своїми істотними технічними параметрами це така ж мережа, як, скажімо, телефонний зв’язок загального користування. Проте послуги телефонної мережі утворюють ринок природної монополії, а послуги мережі кабельного телебачення – ні. Враховуючи, що одна й та ж мережа може одночасно використовуватись як система кабельного телебачення і система двосторонньої передачі інформації, не виключена близька до абсурдної ситуація, коли одна й та ж сукупність технічних засобів повинна

ISBN 966-02-2825-2

Актуальні аспекти механізму
модернізації економіки. – Київ, 2003.
© В.П. Супрун, 2003.

буде розглядатись як така, що належить до сфери природної монополії і водночас не належить до неї. В кінцевому рахунку, технологічними змінами поправки можуть і повинні бути внесені й до законодавства.

Досвід показує, що найкращим регулятором відносин між учасниками ринку є вільна конкуренція. Однак не в усіх галузях і сферах економіки вільна гра конкуренції може бути запроваджена як регулятор ринкових відносин. До таких галузей належать, насамперед, ринки, що прийнято називати сферою природних монополій. Але ними частина економіки, в якій конкуренція не виконує роль ринкового регулятора, не вичерпується. В багатьох випадках конкуренція свідомо усувається чи обмежується державою, виходячи з інтересів безпеки, оборони, громадського порядку, інших міркувань, що передбачають запровадження особливо ретельного контролю за певними видами господарської діяльності. Тому у світі зазначену проблему формують здебільшого не як “регулювання природних монополій”, а як “галузеве регулювання”, що стосується, передусім, комунальних послуг та індустрії інфраструктури.

Отже, за умови неефективності конкуренції між підприємцями регулятором ринкових відносин через такі важелі реалізації товару, як ціна, його якість і доступ до нього можуть виступати не учасники ринку (продавці, покупці) самостійно, а держава. Це впливає, насамперед, з того, що саме держава може найбільш повно відображати і гармонізувати інтереси широких і різноманітних груп суспільства, оскільки крім іншого має в своєму розпорядженні засоби примусу, необхідні для дотримання всіма учасниками ринку визначених нею умов реалізації товарів.

Проблема регулювання природних монополій, чи, у більш широкому плані, регулювання неконкурентних галузей економіки зводиться в кінцевому рахунку до питання про встановлення державою певних вимог стосовно реалізації товарів і забезпечення їх дотримання.

Зазначені вимоги можна об'єднати в чотири групи, що утворюють головні напрями регулювання неконкурентних галузей економіки.

Перший напрям - це вимоги щодо цін, тарифів на товари, що реалізуються за відсутності конкуренції. Встановлення і забезпечення дотримання цієї групи вимог утворює цінове регулювання.

Попри зовнішню простоту, за змістом цінове регулювання є одним із найскладніших напрямів регулювання. Адже ціна, з одного боку, не повинна ущемляти споживача, має стимулювати попит, а значить, бути достатньо низькою. Проте, з іншого боку, вона має забезпечити нормальне функціонування та розвиток підприємця. Бо, якщо останній зникне з ринку, скоротиться виробництво, на ринку виникне дефіцит і в кінцевому рахунку ціна зросте ще більше. Отже, ефективна ціна (тариф), крім покриття витрат, створює прибуток, необхідний для інвестиційного розвитку.

Але тут виникає ряд питань щодо критеріїв обґрунтованості витрат і цін (розмір витрат і стимулювання їх зниження), розмір прибутку для забезпечення оптимального розвитку виробництва? Міжгалузеві пропорції цін і тарифів, тобто, чи потрібно, встановлюючи високі тарифи в певних галузях, забезпечувати прискорений розвиток останніх ціною гальмування розвитку інших. Адже, якщо встановити високі ціни на послуги підприємств сфери природних монополій, вони будуть розвиватися за рахунок гальмування інших, якщо, навпаки, – інші галузі розвиватимуться прискорено на тлі гальмування розвитку природних монополій.

На жаль, національне законодавство про природні монополії подекуди доволі формально підходить до вирішення цих питань. Наприклад, у статті 9 Закону “Про природні монополії” зазначено, що “при регулюванні цін (тарифів) на товари суб’єктів природних монополій враховуються витрати, що згідно з законами про оподаткування відносяться на валові витрати виробництва та обігу”. Але, законодавство про оподаткування має зовсім інші цілі, аніж забезпечення економічної обґрунтованості витрат, тому застосування його норм в якості вирішального критерію такої обґрунтованості виглядає щонайменш недостатньо продуманим. Далі, в цій же статті Закону передбачається враховувати в цінах (тарифах) на товари природних монополій “вартість основних виробничих фондів, амортизаційні відрахування, потреби в інвестиціях, необхідних для відтворення основних виробничих фон-

дів”. Проте такий підхід ніяким чином не стимулює зменшення витратності господарювання суб’єктів природних монополій. Можна, скажімо, поставити водопровідні труби із золота з діаметровими вентилями, і на підставі наведеної норми Закону вимагати покриття їх вартості через тариф, тобто, за рахунок споживачів.

Другий напрям регулювання утворюють процеси встановлення та дотримання вимог щодо забезпечення доступу до товарів природних монополій (регулювання доступу). Його необхідність впливає з того, що навіть за оптимально вибраного розміру тарифу, монополіст, якщо він має можливість самостійно визначати умови доступу, намагатиметься збільшити свій зиск за рахунок споживачів шляхом створення дефіциту.

У випадку, коли йдеться про доступ кінцевих споживачів, підхід є простим і прозорим: доступ має бути забезпечено всім. Закон України “Про природні монополії” (стаття 10) прямо зазначає обов’язок суб’єктів природних монополій “забезпечувати на недискримінаційних умовах реалізацію вироблених ними товарів споживачам”.

Само собою зрозуміло, що забезпечення доступу до товару зовсім не означає можливість одержання такого товару безкоштовно. Між тим, масові неплатежі споживачів послуг є справжньою бідою житлово-комунальної сфери, електроенергетики й деяких послуг залізничного транспорту (скажімо, приміського сполучення). Оскільки це – послуги спільного користування, які отримують ті, хто за них платить, і ті, хто не платить, суб’єкти природних монополій часто борються з неплатежами найпростішим шляхом: перестають надавати їх усім (це, зокрема, і горезвісні “віяльні відключення” електроенергії, припинення водо- та теплопостачання в цілих будинках і кварталах, спроби залізниці закрити деякі зупинки електропоїздів). За такої ситуації добросовісним споживачам обмежується їх законне право доступу до товарів (послуг) природної монополії. З іншого боку – неплатежі також є неприпустимим явищем. Отже, слід шукати такі засоби ефективної боротьби з ними, що не порушували б право доступу до товарів природної монополії. Тим більше – ненадання послуг тим, хто за них платить, саме стимулює неплатежі, бо якщо, ска-

жімо, відключають світло, за яке сплачено, вірогідність його наступної сплати зменшується.

Ще більш складним є питання доступу до послуг природних монополій в тому випадку, коли ці послуги споживають інші підприємці, для яких такі послуги є умовою здійснення господарської діяльності і які в цій діяльності нерідко виступають конкурентами природних монополій. Таке становище часто складається, наприклад, у галузі телекомунікацій, де так звані незалежні оператори зв'язку прагнуть, з метою розширення своїх можливостей підключитися до загальної мережі Укртелекому. Зрозуміло, що перспектива надати створені за власні кошти технічні засоби іншим підприємцям, щоб покращати їх можливості конкурувати із собою, не викликає в Укртелекомі захвату. Але, згідно із цитованою вже статтею 10 Закону “Про природні монополії” суб’єкти природних монополій (в нашому прикладі Укртелеком) зобов’язані “не чинити перешкод для реалізації угод між виробниками, що діють на суміжних ринках, та споживачами” (в нашому випадку – між “незалежними операторами зв'язку та їх клієнтами”). Проте забезпечення вільного доступу до мереж суб’єктів природних монополій підприємцям, які є їх реальними чи ймовірними конкурентами на суміжних ринках, містить певну небезпеку, з якою вже зіткнулися фахівці в Європейській Комісії. Справа в тому, що створення та підтримання відповідної мережі потребує чималих інвестицій. Інші підприємці, власно кажучи, тому і прагнуть приєднатися до них, щоб уникнути цих витрат. Але, якщо виявиться, що вигідніше не створювати, розширяти і ремонтувати мережі, а шукати шляхи приєднання до вже існуючих, ніхто і не схоче інвестувати гроші на створення та підтримання мереж. Отже, умови доступу до мереж природних монополій для їх конкурентів – річ тяж не проста. В будь-якому випадку цей доступ не повинен бути безкоштовним, але і розмір платні не повинен зменшувати привабливість інвестування в розвиток мереж.

Цінове регулювання та регулювання доступу нерідко об’єднують в єдиний напрям так званого економічного регулювання. Останнє є необхідною умовою забезпечення більш-менш ефективної роботи підприємств у неконкурентних галузях, але

умовою недостатньою. Адже монополіст може і за встановленого йому оптимального тарифу, не створюючи дефіциту, продовжувати неефективне господарювання й ущемляти інтереси споживачів за рахунок зниження якості своїх послуг. Вітчизняні суб'єкти природних монополій мають тут великий хист і чималий досвід. Наприклад, нормою стали холодні батареї опалення та ледь тепла вода із “гарячого” крану. Щоб такого не відбувалося, на доповнення до економічного регулювання у галузях, де відсутня конкуренція, державою мають бути встановлені і забезпечені вимоги щодо певних параметрів якості товарів (послуг). Йдеться, насамперед, про визначення і контроль за дотриманням стандартів, що забезпечують сумісність товарів (послуг) з іншими (наприклад, частота змінного струму в мережі має бути 50 герц, а напруга – 220 вольт), і стосуються безпеки, конфіденційності, захисту довкілля. Вони стосуються також здатності товару (послуги) задовольнити певні потреби споживача.

Такий напрям регулювання прийнято називати технічним регулюванням. Зрозуміло, що технічне регулювання має встановлювати мінімальні вимоги, адже передбачити “верхню межу досконалості” неможливо, та й непотрібно.

При визначенні напрямів державного регулювання у сфері природних монополій слід, нарешті, мати на увазі, що суб'єкти природної монополії, як і будь-які монополісти, можуть вчиняти зловживання монопольним становищем, що не пов'язані із недотриманням вимог економічного або технічного регулювання. Скажімо, вони можуть нав'язувати умови, що не стосуються предмета договору (досить поширеною є, наприклад, ситуація, коли установку телефону обумовлюють внеском “на розвиток мереж”, а для одержання технічних умов для підключення до електромереж треба відремонтувати належний РЕС трансформатор). Суб'єкти природних монополій можуть бути й учасниками антиконкурентних узгоджених дій на суміжних ринках. У зв'язку з цим до них, як і до інших монопольних утворень, просто суб'єктів господарювання певні особливі приписи встановлено законодавством про захист економічної конкуренції. Визначення та забезпечення дотримання цих вимог складають четвертий напрям державного регулювання у сфері природних монополій. Йо-

го прийнято називати антимонопольним регулюванням. В Україні таке регулювання здійснюється на основі Закону “Про захист економічної конкуренції”, що в 2002 році замінив Закон “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”, який діяв з 1992 р.

Всі напрями регулювання можуть бути об’єднані в одному органі. Щоправда, така можливість є чисто теоретичною, оскільки завдання технічного та антимонопольного регулювання є надто відмінними, щоб їх здійснював один орган. Технічне регулювання передбачає постійне втручання регулюючого органу в господарську діяльність, антимонопольне здійснюється “час від часу”, в міру виявлення ознак заборонених законом дій. Нарешті, технічне і антимонопольне регулювання потребують від фахівців зовсім різних спеціальних знань. У зв’язку з цим економічне, технічне та антимонопольне регулювання неконкурентних галузей в одному державному органі практично ніде у світі не поєднується.

У деяких країнах в одному державному органі поєднується економічне та антимонопольне регулювання. Подібна система існує в Австралії, Нідерландах щодо енергетики, в Російській Федерації – щодо транспорту та зв’язку. Позитивною стороною такого підходу є те, що він забезпечує найбільш повне і послідовне врахування інтересів розвитку конкуренції. Недоліки є практично тими ж, що й у випадку поєднання антимонопольного та технічного регулювання: практичний зміст цих двох напрямів істотно відрізняється і діяльність органу, що їх поєднує, виявляється досить різновекторною.

Інша структура органів, що здійснюють регулювання, передбачає поєднання технічного й економічного регулювання.

Слід підкреслити, що в принципі поєднання технічного та економічного регулювання в одному державному органі можливо. Можливим є і поєднання такого регулювання з визначенням і забезпеченням реалізації державної політики в галузі. Неможливо і неприпустимо поєднання в одному органі регулювання і управління майном підприємств галузі, адже, в такому випадку регулятор починає регулювати самого себе.

Тому допустимим шляхом реформи регулювання системи природних монополій могло б бути не вилучення в Мінтрансу і Держкомзв'язку повноважень щодо встановлення тарифів і визначення умов доступу, а позбавлення їх функцій управління майном суб'єктів природних монополій. У сфері телекомунікацій така перспектива виникала у зв'язку з приватизацією Укртелекому, на транспорті вона реально поки що не з'являлася.

Однак це не має великого практичного значення, оскільки в Україні, принаймні, на законодавчому рівні, обрано іншу організаційну модель регулювання сфери природних монополій. Вона передбачає здійснення технічного та антимонопольного регулювання окремими державними органами, які не забезпечують визначення та реалізації державної політики в галузях – національними комісіями з регулювання.

Проблеми організаційної структури регулювання у сфері природних монополій не повинні відсувати на другий план зміст такого регулювання. Визначальним є саме він. А тут виникають надзвичайно складні питання. Це визначення балансу інтересів розвитку галузей природних монополій та інших галузей економіки при встановленні цін (тарифів) на послуги суб'єктів природних монополій. Від правильного вирішення цього питання залежать не тільки перспективи розвитку природних монополій, а й здорова структура національної економіки в цілому. Це проблема регулювання доступу до мереж природних монополій, яке повинно забезпечити гармонійну внутрішньогалузеву структуру, оптимальне співвідношення між інвестиціями в розвиток мереж і в суміжні сфери діяльності. Це питання регулювання якості, без якого не може бути забезпечене дотримання прав споживачів послуг природних монополій. Треба чітко визначитися в кожному конкретному випадку: які параметри мають контролюватися державою, а визначення яких варто залишити на розсуд самого суб'єкта господарювання.

О.О. Веклич

ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Дано визначення процесу модернізації економіки як етапу розбудови соціально, інвестиційно та екологічно орієнтованої ринкової економіки. Розкрита двоїстість дії екологічного чинника на ефективність функціонування національного господарства.

У сучасній економічній думці набуває поширення ідея системної зміни економічного механізму господарювання в перехідних суспільствах. Найбільш показовим її втіленням є концепція етапності трансформаційних процесів, що конкретизується нині поняттям “модернізація економіки” [1; 2; 3]. Судячи з трактування цього поняття, модернізація економіки є багатогранною, ємною та різнобічною компонентою оновлення подальших реформ, зміст якої полягає у “наповненні економіки інноваційними процесами, спрямованими на ефективність економічного зростання та підвищення добробуту народу в цілому” [1, с. 5].

Орієнтація України на економічне зростання є, на перший погляд, гарантією досягнення довгоочікуваного піднесення, добробуту та процвітання нації. Але більш ретельний розгляд чинників успіхів або негараздів нинішньої політики спрямування до прискореного розвитку української економіки, тактики її здійснення в трансформаційному періоді переконує в іншому. Брак комплексності й одночасно виваженості в реалізації ринкових реформ призвів до того, що, з одного боку, в Україні не відбулося глибинної трансформації національної економічної системи, а, з другого – не було отримано реальних всеохоплюючих позитивних результатів перетворень.

Водночас, починаючи з 1992 р., Україна декларує перед світовою спільнотою свою підтримку ідеї сталого розвитку. Попри нескінченні суперечки щодо сутності, глобальних і національних

умов, шляхів, механізмів втілення ідеї сталого екологобезпечного соціально-економічного розвитку світової спільноти і окремих держав, за ті десять років, які пройшли з часу проголошення цієї ідеї провідним вектором поступу країн світу, в розвинутих країнах вона вже перетворилась на ідеологію і практику суспільного буття.

За визначенням, екологічно сталий розвиток є самопідтримуючим функціонуванням національного господарства, який забезпечує добробут і вільний всебічний розвиток членів даного суспільства, зрівноважений зі станом природно-ресурсного потенціалу, та гарантує прийдешнім поколінням досягнення паритетності еколого-економічних і еколого-соціальних цілей.

Президентом України раніше проголошено курс на формування соціально орієнтованої моделі ринкових реформ, а також окреслено шляхи виведення національної економіки на траєкторію сталого розвитку. До речі, у розвинутих країнах ще декілька десятиріч тому було визначене завдання переходу від соціально орієнтованої ринкової економіки до інвестиційно-інноваційно орієнтованої, для яких нині ці моделі – вже вчорашній або навіть позавчорашній день. На порядку денному сучасного цивілізованого поступу – екологічно орієнтована економіка.

При цьому, як слушно зазначив В.К. Черняк, не треба “протиставляти ці реальні моделі; але якщо ми прагнемо діяти дійсно стратегічно, масштабно, конструктивно, і перспективно вирішувати питання про майбутню модель розвитку економіки, то необхідно ставити питання в комплексі про побудову соціально, інвестиційно і екологічно орієнтованої ринкової економіки, а під таку постановку питання необхідно підвести відповідну економічну політику” [4, с. 6]. Думається, що саме у цьому ракурсі доцільно розглядати процес модернізації економіки, тобто як етап “осучаснення” економічної політики, спрямованої на розбудову соціально, інвестиційно і екологічно орієнтованої ринкової економіки.

При виборі сценаріїв економічного зростання та прогнозуванні тактики розвитку вітчизняної економіки необхідно враховувати діяння екологічного чинника і конкретний вплив екологічного фактора на коливання макроекономічних пропорцій.

Економічна теорія розглядає природне середовище як місце розміщення виробництва, матеріальну умову господарської діяльності людей, а сукупність природних благ – екологічним потенціалом або природно-ресурсною базою розвитку суспільного виробництва. На функціональному рівні – як елемент процесу відтворення – природні блага/ресурси постають природними продуктивними силами і разом з виробничими фондами та сукупною робочою силою утворюють основні фактори відтворення.

Можливості, напрями, тенденції економічного розвитку перебувають у прямій залежності та безпосередньо визначаються станом довкілля, якісними параметрами споживаних природних ресурсів, характером і методами їх використання у виробничому процесі. Екологічний фактор суттєво впливає на ефективність суспільного відтворення як у прямий, так і опосередкований спосіб – шляхом зміни основних економічних показників господарської діяльності. На макрорівні це відбивається через зміни динаміки провідних показників функціонування національного господарства – валового національного продукту, продуктивності праці, зайнятості, ресурсоемності виробництва, а на мега- та мікрорівнях – шляхом зміни продуктивності праці, собівартості, фондовіддачі, фондомісткості та інших показників.

Дослідження механізму впливу екологічного фактору на ефективність функціонування національного господарства дало можливість виявити двоїстість дії екологічного чинника – як позитивну, так і негативну.

Негативний вплив екологічного фактора на ефективність суспільного виробництва справляється, насамперед, через забруднене неякісне природне середовище, що є перепорою нормальному перебігу процесу відтворення суспільного продукту та робочої сили.

Справді, неякісні природні умови виробництва, нераціональне використання сировини, застосування застарілих методів її переробки та інші екологічно неефективні заходи, по-перше, не лише стримують випуск продукції за одиницю часу, а й завищують показники фондо- та матеріалоемності, збільшують непродуктивні прості обладнання, знижують коефіцієнт змінності та показник фондовіддачі. Збільшенню фондоємності та зниженню

фондовіддачі також сприяє розростання виробничої інфраструктури внаслідок впровадження на підприємствах очисних споруд, які дорого коштують.

По-друге, забруднені повітря, вода, земля прискорюють фізичне зношення засобів виробництва, знижують продуктивність низки галузей. Так, через підвищення корозії матеріалів внаслідок забруднення атмосфери зношення виробничого устаткування зростає на 20 – 30 %, а щорічні втрати основних фондів внаслідок забруднення довкілля сягають 0,8 % їх вартості [5, с. 17]. Прискорене зношення основних фондів, підвищена корозія матеріалів, збіднення біоресурсів призводять до відволікання додаткових коштів і додаткових витрат праці на виробництво одиниці продукції, підвищуючи її собівартість, а також виробничі витрати на позапланові ремонти, очищення від забруднення, проведення робіт із відновлення якості довкілля та інші заходи, знижуючи зрештою загальну ефективність господарювання.

По-третє, внаслідок деградаційних явищ у навколишньому середовищі подовжується також період впливу природних факторів на предмет праці, дезорганізується ритм необхідних перерв у виробничому процесі. Аномальні якісні характеристики довкілля сприяють подовженню робочого періоду виробництва готового продукту (наприклад, у легкій та харчовій промисловостях) і таким чином, гальмують тривалість обігу матеріальних коштів, що позначається на зниженні рентабельності виробництва.

По-четверте, забруднення навколишнього середовища зумовлює і прямі втрати робочого часу – невихід на роботу через погіршення здоров'я працівників, і опосередковані – суспільство змушене відволікати частину робочої сили на упередження чи ліквідацію наслідків екологічної шкоди. Невиробничі втрати живої (зниження працездатності, зростання захворюваності) та уречевленої праці при погіршенні якості довкілля збільшують витрати робочого часу на виробництво одиниці споживчої вартості, знижують продуктивність суспільного виробництва.

Як відомо, чим вища суспільна продуктивність праці, тим більший національний дохід виробляється в розрахунку на одиницю витрат робочого часу, тобто тим дорожче коштує суспільству його втрата. За даними Міністерства охорони навколишнього

середовища України, середньорічні втрати ВВП внаслідок погіршення стану довкілля становлять 10 – 15%, а за оцінками Міжнародного інституту менеджменту навколишнього середовища (Швейцарія) рівень екологічного збитку в Україні складає не менше, ніж 15 – 20 % ВВП і є одним з найвищим у світі. Згідно з іншими укрупненими розрахунками шкода народному господарству від забруднення довкілля досягає майже половини національного доходу [6, с.453; 7, с.6; 8, с.92]. Наведені цифри, інакше кажучи, є сумами не одержаного національного продукту. Отже, стан природного середовища є сутнісним фактором економічного зростання, що відбивається у збільшенні/зменшенні валового внутрішнього продукту на душу населення.

А який механізм позитивного впливу екологічного фактора на ефективність суспільного виробництва ?

На мікроекономічному рівні господарювання виявилось, що стан чи якість довкілля як природного середовища проходження виробничих процесів може здешевлювати вихід кінцевої продукції. Зарубіжний досвід раціоналізації природокористування у розвинутих країнах переконує: спочатку дороге впровадження економно споживаючих первинну сировину, природозберігаючих мало- й безвідходних новітніх технологій за всіма провідними характеристиками вигідніше, ніж очищення або утилізація відходів, що утворюються та завершують виробничий цикл.

До речі, досвід Японії, Німеччини, США та інших країн свідчить: спершу, ніж переходити до масштабних інвестицій в наукоємні та новітні технології постіндустріального типу, потрібно завершити розповсюдження в галузях масового виробництва саме ресурсозберігаючих технологій. Адже завдяки екологічній модернізації техніко-технологічній бази виробництва можливо заощадити та вивільнити з відтворювального циклу 20 – 30% природних ресурсів при зростанні кінцевого продукту [9, с. 33].

Під впливом екологічних вимог, по-перше, інтенсифікується застосування раціональних методів використання сировини, вдосконалених технологічних процесів, що підвищує продуктивність праці та ефективність виробництва, а, по-друге, повніше використовуються виробничі відходи (вторинна сировина). Це значить,

що підприємство отримує додаткову продукцію, відповідно, додатковий прибуток.

Таким чином, позитивний вплив екологічного фактора на зростання продуктивності праці виявляється в тому, що через якісніше природне середовище скорочуються витрати живої і уречевленої праці на обробку сировини, прискорюється час виробництва одиниці продукції, а також поліпшується здоров'я робітників, зростає їхня виробнича активність, що, врешті-решт, призводить до підвищення ефективності виробництва та сприяє економічному зростанню.

Крім того, на макроекономічному рівні виявляється активний стимулюючий вплив екологічного фактора на динаміку валового внутрішнього продукту та зайнятості. Екологізбалансоване використання природних факторів виробництва, зниження господарських втрат, впровадження енерго- та ресурсозберігаючої техніки та технологій, поліпшення умов відтворення робочої сили не тільки зумовлюють зростання продуктивності праці, а й позитивно впливають на темпи економічного зростання та призводять до збільшення валового внутрішнього продукту країни. Як показує приклад Японії, впродовж 70-х років приріст обсягу виробництва внаслідок поліпшеної якості довкілля становив 0,2 % [5, с. 18].

Дослідження позитивного впливу екологічного фактора на коливання рівня зайнятості дало можливість визначити його безпосередній зв'язок із впровадженням екологічних програм й природоохоронних заходів, розвиненістю спеціалізованих екологоорієнтованих виробництв.

Справді, збільшення потужностей і кількості очисних споруд, поява спеціальних підрозділів з охорони навколишнього середовища на підприємствах, посилення державного природоохоронного контролю, розвиток так званої екологічної індустрії, розширення обсягів рекреаційних і природовідновлювальних заходів сприяють утворенню нових робочих місць і зростанню загальної кількості зайнятих. За даними, кожний мільярд доларів, витрачених із природоохоронною метою, забезпечує створення в середньому 67 тисяч робочих місць, а з урахуванням потреб сектора екологічного ринку – до 124 тисяч нових робочих місць [10,

р. 58]. Зрозуміло, що інтенсивний розвиток діяльності з виробництва екологічних товарів і надання екологічних послуг сприяє не лише зростанню зайнятості, а й розширенню сфери прикладання капіталу, формуванню надійного і, як переконує досвід країн із ринковою економікою, високорентабельного джерела зростання сукупного суспільного продукту, впливаючи на результати й пропорції економічного поступу [11, с. 277, 279].

Екологічний чинник є одним із визначальних не лише економічного зростання, а й економічного розвитку. Економічний розвиток – поняття об'ємне і відбиває переважно якісні характеристики функціонування економічної системи. Воно пов'язується з тим, наскільки суб'єкт господарювання або індивідум підвищують рівень комфортності свого становища в цій економічній системі, наскільки вони мають вільний доступ до освіти, охорони здоров'я, соціальних гарантій, наскільки екологічно безпечною є ситуація в країні.

Але в Україні, як показує практика, критерієм розвитку фактично вважається будь-який приріст виробництва. Реалії розвитку національного господарства свідчать про фактичне домінування моделі «ростоманії» над моделлю екологозберігаючого, гуманного поступу. І у суб'єктів господарювання, і у владних структурах, і в суспільній свідомості досі переважає думка, що прогрес тотожний економічному зростанню. Так створюється екологічно небезпечний стереотип господарювання – нібито економічне зростання тим ефективніше, чим більше експлуатуються природні та трудові ресурси. Результатом цього є погіршення техніко-екологічних і еколого-економічних умов функціонування народного господарства, що проявляється на макрорівні як низка досить стабільних негативних тенденцій [11, с. 264–266].

Недооцінка сьогодні значення екологічних проблем і природно-ресурсної бази суспільного відтворення призводить до виснаження та деградації природного середовища в майбутньому, що, в свою чергу, ліквідує майбутні виробничі та соціальні можливості. Отож, успішна, послідовна реалізація принципів і цілей сталого екологобалансованого розвитку, як бачимо, тотожна вирішенню проблеми зміцнення продуктивних сил, поліпшення

якості життя населення, що просуває її до рангу соціально-економічних пріоритетів.

Якщо економічна система взагалі, її господарський механізм, тактика й стратегія руху суспільного відтворення будуть і надалі екологічно несприйнятливими, якщо система злагоджено, усіма ланками не працює на досягнення еколого-економічної ефективності, – тоді навіть самі найдорожчі та наймасштабніші, але автономні щодо економічної реформи заходи по вдосконаленню техніко-технологічної бази не дадуть очікуваних позитивних результатів.

Звідси вихідним об'єктивно постає екологічна орієнтація економічних реформ (екологоорієнтована модернізація економіки), тобто досягнення практичної спрямованості на покращання екологічної ситуації при впровадженні заходів економічної реформи. Інакше кажучи, необхідний екологічний вектор зміни реформаційних моделей, а у всі ланки господарського механізму і систему управлінських структур потрібно включити саме екологічні імперативи.

Саме в цьому, на наш погляд, полягає зміст етапу екологоорієнтованої модернізації економіки. Потреба встановлення екологічно безпечної моделі ринкових відносин в Україні, з одного боку, а з другого – необхідність формування, вдосконалення та впровадження мотиваційних механізмів реалізації моделі ефективного екологозрівноваженого економічного зростання (сталого розвитку) на всіх рівнях господарювання, об'єктивно зумовлюють активізацію екологоорієнтованої адаптації вітчизняних реформаційних зусиль через відповідну модернізацію процесу суспільного відтворення.

Як справедливо зазначає Б.Є.Кваснюк, “перехід до інноваційної моделі розвитку вимагає досить серйозних економічних перетворень. Потрібно створювати національну інноваційну систему, а це зовсім новий спектр організаційно-економічних, інституційних рішень, розробка і втілення яких ще попереду” [12, с. 7]. У процесі такої творчої та практичної роботи видається необхідним зосередити зусилля саме на опрацюванні екологічного вектора розбудови національної інноваційної системи. Подальше ігнорування зазначених об'єктивних реалій може призвести до

чергових перекосів у економічній політиці та загостренню суперечностей трансформаційного періоду.

Література:

1. Кушлин В. Цели и факторы модернизации экономики // Экономист. – 2001. – № 8. – С. 3 – 10.
2. Любимцев Ю., Каллагов Э. Модернизация предприятий (сущность, направления) // Экономист. – 2001. – № 9. – С. 35 – 39.
3. Ясин Е. Модернизация экономики и система ценностей // Вопросы экономики. – 2003. – № 4. – С. 4 – 36.
4. Черняк В.К. Трансформаційний процес і роль держави // Вісник Київ. ін-ту “Слов’янський університет”. – 1999. – Вип. 4. Економіка. – С. 4 – 8.
5. Веклич О.О. Еколого-економічні аспекти функціонування національного господарства в трансформаційному періоді // Вісник Київ. держ. ун-т технологій та дизайну. – 2001. – № 2. – С. 16 – 22.
6. Світова економіка: Підручник / А.С.Філіпенко, О.І.Рогащ, О.І.Шнирков та ін. – К.: Либідь, 2000. – 582 с.
7. Буркинський Б.В. Екологічні чинники економічного зростання // Экономические инновации. – Вып. 7. – Одесса: Ин-т проблем рынка и эконом.-эколог. исследований НАН Украины, 2000. – С. 5 – 14.
8. Щепець М. Еколого-економічна стратегія розвитку України / Оценка состояния и развития эколого-экономических систем. – К.: Ин-т кибер. им. В.М. Глушкова НАН Украины, 1996. – С. 91 – 99.
9. Бобылев С.Н. Экологизация экономического развития: Учеб. пособие. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1998. – 78 с.
10. Kazis R., Grossman R. Environmental protection: job-taker or job-maker ? // Environment. – 1982. – V. 24. – № 9. – P. 12 – 20, 43 – 44.
11. Механізм структурних зрушень в економіці України / Відп. ред. В.І.Кононенко. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2002. – 288 с.
12. Кваснюк Б.Є. Реалістичність і поступальність стратегії // Уряд. кур’єр. – 2003. – № 65. – С. 6 – 7.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ МЕХАНІЗМУ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Відповідальний і науковий редактор:
д.е.н., проф. В.І. Кононенко

Літературні редактори:
Л.І. Томіліна, І.І. Нестеренко

Звед. тем. план 2003 р. Підписано до друку 16.12.03.
Формат 60х84 1/16. Папір офс. Друк різнографічний.
Гарнітура "Таймс". Умов. друк. арк. 8,4. Облік.-вид. арк. 7,1.
Тираж 300 прим. Замовлення № 883. Ціна договірна

Інститут економіки НАН України
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011
E-mail: instecon@ln.ua
Поліграфічна дільниця Інституту економіки НАН України
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011
тел. 044-290-87-01